

ADABIYATSHUNOSLIKNIŇ DOUZARŇ MASALLARI

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY KONFERENCIYA

TAKLIFNOMA VA DASTURI

CONTEMPORARY PROBLEMS
OF LITERATURE CRITICAL STUDIES

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

INVITATION AND PROGRAM

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

ПРИГЛАШЕНИЕ И ПРОГРАММА

80

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ**

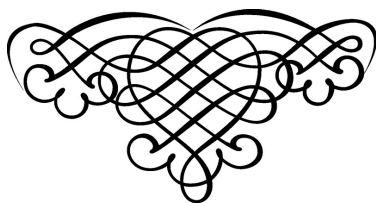
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

**ЖУРНАЛИСТИКА ВА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯЛАР
УНИВЕРСИТЕТИ**

ФАНИМИЗ ФИДОЙИСИ

**академик Бахтиёр Аминович Назаров
таваллудининг 80 йиллигига бағишланган
тўплам**

**“ТАҒАККУР” НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ – 2025**

УЎК: 821.512.113-1

КБК: 84(50)-5

Ж 90

ФАНИМИЗ ФИДОЙИСИ. Тўплаб нашрга тайёрловчи М. Ҳакимов ва бошқ. Тошкент: “Tafakkur” нашриёти, 2025. – 208 б.

Муҳаррир

ф.ф.д., проф. Қ.Қахрамонов,

ф.ф.д., проф. Б.Тўхлиев

Тўплаб нашрга тайёрловчилар

ф.ф.б.ф.д. (PhD) М.Ҳакимов,

ф.ф.б.ф.д. (PhD) Б.Бўронова

Тўплам атоқли адабиётшунос, академик Бахтиёр Назаров таваллудининг 80 йиллигига бағишланади. Мақолаларда унинг олимлик фаолияти, илмий-назарий қарашлари ва ҳаёт йўли ҳақидаги тадқиқот ҳамда хотиралар ҳақида сўз боради.

Тақризчилар:

ф.ф.д., проф. И.Ёқубов,

ф.ф.н. Г.Сатторова

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Илмий кенгаши йиғилишининг 2025 йил 3 сентябрдаги 8-сонли йиғилиши қарорига кўра нашрга тавсия этилган.

ISBN: - 978-9910-8075-4-1

©, 2025

© “Tafakkur”, 2025

БУЮКЛАР БАХТИЁР НАЗАРОВ ҲАҚИДА¹

У, (Бахтиёр Назаров) аслида, яхшигина шоир эди. Агар шеърият йўлидан кетганда ундан таниқлигина шоир чиқиши мумкин бўларди деб ўйлайман. Лекин у ўзидаги имкониятни кўпроқ илмда кўрди. Ўзини илмий мушоҳадали қамровлар орқали намоён қилиш кераклигини вақтида англаб етди.

Даврамизга бадий асарнинг яхшисидан яхшироғини, саёздан ўртамиёнасини бир қараганда билиб оладиган, ажратадиган зукко танқидчи кириб келдиб у Бахтиёр Назаров эди.

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

Бахтиёр Назаров олим ва инсон сифатида катта ҳаёт йўлини босиб ўтди. У камтар, ғайратли, бирсўзли, дўстларига меҳрибон олим. Ёшлигида қандай камтар бўлган бўлса, турли юксак лавозимларда ишлаганида ҳам ўзгармади.

ШУКРУЛЛО,
Ўзбекистон халқ шоири

¹Материалларни филология фанлари доктори, профессор З.Мирзаева тайёрлади.

Дадил айтиш мумкинки, Ойбек–ижодий фаолиятида янги йўналишдаги ўзбек миллий адабиётигина эмас, бу адабиёт эстетик принципларининг шаклланиш жараёнлари ҳам ёрқин акс этувчи сиймо ҳисобланади. Ойбек Ўзбекистон тарихий-адабий жараёнига бир вақтнинг ўзида ҳам шоир, ҳам танқидчи сифатида кириб келар экан, ижодий фаолиятининг охиригача бу йўналишларда собит туришдан ташқари, ўзини ўзбек адабиётининг шўро давригача бўлган ва ундан кейинги даври тарихининг билимдони сифатида ҳам намоён эта олди.

Шу маънода, Б.Назаров биринчилардан бўлиб янги йўналишдаги ўзбек реалистик адабиётининг бошловчиси ва яратувчиси Ойбекнинг ана шу илмий-танқидий меросини махсус ўрганишга киришганини олқишламоқ керак. Бундай иш янги босқич ўзбек адабиёти ва адабий танқиди тарихини яратишдан ташқари, адабиётшунослик илмимиз ва янги принциплар асосидаги бадиий адабиётимиз ютуқларини янада мустаҳкамлаш учун ҳам керак.

“Ойбек адабий-танқидий қарашлари” деб номланган мазкур тадқиқот мавзуи, қўлами, тадқиқ этилаётган материал моҳияти ҳамда унинг илмий таҳлил этилиш даражаси сафимизга малакали бир мутахассис кириб келаётибди, дейишга асос беради.

**Иззат СУЛТОН,
Ўзбекистон Фанлар
академиясининг ҳақиқий аъзоси**

Ёш адабиётшунос олим Бахтиёр Назаровнинг “Ўзбек танқидчилиги” (1977) деб номланган иши бу муҳим мавзуга бағишланган илк китоб сифатида жамоатчилик эътиборини тортди. Ёш олимнинг қийин ва муҳим ишга ҳозиржавоблик ва дадиллик билан киришгани ҳамда уни янги талабларга изчил суянган ҳолда бажаришга интилганининг ўзи эътиборга сазовордир.

Пиримқул ҚОДИРОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Ютуқлари-ю, етишмовчилиги, бор-йўғи билан яхлит қараганда, Бахтиёр Назаровнинг феъл-атвори, табиатини ёзганларида ўзига хос бир уйғунликда кўргандек бўламан: табиий, самимий ёмғирга ўхшатгим келади...

Ўтқир ХОШИМОВ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Бахтиёр Назаров институт директори бўлиб ишлаганда ўзининг журъатли ва ташаббускор раҳбар эканлигини кўрсатди. Жаидшунослик масалаларига бағишланган катта анжуман ўтказдик. Республика миқёсидаги комиссия раҳбари сифатида Чўлпон ва Фитрат ижодини ўрганиш зарур деган тавсия тайёрланишига бош-қош, Тошкентда ўтказилган халқаро олтойшунослик симпозиуми раҳбарларидан бири бўлди. Ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилишини тайёрлашда жонбозлик кўрсатди.

Хурматим сабабларидан яна бири унинг эртадан-кечгача фақат иш билан, китоб ўқиш-у, мақола ёзиш билан чегараланиб қолмай, тенгқур ва ўзидан бироз каттароқ ёшдаги шоир-ёзувчилар билан дўстлик, биродарлик ришталарини боғлай олганида эди. Янглишмасам, у Шукур Ҳолмирзаев, Ўткир Ҳошимов, Рауф Парфи, Абдулла Орипов, Зоҳир Аълам, Ўрол Ўтаевлар билан яқин дўст эди.

Матёқуб ҚЎШЖОНОВ,

Б.Назаров ишларида танқидчилигимизнинг тадрижий ривожини билан бирга ана шу балоғат нуқтаси ҳам дуруст таҳлил этилади. Бахтиёр фақат ютуқлар эмас қусур ва камчиликлар, ҳал этилиши лозим бўлган истиқболадги вазифалар устида ҳам муҳокама, мушоҳада юритади.

Жамол КАМОЛ,

Ўзбекистон Халқ шоири

Бахтиёр Назаров билан бирга битта институтда узоқ йиллар мобайнида бирга ишлашдан ташқари, республиканинг турли шаҳарларидаги адабий тадбирларда иштирок этганман ва унинг илмий режалари қамрови ниҳоятда кенг эканлигининг гувоҳи бўлганман.

Суйиما ҒАНИЕВА,

Ўзбекистон Қаҳрамони

Б.Назаровнинг илмий фаолияти ҳақида, унинг ҳозирги ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилигида тутган ўрни ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш учун олим илмий изланишларининг самараларини йилма-йил кузатиш шарт эмас. Зеро, олим қаламидан чиққан китоб, рисола ва мақолалар миқдори қанчалик ҳавас қиларли бўлмасин, миқдор эмас, балки салмоқ муҳимдир.

Наим КАРИМОВ,
академик

Кўпдан бери кузатиб юраман, Бахтиёржон адабиётшуносликда қайси мавзу, масала-муаммога кўл урса, уни қойиллатиб адо этади; ҳамкасби, ҳамроҳига ҳеч қачон панд бермайди, кўлидан келганича уни ҳимоя қилади. Адолатсизликка дуч келганда бирдан ловуллаб кетади, кўнглидаги бор гапни шартта-шартта муҳолифининг қаршисида юзига тўкиб солади, аммо ҳеч қачон кек сақлаб юрмайди.

Бахтиёржон билан турли-туман адабий-илмий сафарларда кўп бор бирга бўлганман. Унинг гурунглари, ҳазил-мутойибалари ғоят мароқли, ҳамроҳини асло зериктирмайди, давраларга алоҳида файз бахш этади; шахмат суришда шер бўлиб кетади, зўр келганда аранг дурангга рози бўлади. Минбарларга чиққанида эса чин олим қиёфасига киради, албатта, мавзуга оид, тингловчиларни ўйга толдирадиган, баҳсга ундайдиган жиддий, салмоқдор янги бир гап айтади...

Бахтиёржон шу каби фазилатлари – етук олим, дилбар шахс, садоқатли ҳамроҳ экани билан ҳаммамиз учун қадрлидир.

**Умарали НОРМАТОВ,
филология фанлари доктори, профессор**

Бахтиёр Назаров катта адабиётшунос ва фан ташкилотчиси бўлиб вояга етди. Аммо хушфеъллиги уни сира тарк этмади. Адабий танқид ва адабиётшуносликнинг ранг-баранг муаммолари устида сарҳадларни кенг тортиб мириқиб монографиялар, назарий мақолалар ёзди. Адабиёт дунёсининг барча мавзулари унга қадрдон эди, ҳеч бир мавзуга ўзини бегона сезмас, доим жуда кенг диапазонда ишларди. У тор доирадаги эмас (мисол учун фақат поэзия ёки драматургия ҳақидагина ёзадиган), балки кенг ва ҳатто универсал доирада ишлайдиган йирик мутахассис бўлиб танилди.

**Иброҳим ҒАФУРОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони**

Работы Бахтияра Назарова, посвященные актуальным проблемам литературной критики, написаны на основе богатого фактического материала. Как верно подчеркивает сам автор, в наши дни роль критики возрастает и в связи с новыми требованиями в обществе к художественной литературе, что также предполагает особое и пристальное её изучение.

Ценные материалы и суждения содержатся в изыскании Б. Назарова касательно разработки теоретических вопросов реализма в узбекской критике.

**Бяшим Чарыяров,
чл.-корр. АН Туркменистана,
Дурдымухамед Нуралиев,
заслуженный работник культуры
Туркменистана**

В работе, являющейся первой попыткой масштабного и углубленного освещения данной проблемы в узбекском литературоведении, автор анализирует базовые процессы становления национальной критики, значение как традиционных, так и новейших учений в разработке ее методологических принципов; показывает благотворное воздействие нового времени на их ускорение.

**Рахманкул Бердыбаев,
доктор филологических наук,
профессор (Казахстан)**

В целом, работа Бахтияра Назарова о становлении узбекской критики XX в. (до 50-х гг.), определяющая пути ее развития, представляет собой ценное исследование, в котором давно уже нуждалась наша литературная общественность.

**М. РАСУЛИ,
заслуженный работник культуры
Узбекистана, доктор филологических наук**

Уянгибосқич ўзбек танқидчилиги шаклланиши ва қарор топишини илк бор атрофлича ўрганган олимларимиздан биридир. Б.Назаров янги босқич ўзбек эстетик тафаккури тадрижидаги тарихий шарт-шароитларга оид хусусиятларни, уларнинг адабий анъаналар билан алоқадорлигини янгича қарашлар асосида ёритди.

Ғайбулла САЛОМОВ,
филология фанлар доктори, профессор

Б.Назаров журъатли ва дадил, илмий жамоанинг узоғини кўра билувчи раҳбардир. У мунтазам равишда янги ғоялар ташаббускори, ланжлик ва ўзибўларчиликнинг ашаддий мухолифи, илғор изланишларни қизғин қўллаб-қувватлаш қаторида, талабчанлиги билан ажралиб туради.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлар доктори, профессор

Автор, исследуя становление исторических принципов узбекской критики, убедительно доказывает естественность и закономерность их формирования и развития не в зависимости от каких-либо только «внешних» воздействий. Эти принципы, их движение в литературном процессе обусловлены новыми достижениями художественного мышления, новым укладом национального сознания узбекского народа.

Но самое главное, впервые показано, что сами эти принципы развиваются в соответствии с закономерностями и тенденциями социально-исторической жизни узбекской нации.

3. Б. Назаров впервые в рамках избранной проблемы показал нам истинное «лицо» целого поколения узбекских критиков, полную картину борьбы и исканий, эволюцию национально-эстетической мысли в 20-30-е годы XX века. Всё это определяет и теоретическую ценность.

Н.В. Владимирова,
доктор филологических наук

У – захмат фарзанди. Мен бу ерда Бахтиёр Назаровнинг кўша-кўша монографияларини, адабиётимиз назариясига, тарихига оид жилд-жилд асарларини, мактаб ўқувчилари учун ёзган қатор дарсликларини санаб ўтиришни лозим кўрмадим. Уларнинг баҳосини бермоқ ўша “танқидчи” деб аталмиш тадқиқотчиларнинг вазифаси. Мен сўзни мухтасар қилиб, Бахтиёр Назаровни тинч оқар дарёга ўхшатгим келади. Маълумки, осойишта, сокин оқувчи дарё чуқур бўлади, унинг қаърида дуру гавҳар мўл бўлади. Толиби илмлар ҳам кўп йиллар Бахтиёр

Назаровнинг тафаккур қувватидан баҳраманд бўладилар, деб умид қиламиз.

Саъдулла СИЁЕВ,
ёзувчи

Бахтиёр Назаровнинг “Ғафур Ғулом олами” номли китоби шоир ижодини ўрганиш соҳасида ҳозирча энг ҳаққоний сўз ва ўзбек танқидчилиги ҳамда адабиётшунослигининг жиддий ютуғи ҳисобланади. Бахтиёрнинг китоби устида ўйга толар эканман, хаёлимда мана бундай мисралар туғилди:

Олам ичра олам яралмиш,
Ғафуруна нафас таралмиш.
Шоирнинг сўз тилсими энди
Хурлик бонги дея қаралмиш.

Б.Назаров сўнгги йилларда айрим танқидчиларнинг шоир ижодини камситишга, таҳаллусидаги “Ғулом” сўзини рўкач қилиб, уни шўро тузумининг, мафкурасининг қули сифатида айблашга уринаётганликлари мутлақо асоссизлигини исботлашга эришади. Бунинг учун муаллиф ҳозирги танқидчиликдаги Ғафур Ғулом ижодига бўлган муносабатларни жуда яхши умумлаштиради ва ёзади: “Ғафур Ғулом ижодига муносабатда ҳозирги танқидчиликда икки йўналиш кўзга ташланади. Бирида, унинг шўровий қарашларига ҳамон урғу берилиб танқид қилинса, иккинчисида, шоирнинг мафкуравий

жиҳатлари хаспўшланиб, уни кимлардандир ҳимоя қилиш истаги сезилади. Фикримизча, бу ҳар иккала қараш ҳам, моҳият эътибори билан, етарлича асосга эга эмас”.

Санжар СОДИҚОВ,
филология фанлари доктори,
профессор

Инсонлар борки, улуғ мақсадларсиз яшамайди. Бундайларни жазоламоқчи бўлсанг, урма, сўкма – ёлғизлатиб қўй, мақсадларидан мосуво қил. Академик Бахтиёр Назаров одамохун, юрагида ёли бор инсонлардан. Бундайларни халқ “Худо ярлақанлар”, – дейди.

Абдуғафур РАСУЛОВ,
филология фанлари доктори,
профессор

В работе «Узбекская литературная критика» Б.Назаров возвращается к тому кругу проблем, что были рассмотрены ранее, но расширяет тематический диапазон их исследования и углубляет их разработку, ставит на повестку дня новые вопросы.

Акрам Каттабеков,
доктор филологических наук

Ўтмиш адабиётни яхши идрок этган аллома жамиятнинг келажак ҳаётига “ташҳис” қўя олади. Зеро, башариятнинг “юррак кардиограммаси” – унинг орзулари, тугўни, хатолари, пушмонлари,

аввало, адабий асарларда акс этади. Демак, танқидчи истеъдоди файласуфлик иқтидорини ҳам тақозо этади. Менимча, қутлуғ етмиш ёшга кираётган атоқли олимимиз Бахтиёр Назаров шахсида ана шу фазилатлар мужассамлашган.

***Мирнўлат МИРЗО,
шоир, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
маданият ходими***

Сафарга чиққанда эса беназир: ажойиб суҳбатдош, зериктирмайди, бировга ҳеч оғирини туширмайди, ҳазилкашлиги ҳам ўзига яраша. Бир сўз билан айтганда – дилкаш инсон...

***Муҳаммад АЛИ,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси***

Айниқса, ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш учун олиб борилган курашда Бахтиёр Назаровнинг жонбозлигини тарих унутмаса керак. Шунингдек, давлат тили мақомига эришган тилимизнинг долзарб муаммолари 1991 йилнинг 30 мартда Юртбошимиз раҳбарлигида Президент кенгашида муҳокама қилинганда Давлат маслаҳатчиси сифатида Бахтиёр Аминович мазмундор, асосли ва илмий маъруза қилган эди.

***Абдуқаҳҳор ИБРОҲИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби,
профессор***

Танқидчилик илмини ўзидан илгариги намоёндалар асарларини ўқиб ўрганган олим, менимча, ўзбек танқидчилигининг уфқида фалсафий мушоҳада қилар экан, Ғафур Ғулом нафақат ўз давринингина эмас, келажакка хизмат қилаётган шеърлари, ҳикоя, повестларидаги, меҳр-оқибат, эзгулик халқимизгагина тегишли масалаларни ўз рисоласида мисоллар билан таҳлил қилиб берган.

ОЛМОС

...адабиёт, санъат, маънавиятимизда тоғ каби адл турган, дунёга дунёвий қадриятлар нигоҳи ила боқадиган комил, кўнгли ва бағри кенг олим ва инсон, дўст ва устоз Бахтиёр Назаров улусимиз орасидан юксалган эътиқод қояси каби кўринади.

Бахтиёр Назаров – адабиёт ва маданиятимизнинг, маънавияту қадриятимизнинг закий билимдони, фидокор бир вакили бўлмоқ баробарида жамоатчилик чин юракдан ишонган, юксак сиёсий маданият ва олий давлат ахлоқининг туб моҳиятини англаган, ғоят кенг мушоҳадали, барчага бирдек қалбию кўнгли очиқ, самимий ва садоқатли инсондир. Адабиётимиз ана шундай самимий ва садоқатли ижодкорлар, инсонийлик истеъдодига эга олимлар билан кўркамдир.

**Нурали ҚОБУЛ,
Чингиз Айтматов Халқаро
академиясининг академиги**

Бахтиёр Назаров “қайта қуриш” деб номланган алғов-долғовли йилларда институтга раҳбарлик қилди. Шароит шундай эдики, бу давр раҳбардан юксак профессионаллик билан бир қаторда илм-фан манфаати учун қатъийлик, дадиллик, жасорат, ҳатто мен айтар эдимки, қўрқмасликни талаб қилар эди. Бахтиёр Назаровда шундай сифатлар мавжуд эди. Биргина мисол келтирай.

Тўра МИРЗАЕВ,
филология фанлари доктори, профессор

Бахтиёр Назаров ўзбек маънавияти ва адабиётининг катта билимдони ва тарғиботчиси сифатида Америка Қўшма Штатлари Индиана университетида дарс берди, Германия, Туркия, Норвегия, Польша, Россия ва бошқа кўплаб хориж мамлакатларидаги илмий анжуманларда маърузалар билан қатнашди, нуфузли чет эл нашрларида мақолалари эълон қилинди.

Улуғбек ДОЛИМОВ,
педагогика фанлари доктори

Эслийсиз, бир вақтлар “ўз вақтида ёзилган асар” дегани ўта юксак баҳо, “Она” романидан бошқасига берилиши бамисоли “куфр” саналган. Ҳолбуки, адабиётшуносликнинг айнаи тушунчага ўткир эҳтиёжи бор, зеро, адабий тақдири “ўз вақтида ёзилгани” билан белгиланган асарлар кўплаб топилади. “Ғафур Ғулом олами” монографияси ҳам шундай – ўз вақтида ёзилган асардир.

Б.Назаров чинакам шеърият ҳамиша ҳар турли йўллар билан ҳақ гапни айтишга имкон қидирганига ишонади.

Яна бир муҳим нуқта. Б.Назаров ўзининг талқинлари баҳслар қўзғаш, “мулоҳазаларини кимдир қабул қилиши, кимдир қабул қилмаслиги, бошқа биров бунга мутлақ зид, қарама-қарши фикрни айтиши мумкин”лигини эътироф этади ва буни табиий деб билади. Жумладан, турли авлодлар адабий асарга турлича ёндашишини ҳам. Дарҳақиқат, адабий асар турли замонларда ҳам, бир даврнинг турли ўқувчилари томонидан ҳам ТУРЛИЧА тушунилиши мумкин. “Ғафур Ғулом олами” монографияси айти шу қонуниятни улуғ шоиримиз ижоди мисолида кўрсатиб, тушунтириб, асослаб бергани билан улкан илмий ва маърифий қиммат касб этади.

***Дилмурод ҚУРОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор***

Чин олим хислатлари қадимдан кўпчиликни қизиқтириб келади. Бу хислатлар силсиласида, одатда, қуйидаги хислатлар кўп қайд этилади: камтарлик, ҳалоллик, заҳматкашлик, талабчанлик, ростгўйлик ва бошқалар...

Бахтиёр Аминович Назаров ҳақида ўйлаганимда, унда яна бир фазилат бордек туйилади.

Аллома хусусида қайта-қайта мулоҳаза қилгач,
уни топгандай бўлдим: БАҒРИКЕНГЛИК.

Ҳамдам АБДУЛЛАЕВ,
Қорақолпоғистон Республикаси
фан арбоби,
филология фанлари доктори,
профессор

Тасдиқлаш орқали бевосита тасдиқловчи,
инкор этиш орқали билвосита тасдиқловчи адиб,
олимлар бор. Бахтиёр Назаров тасдиқловчи
олимлар сирасидан. У танқидчи сифатида бадий
асардан, илмий тадқиқотдан фазилат қидириш,
нурли жиҳатларни топиш, истеъдодларни кашф
этишни яхши кўради, мақоласида, китобида
айрим мунаққидлардай, бирор асарни “уриб”
ташлаб, хуморидан чиққанини билмаймиз.

Майда шахс ёки хашаки кимса ўз сўзи ва
маънавий қиёфасига соҳиб бўлолмаганидек,
улкан олим ҳам ҳеч пайт майдалик ё олчоқлик
“тулпор”ига миниб зафарга қараб чопмайди.
Шунинг учун улкан олим характерида бошқа
бировникига ўхшамайдиган қатъият, ишчанлик,
фаолиятида эса яратувчилик ва ҳиммат руҳи
гуркираб туради. Шу жиҳатдан ҳам Бахтиёр
Назаровдан ўрганса, ибрат олса арзийди.

Иброҳим ҲАҚҚУЛ,
филология фанлари доктори, профессор

Бахтиёр Назаровни ҳам саховатли Она-табиат ўз эҳсонидан дариғ тутмади. Уни, ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган, ўта нозик ҳиссиёт ва чуқур фикрлаш лаёқати билан, бадиятга, бадиий ижодга бўлган теран меҳр-муҳаббати билан сийлади. Мазкур туганмас меҳр Бахтиёр шахсиятида ажойиб истеъдод билан намоён бўлди, зуҳр топди.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор

Бахтиёр Назаровнинг тоталитар тузум шароитида она тилимизнинг қонуний мақомига эришувидаги саъй-ҳаракати, меҳнату ғайратини жасорат сифатида баҳолагим келади. Бу ўша пайтда хавфли ҳаракат эди, ҳеч бўлмаса амал курсиси учун хавфли амал эди. Биринчи лавҳадаги дипломат, келишувга мойил Бахтиёр ака билан, “одамларни йиғ, овозга қўйишда ютишимиз керак” деган Бахтиёр ака гўё икки, бошқа-бошқа одамдек туюлади менга. Шахсан мен, кейинчалик ҳам Бахтиёр Назаров фаолиятида бундай қатъийликни кузатмадим. Бу нарса яна бир бор она тилимизнинг креатив, яратувчилик ва жасорат ато этгич қувватини таъкидлаб тургандек бўлади. Буни мен она тил ато этган жасорат дегим келади.

Сувон МЕЛИЕВ,
филология фанлари доктори

Бахтиёр Назаровнинг бутун илмий-ижтимоий фаолияти билан танишиб, ҳар қандай одам шундай

хулосага келиши аниқ. Дарҳақиқат, бугунги кунда Ўзбекистон Фанлар академиясининг ҳақиқий аъзоси-академик Бахтиёр Назаров бутун онгли умри давомида катта дарёлардан сув ичиб, катта ўзанларда сузган инсон, олим десак муболаға эмас.

Шухрат РИЗАЕВ

Биз Бахтиёр Назаровни адабий жараёндаги асар ҳақида ўз сўзини айтадиган мунаққид, танқид назарияси ва тарихи, танқидни танқид каби мураккаб соҳаларни чуқур эгаллаган олим, адабиётшунослик илмининг жорийланишида хизмати сингган ташкилотчи ва ўнлаб истеъдодли ёшларни катта илм даргоҳига йўналтирган устоз сифатида таниймиз.

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари доктори, профессор

Курдош ҚАҲРАМОНОВ,
ЎзМПУ профессори,
филология фанлари доктори

БАХТИЁР НАЗАРОВ – АДАБИЙ ТАНҚИД НАЗАРИЁТЧИСИ СИФАТИДА

Академик Бахтиёр Назаров илмий фаолиятининг бошланиши ўтган асрнинг 60-йиллари охири 70-йиллар бошларига тўғри келади. “Бадий асарда пейзаж”, “Ўтмишимиз кўзгуси”, “Ўткан кунлар” немис тилида” каби дастлабки мақола ва тақризларини чоп эттирган бўлажак олим атоқли адиб Ойбекнинг адабий-эстетик қарашларига оид тадқиқот ишларини олиб борди ва 1972 йилда номзодлик ишини муваффақиятли ҳимоя қилди. Бу даврда олим Ойбекнинг мақола ва тадқиқотлари тадқиқига бағишланган бир туркум мақолалари ҳамда “Бу сеҳрли дунё” номли рисоласини чоп эттирди. Шундан сўнг олим илмий фаолиятининг бир йўналишини адабий танқиднинг назарий муаммоларини ўрганиш масаласи ташкил этди.

Олимнинг «Ўзбек адабий танқидчилиги. Гоявийлик. Метод. Қаҳрамон» (1979) деб номланган йирик монографик тадқиқоти ўзбек адабий танқидчилигининг вужудга келиши ва шаклланиши, тараққиёт тамойилларини ўрганувчи дастлабки изланишлардан бири сифатида баҳоланишга лойиқ. Муқаддима ўрнида келган қисмда XIX аср охирлари XX аср

бошларида адабий танқидчиликнинг вужудга келишида вақтли матбуотнинг ўрни масаласи, чоп этилган дастлабки мақолаларда публицистик руҳнинг устувор бўлгани, айти пайтда Пушкин ва Гоголь ижоди мисолида адабиётнинг ижтимоий-тарбиявий моҳияти хусусидаги қарашларнинг вужудга кела бошлагани, Фурқатнинг қўқон адабий муҳити, ундаги адабий мушоиралар ҳақида маълумотлар берилиши, чоп этилаётган мақолаларда Навоийнинг “Мажолисун-нафоис”идан таъсирланишига оид маълумотлар қамраб олинади. Фурқатнинг рус шоири ижодидан қилинган эркин таржимага ёзилган шарҳининг дастлабки шарҳ-тақриз сифатида баҳоланганига эътибор қаратилади. Айти пайтда рус театр тамошаларига бағишланган мақола ва шеърый бағишловлар ҳам Фурқат адабий-эстетик қарашлари намунаси сифатида баҳоланади. Умуман олганда, монографияда адабий танқиднинг яратилишида матбуотнинг роли масаласи мухтасар ёритилганига гувоҳ бўламиз.

Тадқиқотчи бу давр матбуотида анъанавий тарзда шеърый сатрларда бадиият ҳақида, хусусан шеъриятдаги ҳаққонийлик ҳақидаги қарашларга ҳам тўхталади. Олим фикрича, XX асрнинг биринчи ўн йиллигида Ҳамза, Авлоний, Аваз Ўтар, Сўфизода, Анвар Отин каби шоирларнинг шеърларида илгари сурилган эстетик қарашлар ҳам анъанавий тарздаги адабий танқид намуналари сифатида баҳоланиши мумкин. Шунингдек, бу даврда Туркистон матбуотида

шаклланган рус танқидчилиги ҳақида ҳам маълумотлар берилади.

“Ўзбек танқидчилиги ғоявийлик учун курашда” номли дастлабки бобда шўро адабиётининг асосий вазифаси юксак ғоявийлик ва бадиийлик масалаларини давр талабларига мос тарзда ёритиш бўлгани таъкидланади. Шу нуқтаи назардан 20-30-йиллар адабий танқидчилиги асосий йўналиши бадиий асарнинг вазифасига, ижтимоий жамиятдаги ўрнини баҳолашига қаратилган бўлиб, бир-бирига зид икки хил дунёқарашлар курашидан иборат экани таъкидланади. Фитратнинг “Адабиёт қоидалари” китобида сўз санъатига берилган таъриф келтирилиб, ундаги адабиётни тушуниш ўша вақтда рус танқидчилигида илгари сурилаётган формал мактаб намояндалари қарашларига мос бўлгани, бу мактаб қарашлари кейинчалик жиддий танқидга учрагани айтилар экан, Ойбек фикри келтирилиб, бадиий адабиётининг асосий моҳияти унинг ижтимоийлигида, маълум бир ғоялар учун кураши ва синфий моҳиятида кўринади, деган даврга хос фикрни илгари суради.

Олим Фитратни 20-30 йилларадабий жараёнида энг мураккаб фигуралардан бири деб ҳисоблайди. Унинг адабий меросга бўлган муносабатини ижобий баҳолаган ҳолда, мумтоз ижодкорларга (Яссавий, Сулаймон Боқирғоний, Навоий, Бобур) бир хил ёндашгани, синфийликка эътибор қаратмаганликда айблайди. Фитрат илмий қарашларининг ижобий ва заиф томонларига

баҳо берар экан, қуйидаги хулосаларни ёзади: “Бироқ маданий меросга буткул нигилистик муносабатлар авж олиб турган бир пайтда Фитрат томонидан, масалан, “Адабиёт қоидалари” (1926) китобида Навоий ва Бобир асарларидан мисоллар келтирилиши, Шарқ адабиётининг классик намуналари “Қутадғу билик”, “Ҳибатул ҳақойиқ”га махсус мақолалар бағишланиши... ..маданиятимиз тарихида ижобий из қолдирган ҳодисалар сифатида баҳоланишга лойиқдир”.²

Албатта, олимнинг мазкур қарашлари ўша давр адабиётшунослик ва танқидчиликдаги қарашларга, позицияларга мос бўлиб, давр ғоялари билан узвий алоқадорликда юзага чиқиши табиий эди.

Монографияда адабий танқиднинг ғоявийлик учун олиб борган курашларининг ёритилишида Боту мақолалари талқинига кенг ўрин беради. Унинг ёш бўлишига қарамай Ғарб ва шарқ адабиётини чуқур билиши маданий меросга синфий асосда ёндашишига, биринчилардан бўлиб адабиёт назарияси масалаларига эътибор қаратганида кўриниши таъкидланади. Мунаққид қайд этишича, давр танқидчилигида кескин ғоявий ва синфий кураш ҳукм сурган. Адабий жараёнда анча фаол бўлган С.Хусайн, Ойбек, Ҳ.Олимжон, Уйғун, И.Султон, Ю.Султон ва бошқаларнинг мақолалари давр эстетикаси нуқтаи назаридан ёритилади.

²Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги ғоявийлик метод қаҳрамон.-Т.:1979.-Б.55

Албатта, таъкидлаш жоизки, 20-30 йиллар танқидчилиги то қатоғинлик сиёсати амалга оширилгунча (ҳатто, мустақилликка эришгунча ҳам), у ёки бу шаклда қарама-қаршиликлар фонида фаолиятда бўлди. Бу даврда нафақат адабий танқидчилик, балки бадий адабиётда ҳам, айниқса, шеърятда шундай қарама-қаршилик, мафкуравий кураш ҳукм сурганини кўриш мумкин. Бу ҳол айниқса 20-30-йиллар адабиётига хос эди. Чўлпон, Фитрат асарларига қарши Ғайратий, Уйғун, К.Яшин каби шоирларнинг ёзган шеърлари бунинг далилидир.

Бахтиёр Назаров бу давр адабий жараёнига баҳо берар экан, имкон қадар холис қолишга, давр руҳини тарихийлик мезонлари асосида баҳолашга ҳаракат қилади. Фитрат илмий меросини баҳолашда ижобий деб билган жиҳатларини кенгроқ тадқиқ этишга, баҳсли жиҳатларини эса заиф нуқталари сифати таърифлашида унга нисбатан эҳтиёткорлик ва ҳурмат билан ёндашиш сезилиб туради.

Шўро даври адабий танқидчилигининг етакчи мавзуларидан бири ижодий метод ва қаҳрамон муаммоси бўлган. Бу мавзу 30-йиллар адабий жараёнидан бошлаб то мустақилликка эришгунимизча бўлган барча босқичларда, асосан Қодирий романлари, қисман, Чўлпон ва Фитрат асарлари мисолида кескин танқидий руҳда баҳс-мунозараларга асос бўлиб келган.

Монографияда 30-йиллар танқидчилигида реализм ва романтизм ҳақида фикр юритиш бораварида янги адабиётнинг асосий методи қандай бўлиши керак, деган масала кун тартибда бўлгани ёритилади. Олим ўзбек адабиётида ижодий метод масаласини ўрганар экан, реализм тушунчасининг соц.реализм сифатида ҳукмрон методга айлангунча бўлган жараённи, бу масала дастлаб марказда, рус адабиётшунослигида кўтарилганини, реализм ва услуб тушунчасидаги чалкашликлар ҳам ўша заминдан бошланганини таҳлиллар билан кўрсатади. Айни пайтда ўзбек танқидчилигида О.Ҳошим, Анқабой, З.Саид, Ҳ.Олимжон, Ойбек, Ғайратий, К.Яшин, Уйғун ва бошқаларнинг мақолаларида метод масаласига оид қарашлар устувор бўлгани кузатилади.

Умaman, олимнинг мазкур тадқиқоти ўзбек адабий танқидчилигида мавжуд материалларни ўрганиш ва танқид тарихининг ғоявий кураш манзарасини ҳаққоний тасвирлаши билан аҳамият касб этади. Олим ёзади:

“Бироқ шуни таъкидлаш лозимки, 30-йилларнинг биринчи ярмидаёқ социалистик реализм методи ҳақида фикр юритиш ўзбек танқидчилиги учунгина эмас, Ўрта Осиё ва Қозоғистон регионида ҳамда иттифоқимиздаги бошқа миллий халқлар адабий танқидчилиги учун ҳам характерлидир”.³

Ушбу фикрларнинг тағмаёносида англаш

³ Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги ғоявийлик метод қаҳрамон.-Т.:1979.-Б.146.

мумкинки, соц.реализм ижодий методи ҳақидаги мулоҳазалар, баҳсвакузатишларнинг иттифоқдаги барча миллий адабий муҳитига тарқалиш ўчоғи битта - у ҳам бўлса рус адабиётшуносларининг саъй-ҳаракатлари натижасидир.

Мазкур фактнинг ўзиёқ ижодий метод ҳақидаги қарашлар марказдан бошқа иттифоқларга сунъий равишда кўчирилган, миллий адабиётлар ўз анъаналаридан чекиниб, схемалашган мафкуравий ва синфий адабиёт яратишга йўналтирилгани ҳақида хулосалар беришга асос бўлади. Муҳими шундаки, олим бу фикрларни очиқ-ойдин ёзмаган бўлса-да, рус адабиётшунослигида кечаётган жараёнларнинг бошқа иттифоқдош адабиётларда ҳам акс этаётганини таҳлиллар ва ихтибослар билан таъкидлаб ўтади.

Монографияда қаҳрамон образини яратиш масаласи ҳам алоҳида бобда ўрганилади. 20-30-йиллардаёқ А.Қодирий, С.Хусйн, Ҳ.Олимжон, И.Султон каби иодкорлар адабий қаҳрамон ҳақида ўз фикрларини айта бошлаган эдилар. Китобда А.Қодирийнинг ҳажвий характер яратишда кулгининг ўрнига оид фикрлари, С.Хусайннинг Қодирий романлари таҳлили орқали типиклик масаласини ўртага қўйишига оид таҳлиллар шулар жумласидандир.

Олим “Ҳар бир давр адабий қаҳрамонга ўзининг етакчи белгиларини ўтказди; бу эса адабий танқидда ҳам ўз ифодасини топади, яъни у адабиётда давр талаблари даражасида қаҳрамон

образи яратиш учун кураш олиб боради”⁴, деган бугунгикунда ҳам ўзисботини топаётган қарашлар орқали давр танқидчилигига хос кузатишларга баҳо беради, уларнинг моҳиятини очади. Чунончи, 20-30 йиллар адабиётида хотин-қизлар образи, қизил аскарлар, большевиклар, ишчи-деҳқонлар ва бошқа касб эгаларининг сиймосини яратишга даъват етакчилик қилгани мисоллар билан кўрсатилади. Бу давр танқидчилигида қаҳрамон, ғоя ва пафос масалаларига эътибор кучли бўлгани ёритилади. Ойбекнинг Қодирийга бағишлаган тадқиқоти адибга тарихий роман яратиш учун назарий тайёргарлик вазифасини ўтагани, ба жанрининг ўзига хослиги, қаҳрамон яратишда ғоя ва сюжетнинг ўрни, ҳаққонийлик, типиклик ва индивидуаллик ҳақидаги кузатишлари, фикр-мулоҳазалари ўрганилади.

Монографияда А.Қаҳҳорнинг “Сароб”, Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романлари ҳақидаги баҳсларга ҳам атрофлича тўхталинган.

Таъкидлаш жоизки, мазкур монография ёзилган 70-йиллар адабиёт ва санъат соҳасида шўро мафкураси тўла ҳукмронлик қиилаётган бир даврлар эди. Адабиётшунослик ва танқидчилик ҳам бадий асарга баҳо берганда шу позициядан туриб ёндашар, асосий мезон сифатида белгилаб берилган ижтимоий ҳаётга нечоғлик мослиги нуқтаи назаридан баҳолар эди. Монография муаллифи ҳам 20-30 ва 50-йиллар танқидчилиги

⁴Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги ғоявийлик метод қаҳрамон.-Т.:1979.-Б.146.

тараққиёт тамойилларини шу нуқтаи назардан ёритади, ўз қарашларини асослаш учун ўша даврга хос бўлган турли ҳукумат қарорларидан, шўро назариётчиларидан ихтибослар келтиради.

Бироқ, айти пайтда адабий-танқидий манбаларни бор ҳолича тадқиқ этиб, давр танқидчилигининг мураккаб мафкуравий манзарасини яратади. Бу манбалар, кейинчалик, ўзбек танқидчилиги тарихини яратишда, айтиқса мустақиллик йилларида қайта ишланиб, шўро мафкурасидан холи тарзда, мустақиллик ғоялари руҳида мақолалар, адабий портретлар, дарсликлар тарзида қайта яралди ва ўзининг ҳаққоний баҳосига эга бўлди.

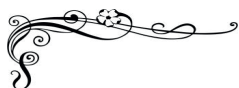
Жумладан, олимнинг ташаббуси ва жиддий таҳрири асосида яратилган “Ўзбек адабий танқидчилиги” (2011) дарслигида танқид тарихини янгича мезонлар асосида даврлаштириш, XX аср бошлари, 20-30 ва 50 –йиллардаги фаолиятини давр руҳига хос ёндашув ва тамойиллар асосида тубдан қайта ишланди. Адабий танқиднинг жадид адабиётига, хусусан, А.Қодирий, Фитрат ва Чўлпон ижодини баҳолашда синфийлик ва мафкуравийлик, вульгар социологизм етакчилик қилиши, бунинг сабаб ва оқибатлари, қатоғонлик сиёсати, 40-50 йилларда “конфликтсизлик”, шахсга сиғиниш иллатлари, бу давр танқидчилигининг “ҳайбаракаллагчилик” сиёсати каби масалалар жиддий танқидий руҳда ёритилди.

Бу ҳолат олимнинг шўро даврида фаолият юритган кўплаб ҳамкасблари қатори аввал ошкора

айтиш имконияти бўлмаган илмий карашларини мустақиллик йилларида айтиш имкониятидан самарали фойдаланганидан далолат беради.

Мақолага хулоса ўрнида олимнинг узоқ йиллик сафдоши, яна бир устозимиз, академик Тўра Мирзаевнинг қуйидаги фикрларини келтиришни жоиз топдик. Аллоҳ бу икки устозимизнинг охиратини обод қилсин.

“...улуғ адиблар Чўлпон ва Фитрат адабий меросларини ўрганишни ҳал қилиш масаласи ҳам турли характердаги муҳокамаларда қирқ йилга яқин чўзилди. Ниҳоят ўтган аср 80-йилларнинг иккинчи ярмида Бахтиёр Назаров раҳбарлигида хулосалар тайёрлаш учун, “Чўлпон ва Фитрат адабий меросини ўрганиш бўйича комиссия” тузилди. Комиссия, амалда Бахтиёр Назаровнинг ўзи шундай хулосаларни тайёрлади. Аммо бу хулосаларни кўриб чиқиши ва муҳокама қилиб, бир қарорга келиш турли баҳоналар билан орқага сурила берди. Шунда Бахтиёр Назаров бутун масъулиятни ўз зиммасига олган ҳолда “Хулоса”ни ўзи бош муҳаррир бўлган “Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг 1988 йил 2-сонида эълон қилиб юборди. Бу – Бахтиёр Назаровнинг олим ва раҳбар сифатида ўзига хос жасорати эди. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Аммо олимнинг илмий-маънавий ва инсоний қиёфасини тўла тасаввур қилиш учун шунинг ўзи етарлидир”.(Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари.Халқаро конференция материаллари.-Т.:2020. 16-бет)

İso HABIBBAYLI,
*akademik, Ozarbayjon Milliy
İlmlar Akademiyasining prezidenti*

Yashar QOSIM,
*filologiya fanlari doktori, professor,
Ozarboycon Milliy İlmlar
Akademiyasining bosh ilmiy xodimi*

AKADEMIK BAXTIYOR NAZAROV VA YANGI O'ZBEK POEZIYASI

(Atoqli o'zbek olimining ilmiy portretiqa chizgilar)

Annotatsiya: Maqolada atoqli o'zbek adabiyotshunosi, akademik Baxtiyor Nazarov ijodi haqida so'z boradi. XX asr o'zbek adabiyoti tarixining eng qudratli va zahmatkash tadqiqotchilardan biri B.Nazarovning 60-70-yillar poetik jarayonini o'rganishga qo'shgan hissasi atroflicha ko'rib chiqiladi. Jumladan, olimning E. Vohidov, A. Oripov, R. Parfi, A. Matjan, Ch. Ergash, J. Kamol, X. Xudayberdiyeva, A.Hojiyeva, A.Sher va boshqa shu avlodning ko'zga ko'ringan vakillari ijodi qiyosiy tahlil qilinadi. Shu bilan birga, B.Nazarovning oltmishinchi yillar adabiy avlodiga yondashuvining o'ziga xos jihatlari ko'rsatilgan. Maqolada nafaqat akademik B.Nazarov, balki XX asr o'zbek adabiyotshunosligining bu yo'nalishdagi ilmiy-estetik izlanishlari ham sarhisob qilingan.

Kalit so'zlar: Oltmishinchilar, akademik Baxtiyar Nazarov, E. Vohidov, A. Oripov, R. Parfi, A. Matjan, Ch. Ergash, J. Kamol.

Xülasə: Məqalədə görkəmli özbək ədəbiyyatşünası, akademik Bəxtiyar Nəzərovun yaradıcılığından bəhs edilir. XX əsr özbək ədəbiyyatının tarixinin ən qüdrətli və zəhmətkeş tədqiqatçılarından olan B.Nəzərovun 60-70-ci illər poetik prosesinin öyrənilməsinə verdiyi töhfələr ətraflı araşdırılır. Xüsusən, alimin E.Vahidov, A. Aripov, R.Pərfi, A.Mətcan, Ç.Erqaş, C.Kamal, X.Xudayberdiyeva, A.Hacıyeva, A.Şir və bu nəslin başqa görkəmli nümayəndələri haqqındakı məqalələri müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Eyni zamanda, B.Nəzərovun altmışıncılar ədəbi nəslinə yanaşmasındakı özünəməxsusluqlar qabardılır. Məqalədə yalnız akademik B.Nəzərovun deyil, həm də XX əsr özbək ədəbiyyatşünaslığının bu yöndəki axtarışları elmi-estetik cəhətdən ümumiləşdirilir.

Açar sözlər: Altmışıncılar, akademik Bəxtiyar Nəzərov, E.Vahidov, A. Aripov, R.Pərfi, A.Mətcan, Ç.Erqaş, C.Kamal.

Summary: The article discusses the work of the prominent Uzbek literary critic, academician Bakhtiyor Nazarov. The contributions of B. Nazarov, one of the most powerful and hardworking researchers in the history of Uzbek literature of the 20th century, to the study of the poetic process of the 60s-70s are examined in detail. In particular, the scholar's articles on E. Vahidov, A. Aripov, R. Parfi, A. Matjan, Ch. Ergash, J. Kamal, Kh. Khudayberdiyeva, A. Hajiyeva, A. Shir and other prominent representatives of this generation are analyzed in a comparative manner. At the same time, the peculiarities of B. Nazarov's approach to the literary generation of the sixties are highlighted.

The article summarizes the scientific and aesthetic searches of not only academician B. Nazarov, but also of Uzbek literary criticism of the 20th century in this direction.

Key words: Sixties, academician Bakhtiyar Nazarov, E. Vahidov, A. Aripov, R. Parfi, A. Matjan, Ch. Ergash, J. Kamal.

Akademik Bəxtiyar Nəzərov müstəqil Özbəkistanın elmi-mədəni inkişafında fəal rol oynayan və müasir özbək nəzəri-estetik fikrinin inkişafına töhfələr verən görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərdən biridir. Yaradıcılığa şeirlə başlayan və bir neçə poetik toplunun müəllifi olan istedadlı yazarın özünəməxsus tənqidçi kimi formalaşmasında şairlik illərinin və təcrübəsinin təsiri qüvvətli olmuşdur. XX yüzil özbək nəzəri-estetik fikrinin qızıl qvardiyasına mənsub olan İzzət Sultan, Vahid Zahidov, Hamil Yaqubov, Mətyaqub Qoşcanov, Əbdüqadir Hayitmetov, Mahmudəli Yunusov, Azad Şərəfəddinov, Ləziz Kayumov, Səlahəddin Mamacanov, Ömərəli Normatov, Narbay Xudayberqanov, Batırxan Əkrəmov və başqalarının ənənələrini yaradıcı surətdə inkişaf etdirən Bəxtiyar Nəzərov ədəbiyyatşünaslıqda öz yolunu və üslubunu formalaşdırmış, xüsusən, Özbəkistanda Ədəbiyyat nəzəriyyəsi elminin yeni mərhələyə yüksəlməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

Akademik Bəxtiyar Nəzərov çağdaş özbək ədəbiyyatşünaslığının yüksək nəzəri-estetik səviyyəyə malik və məhsuldar nümayəndələrindən biri kimi yarım əsrlik coşğun və səmərəli yaradıcılığı ərzində

30-a yaxın monoqrafiya və kitab çap etdirmişdir. Onun monumental elmi əsərləri sırasında *“Özbək ədəbi tənqidi”*, *“Bu sehrli dünya”*, *“Özbək ədəbi tənqidinin metodoloji prinsiplərinin formalaşması mərhələləri”*, *“Həmzə Həkimzadə Niyazi əbədiyyəti”*, *“XX əsr özbək ədəbiyyatı”*, *“Qafur Qulam dünyası”* və s. əsərlərini, tədqiqatlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bəxtiyar Nəzərov ustad ədəbiyyatşünas alim kimi 20-dən çox elmlər doktorluğu və namizədlik dissertasiyalarının rəhbəri olmuş, 30-dan çox dissertasiyanın müdafiəsi prosesində opponent kimi iştirak etmişdir. Elmi yaradıcılıqla ictimai fəaliyyəti həmişə yanaşı və paralel aparan zəhmətkeş alim Özbəkistan Respublikasının və Elmlər Akademiyasının rəhbərliyində müxtəlif məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Tanınmış alimin yaradıcılığı və elmi fəaliyyəti təkcə Özbəkistan Respublikası hüduqları daxilində deyil, bütün Mərkəzi Asiya Respublikaları, qardaş Türkiyə və Azərbaycanca da kifayət qədər tanınır.

XX yüzil özbək ədəbiyyatının əksər məşhur ədəbi simaları və nümayəndələri haqqında alimin ciddi tədqiqatları mövcuddur. Onlardan *Abdulla Qədri*, *Əbdürauf Fitrat*, *Çolpan*, *Aybek*, *Qafur Qulam*, *Maqsud Şeyxzadə*, *Abdulla Qəhhar*, *Həmid Alimcan*, *Mirtemir*, *Zülfüyyə*, *Şükrulla*, *Şöhrət*, *Səid Əhməd* və başqaları haqqında alimin tədqiqat və kitablarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Amma akademik Bəxtiyar Nəzərovun yaradıcılığında xüsusi yer tutan mövzu və problemlərdən biri məhz *altmışıncıların əsərləri, nəsr və poeziyasıdır*. Nasir altmışıncıların – Ölməz Ömərbəyov, Uçqun Nəzərov, Öktəm Osmanov, Şükür

Xalmirzəyev, Ötkür Həşimov, Zahir Ələm, Xudayberdi Toxtabayev, eyni zamanda şair altmışıncıların – *Erkin Vahidov, Hüsniiddin Şəripov, Abdulla Aripov, Rauf Pərfi, Aman Mətcən, Çolpan Erqas, Məhəmməd Əli, Gülçöhrə Nurullayeva, Aydın Hacıyeva, Həlimə Xudayberdiyeva, Abdulla Şir, Süleyman Rəhman* və başqa qüdrətli qələm sahibləri haqqında alimin araşdırmaları diqqətəlayiqdir.

Akademik Bəxtiyar Nəzərov altmışıncılar haqqındakı məqalələrinin birində yazır: “Ədəbiyyatımıza tarixinin və inkişafının heç bir mərhələsində ədəbi prosesə 60-70-ci illərdə olduğu kimi gənc qələm sahiblərinin müxtəlif, rəngbərəng, özünəməxsus və qüdrətli nəsiləri təşrif buyurmayıb. Bu yeni nəsilərin istedadlı nümayəndələri rübai və sonetdən tutmuş lirik poemalara qədər, ciddi dramatik dastanlardan tutmuş mənzum romanlara qədər, demək olar ki, poeziyanın bütün janrları və formalarında səmərəli şəkildə yazıb yaratmaqdadırlar. Onlar öz ustadlarının və klassiklərimizin qabaqcıl bədii ənənələrini davam və inkişaf etdirərək, ədəbiyyatımızı həm şəkil, həm də məzmun cəhətdən daha da rəngbərəngləşdirib, ədəbi-mədəni səviyyəmizi yeni mərhələyə və zirvəyə qaldırmaq üçün ürəkdən, ilhamla söz sənətimizə xidmət etməkdədirlər” (1, s. 127). Tanınmış tənqidçi yeni bir ədəbi-estetik mərhələ kimi 60-70-ci illərin həm ümumi mənzərəsini, həm də bu prosesdə iştirak edən hər bir qələm sahibinin yerini və mövqeyini müəyyənləşdirməyə çalışır. Məsələn, aşağıdakı mülahizələrində də alim yeni ədəbi epoxanın geniş panoramasını və obrazını canlandırmağa,

ədəbi prosesin əsas cizgi və xüsusiyyətlərini ümumiləşdirməyə meyil edir: “Altmışincılar ədəbi nəslinin ən istedadlı nümayəndələri on beş-iyirmi il ərzində ədəbiyyatımızda öz yerlərini və mövqelərini möhkəmləndirdilər. Abdulla Aripov nəinki respublikamızda, hətta, İttifaq miqyasında özbək şeiriyyətinin görkəmli nümayəndələrindən birinə çevrildi. Aman Mətcanın “Biruni”, “Pəhləvan Mahmud”, “Toğan” (“Bənd”) və s. dramatik dastanları ədəbiyyatımızda bu janrların daha da inkişafında və təkmilləşməsində mühüm rol oynadı. Bu nəsil dünya ədəbiyyatının “ilahi komediya”, “Faust”, “Manfred”, “Don Juan”, “Ramayana”, “İnsan mənzərələri” və başqa qiymətli incilərinin özbək dilində səslənməsi sahəsində misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirdilər. Dünya ədəbiyyatının bu şah əsərlərinin özbək dilinə çevrilməsi nəinki tərcümə ədəbiyyatımızın, hətta, ümumən, bədii ədəbiyyatımız və bədii təfəkkürümüzün rəvnəqinə, hiss olunacaq dərəcədə yüksəlişinə təkan verdilər.” (1, s. 127-128).

1960-80-ci illərin ədəbi prosesində fəal iştirak edən istedadlı alimin yaradıcılıq manerasını səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərindən biri onun həmişə öz yaşıdlarını – gənc altmışincıları demokratik və cəsarətli əsərlərinə, poetik mövqe və münasibətlərinə görə ictimai-siyasi mühitin təzyiqlərindən qorumaq, müdafiə etmək idi. Mətyaqub Qoşcanov və Azad Şərəfəddinov kimi demokratik görüşlü və altmışincıların hamisi kimi tanınmış böyük alim və tənqidçilərlə bir sırada Bəxtiyar Nəzərov da yeni ədəbi nəslin yaradıcılıq axtarışlarını həmişə

rəğbətləndirmiş, ədəbi-nəzəri fikrin gücünü və imkanlarını bu yöndə səfərbər etmişdir. Bu cəhətdən tənqidçinin Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Rauf Pərfi, Abdulla Şir, Aman Mətcən, Süleyman Rəhman, Maarif Cəlil, Çolpan Erqas və başqa istedadlı şairlər haqqındakı məqalələrində yuxarıda qeyd etdiyimiz tendensiya açıq-aşkar nəzərə çarpır.

Məlumdur ki, altmışıncıların yaradıcılığı o dövrün ictimai-siyasi ab-havasına və qanun-qaydalarına uyğun gəlmirdi. Başqa sözlə, yeni ədəbi nəsil köhnəlmiş Sovet rejiminin siyasi sərhədlərinə və çərçivəsinə sığmırdı. Tez-tez gənc ədəbi qüvvələri partiyalılıq, sinfilik, siyasi mənsubiyyət, söz sənətində ictimailik və vətəndaşlıq kimi o vaxt qəbul olunmuş norma və meyarlardan kənara çıxmaqda, zamanın ictimai-estetik dəyərlərinə və tələblərinə əməl etməməkdə günahlandırırldılar. Bu cür ciddi tələb və iradlar gənc qələm sahibləri üçün ağır nəticələr verə bilərdi. Belə “diaqnoz” və günahlandırmalara tuş gələn yazarların üzünə mətbuat və nəşriyyatlar bağlanır, gənc qələm sahibləri sovet dövrünün qayda-qanunlarına riayət etmədiklərinə görə, hətta, işdən qovulurdular. B.Nəzərovun aşağıdakı mülahizələrini oxuyarkən vətənpərvər alimin öz yaşadları haqqında yazarkən və düşünərkən bütün bunları nəzərə aldığını professional oxucu hiss edir: “Yeni ədəbi nəsil nümayəndələri arasında mübariz, ciddi və dərin poetik axtarışları ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini özünə çəkən şairlərdən biri Abdulla Şirdir. Abdulla Şir təxminən 20 il ərzində mətbuatda yüzlərlə şeir çap etdirib. Onun “Bahar təbəssümü”, “Əlyar” (“Nəğmə”),

“Qızıl gülün kölgəsi”, “Raz” (“Həsbi-hal”) və s. kimi neçə-neçə şeir kitabları çap olunub.

Şairin ilk “Bahar təbəssümü” toplusu ilə son vaxtlar çapdan çıxmış “Payız hilalı” kitabındakı şeirləri müqayisə edərkən Abdulla Şir əsərlərində son illərdə ictimai ruh, vətəndaşlıq əhvali-ruhiyyəsinin daha da dərinləşdiyini müşahidə edirik. Abdulla Şir 60-cı illərin sonu, 70-ci illərin əvvəllərindəki şeirlərində daha çox özünün zaman, zamandaş, Vətən qarşısında qoyduğu suallara cavab tapmağa səy göstərsə, son şeirlərində isə Vətən, zaman və zamandaşların onun özü qarşısında, lirik qəhrəmanı qarşısında qoyduğu suallara cavab tapmaq istəyi diqqət mərkəzindədir. Yəni Abdulla Şirin son illərdəki şeirlərində dövrün mühüm ictimai məsələləri, onların müasirlərimiz duyğusu və şüurundakı əks-sədası, həm də insanın, şəxsin mənəviyyatındakı yaşantılar, sevinclər və qayğıların ictimai mahiyyətinin ifadəsi daha sıx-sıx əks etməkdədir”. (1, s. 128). Tənqidçinin bu ədəbi-estetik təhlilləri və müqayisələri ilə tanış olarkən, onun məramı, məqsədi ayıq oxucuya dərhal məlum olur; müəllif əsl şairi və şeiriyyəti hazırlıqsız, səviyyəsiz və kobud vulqar-sosiloji yanaşmalardan, qeyri-professional və dayaz dəyərləndirmələrdən qorumaq istəyir.

Altmışıncıların poeziyasını zamanın və ictimai-siyasi mühitin kəskin hücumlarından, amansız zərbələrindən hifz etməkmeyilləri alimin *Erkin Vahidov, Abdulla Aripov və Rauf Pərfi* haqqındakı təhlillərində də aşkar görünməkdədir. Tənqidçi 60-70-ci illərdə ciddi və kəskin mübahisələrə səbəb olan istedadlı

şairlərdən biri Rauf Pərfi haqqında yazır: “Raufun ilk toplusu “Karvan yolu” (1968) nəşr edilməsindən bəri az qala iyirmi il keçib. Bu müddət ərzində gənc şairin “Əks-səda”, “Təsvir”, “Xatirat”, “Gözlər”, “Qayıdış” və s. kimi ona yaxın kitabı və tərcümələri çap olundu. Yeri gəlmişkən, Raufun tərcüməçilik fəaliyyətini də xüsusi qeyd etməliyik. O, mədəniyyətimizi və ədəbiyyatımızı cahan söz sənətinin iki böyük əsəri ilə zənginləşdirdi. Bunlar *Corc Qordon Bayronun “Manfred” əsəri və Nazim Hikmətin “İnsan mənzərələri” adlı mənzum epopeyasıdır*. (1, s. 153-154). Bəxtiyar Nəzərovun bu təqdimatı mübahisələr qəhrəmanı olan şair haqqında pozitiv təsəvvür və təəssüratı formalaşdırmağa, gücləndirməyə xidmət edir. Müəllif şairin yaradıcılıq cəsarəti, iyirmi illik ədəbi zəhmətləri və xidmətləri haqqında ayrıca vurğulamaqla sanki şairə hücum etməyə hazırlaşanlara ciddi müqavimət göstərir. Ümumən, şair haqqında obyektiv və doğru təsəvvür yaratmağa çalışır: “Rauf Pərfi yaradıcılığı barəsində, şeirlərinin yönü və özünəməxsusluğu haqqında, qüsurları barəsində, demək olar ki, iyirmi ildən bəri ciddi mübahisələr davam edib gəlməkdədir. Bu mübahisələrdə müxtəlif, hətta, bir-birinə zidd və kökündən qarşı olan fikirlər də söylənməkdədir. Amma bir şey aydındır: Rauf Pərfi yaradıcılığını ən ciddi və amansız tənqid edənlər də bu şairin özünəməxsus istedad və qabiliyyət sahibi olduğunu etiraf etməkdədirlər”. (1, s. 154).

Həssas tənqidçinin Rauf Pərfinin mübahisələrə səbəb olmuş həzin və pessimist ruhlu şeirlərinin təhlili ilə bağlı irəli sürdüyü mülahizə və arqumentlər

yalnız bu fikirlərin yazıldığı 70-80-ci illər üçün deyil, indiki zamanın mənəvi-estetik tələbləri və ehtiyacları nöqtəyi-nəzərindən də mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdə və aktual səslənməkdədir: “Rauf Pərfi yaradıcılığı haqqında fikir bildirən bəzi tənqidçilər onun şeirlərində bəzən ani və keçici pessimist əhvali-ruhiyyənin ifadə edildiyini, bəzən müasirlərimiz obrazının və qiyafəsinin yanlış təlqin və təsvir edildiyini söyləyirlər. Həqiqətən də belədirmi? Bunu qətiyyənlə inkar etmək olmaz. Çünki Rauf Pərfinin qəmgin və pessimist ruhlu şeirləri yox deyil və az da deyil. Amma məsələ bundadırmı? Bizcə, əsas məsələ həmin şeirlərin mahiyyətini doğru-düzgün müəyyənləşdirməkdə, onlardan düzgün nəticə çıxarmaqdadır. Zətən, Rauf Pərfinin əksər şeirlərindəki həzin və bədbin əhvali-ruhiyyə həzinliyi mədh etmək üçün deyil, əksinə, ondan qurtulmaq üçün, nurlu halət və hal, duyğu, yaşantıları axtarıb tapmaq, onlara can atmaq məqsədilə və onları daxilən tərənnüm etmək niyyəti ilə qələmə alınır. Bəzi tənqidçilərə qara boyaq və rəng kimi duyulan müasirlərimizi təsvir və tərənnüm üslubu isə əslində Rauf Pərfinin mürəkkəb insan yaşantılarını, ziddiyyətli mənəvi vəziyyətləri, müasir insanın dərdləri, həsrət və sevinclərini əks etdirmək istəyinin nəticəsidir”. (1, s. 154). Alimin sonrakı mülahizələri də şairi və əsl poeziyanı müdafiə etmək, zamanın aktual və zəruri bədii həqiqətini dərinlən dərk etmək və oxuculara anlatmaq məqsədlərinə xidmət edir.

Rauf Pərfi yaradıcılığını təkcə özbək ədəbiyyatı kontekstində deyil, ümumən, sabiq Sovet İttifaqı ədəbi prosesi müstəvisində dəyərləndirməyə çalışan müəllif, beləliklə, şair yaradıcılığının və ondakı yeni estetik keyfiyyətlərin miqyaslarının və əhatə dairəsinin genişliyini vurğulamaqla yeni poetik dəyərlərin əhəmiyyətini göstərir: “Məlumdur ki, sosialist realizmi metodu insan qəlbindəki bütün mürəkkəblik və ziddiyyətləri təsvir edib göstərməyi inkar etmir. Məncə, yüngül yazmağa öyrənmiş, adət etmiş bəzi şairlərdə insan idrakı və qəlbindəki məhz bu mürəkkəblikləri əks etdirmək, adi, adəti qəlib və şablonlara sığmayan, hər bir ruhi halət və vəziyyətdə təkrarsız, yenicə peyda olan özünəməxsusluqları görmək və təsvir etmək qabiliyyəti çatışmır. Vladimir Sokolov, Yevgeni Yevtuşenko, Anrdey Voznesenski, Robert Rojdestvenski, İvan Draç, Oljas Süleymenov, Gülruxsar Səfiyeva və başqa tanınmış şairlərin şeiriyyətinə fikir versək, onların əsərlərinin məşhurluğunu təmin edən əsas estetik keyfiyyət və fəzilətlərdən biri məhz bu insan yaşantılarındakı təzadları və mürəkkəblikləri təsvir və tərənnüm etmək olduğunu görürük”. (1, s. 155).

Akademik Bəxtiyar Nəzərovun elmi və ədəbi-tənqidi əsərlərində, yuxarıda gördüyümüz kimi, yalnız özbək altmışıncılarının deyil, ümumən, bu məşhur ədəbi nəslin başqa qardaş xalqlar ədəbiyyatındakı nümayəndələrinin yaradıcılığına da münasibət bildirilmişdir. Yevgeni Yevtuşenko, Anrdey Voznesenski, Robert Rojdestvenski, Oljas Süleymenov, Gülruxsar Səfiyeva və başqaları kimi

rus, qazax, Ukrayna, tacik altmışıncıları ilə yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Əli Kərim, Nəriman Həsənzadə və başqa Azərbaycan altmışıncılarının adına və əsərlərinə də görkəmli alimin yaradıcılığında rast gəlirik. Məsələn, Azərbaycan xalqının böyük istiqlal şairi Xəlil Rza Ulutürkün bədii və elmi yaradıcılığına Bəxtiyar Nəzərovun məqalə və tədqiqatlarında geniş yer verilmişdir. Özbəkistanın xalq şairiləri *Erkin Vahidov, Abdulla Aripov və Rauf Pərfi ilə Xəlil Rza Ulutürkün hərarətli dostluğunu və yaradıcılıq əlaqələrini* yüksək dəyərləndirən Bəxtiyar Nəzərov özü də Özbəkistan və Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinin daha da dərinləşməsinə, möhkəmlənməsinə və inkişafına töhfələr vermişdir. 1985-ci ildə X.R.Ulutürk Maqsud Şeyxzadə yaradıcılığı haqqında elmlər doktorluğu dissertasiyası müdafiə edərkən akademik Bəxtiyar Nəzərovun birinci opponent kimi çıxış etməsi o dövrdə alimin yalnız X.R.Ulutürkə qardaşlıq köməyi deyil, həm də Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə göstərdiyi böyük diqqət və xidmət idi. Xalq və istiqlal şairi X.R.Ulutürk özbək alimlərinin, xüsusən, akademik Bəxtiyar Nəzərovun ona etdiyi bu cəsarətli yaxşılıqları, əsl alim və vətəndaş rəşadətini həmişə yüksək qiymətləndirir, hörmət və sayqı ilə xatırlayırdı.

Akademik Bəxtiyar Nəzərovun ədəbi-elmi xidmətləri Azərbaycan Respublikasında da minnətdarlıq hissi ilə etiraf olunur və elmi-mədəni ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Azad və müstəqil Özbəkistanın milli mədəniyyətini və mədəniyyətini öz əsərləri, ədəbi və elmi fəaliyyəti

ilə daha da inkişaf etdirən böyük ədəbiyyatşünas alim, həssas və vətənpərvər tənqidçi, zəhmətkeş müəllim və ustad, akademik Bəxtiyar Nəzərovun anadan olmasının 80 illiyi tamam olur. 50 ildən çox öz Vətəninə və xalqına, qardaş xalqların elminə və mədəniyyətinə, eyni zamanda, Azərbaycan–Özbəkistan ədəbi-mədəni əlaqələrinin dərinləşməsinə və zənginləşməsinə yeni-yeni töhfələr vermiş, böyük xidmətlər göstərmiş qardaş el və yurd aliminin xatirəsini bugün biz minnətdarlıqla anır və onun ruhuna Allahdan rəhmətlər diləyirik.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Ёш гвардия, 1985.

Боқижон ТЎХЛИЕВ,

ЎзФА ЎзТАФИ

“Адабиёт назарияси ва адабий алоқалар”

*бўлими мудири, филология
фанлари доктори, профессор*

АДАБИЁТШУНОСЛИГИМИЗДАГИ АЗИЗ ВА МЎЎТАБАР СИЙМО

Бахтиёр Назаров деган ном ўзбек адабиёт-шунослигимиздаги азиз ва мўўтабар сиймолар қаторидан муносиб жой олган инсонга тегишли. Бугун ўзбек тили ва адабиёти билан алоқадор бўлган соҳаларнинг бирортасида ҳам бу номни билмайдиган ҳақиқий мутахассис йўқ деб тўла ишонч билан айта оламиз.

Зеро, Бахтиёр Аминович Назаров олим сифатида ҳам, ташкилотчи сифатида ҳам, раҳбар сифатида ҳам кўпчилиكنинг хотирасида ҳали узоқ муддатлар давомида сақланиб қолади.

Бахтиёр Назаров бундан роса 80 йил олдин, 1945 йилда Тошкент шаҳрида дунёга келган. Ўрта мактабни битирганидан кейин ТошДУ – ҳозирги Миллий Университетнинг филология факультетида (1961-1966) таҳсил олган.

Иш фаолиятини ўрта макутабда тил ва адабиёт фани ўқитувчиси сифатида (1966-1967) бошлайди. 1967-йилдан кейинги бутун ҳаёти Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти билан боғлиқ бўлди. У киши лаборант лавозимида иш бошлаб, шу институтнинг бошлиғи даражасигача бўлган ораликдаги бар-

ча лавозимларни кўриб чиқди: аспирантурада ўқиди, кичик илмий ходим, катта илмий ходим, бўлим мудир, институтнинг илмий котиби, институт директори лавозимларида ишлади.

Бахтиёр акада туғма ташкилотчилик, ҳар қандай жамоанинг бошини қовуштира олишдек ажойиб қобилият жуда очиқ кўриниб турар эди. Ҳар ҳолда у кишининг Ўзбекистон Республикаси ФА Президумидаги турли лавозимларда фаолият юритди, Ўзбекистон Президенти Давлат маслаҳатчиси (1990 май-1992 июль), Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирининг биринчи ўринбосари (1992 -1994) бўлиб хизмат қилди.

Бахтиёр Назаров, биринчи навбатда, олим эди. У “Ўзбекистонда марксча-ленинча адабий танқиднинг қарор топишида Ойбекнинг роли” мавзуида филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация ёқлади (1972-йил). 1984-йилда “Ўзбек адабий танқидчилиги методологик принципларнинг шаклланиши ва қарор топиши” мавзуида филология фанлари доктори илми даражасини олиш учун диссертация ёқлади.

Бахтиёр ака ЎзФАнинг аввал мухбир аъзоси, кейин академиги бўлган эди. Бу бежиз эмас. Бахтиёр ака билими ҳам, дунёқараши ҳам кенг олимлар сирасига киради. У кишининг илмий ишлар рўйхатига бир бор назар ташлаган киши бу мулоҳазаларнинг нақадар тўғри эканини яхши билади.

Олимнинг қизиқиш доирасида ўзбек тилининг долзарб масала ва муаммоларидан бошлаб филологиянинг бугунги ижтимоий-маънавий жараёнлар-

гача бўлган вазифалари ҳамда аҳамияти борасидаги мақолалар ўз вақтида қанчалик ўринли бўлган бўлса, уларнинг илмий-ижтимоий аҳамияти бугун ҳам қаймайгани йўқ.

Устоз қадимги дунё адабиётидан бошлаб (Софокл), фольклор ва фольклоршуносликкача (Становление и формирование узбекской советской литературной критики // Фольклор, литература и история советского Востока. – Тошкент, 1984. – С. 223-225.); (“Қўрқут ота китоби” ҳақида”, “Алпомиш”), қадимги туркий адабиёт (Халқаро туркийшунослар анжуманларидаги маърузалар), «Алпомиш» достонининг яратилиш даври масаласига доир // «Алпомиш» достони ва жаҳон халқлари эпик ижодиёти мавзуидаги халқаро конф. материаллари. - Тошкент, 1999; «Алпомиш» - ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси /Б.Назаров – таҳрир хайъати аъзоси. – Тошкент: Фан, 1999, Қадимги туркий адабиётдан бошлаб (Kutadgu Bilig: One of the First written monuments of the Turkic Aesthetic Thought of the Turkig People // Central Asia Peader. The rediscovery of History. Edited by H.B.Paksoy – Armank, New York-London, England, 1994 – Б. 82-89) жаҳон адабиётидаги йирик сиймоларнинг ҳаёти ва ижодигача бўлган (Sofokl , Vilyam Shekspir , Махтумқули, Мухтор Авезов, Ажиниёз, Бердак, Иброҳим Юсупов) манба ва материаллар билан қизиқади.

Олимнинг Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, Муҳаммадризо Огаҳий сингари адиблар ҳаёти ва ижодига оид кузатишлари унинг мумтоз адабиётимиз сиру синоатларидан яхши хабардорлигини кўрсатиб туради.

Олимнинг қизиқишлари марказида адабиёт назарияси ҳамда XX асрдан кейинги давр ўзбек адабиёти алоҳида ўрин туади. Фитрат, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий, Маҳмудхўжа **Бехбудий**, Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Зулфия, Мақсуд Шайхзода, Уйғун, Шукрулло ва бошқаларнинг ижоди баҳонасида адабиёт назариясининг ҳамда ўзбек адабий тванқидчилигининг бир қатор долзарб муаммолари олим қаламининг такрорланмас кашфиётлари сифатида юзага келган эди.

Унинг ўзбек насри, драматургияси, айниқса, назмий олами ҳақидаги кенг қамровли, назарий бақувват ва амалий жихатдан кўпчиликка ўрнатилган намуна бўладиган мақола ва монографиялари айни мана шу йўналишларда баҳс юритади. Уларга Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Шукр Холмиров, Ўткир Ҳошимов, Рауф Парфи, Хуршид Дўстмуҳаммад, Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Ҳалима Худойбердиева, Шойим Бўтаев, Нурали Қобул, Тохир Қаҳҳор, Турсуноӣ Содиқова, Саъдулла Сиёев ва бошқаларнинг ҳаёти ва ижоди асосий объект қилиб олинган эди.

Илм-фан эгалари амалга оширган ҳамда улар томонидан қўлга киритилган илмий натижалар таҳлили ҳам олимнинг илмий меросида салмоқли ўрин тутди. Бу жихатдапн унинг Шоислом Шомухамедов, Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Марат Нурмухамедов, Собиржон Мирвалиев, Суюма Ғаниева, Субутой Долимов, Салоҳиддин Мамажонов, Озод Шарафидинов, Наим Каримов, Эрик Каримов, Асил Раши-

дов, Мурод Иброҳимов ва бошқа олимлар ҳақидаги мақола, эссе ва монографиялар шу силсилага мансуб.

Бахтиёр ака ташкилотчи инсон эди. Шунинг учун ҳам у кишининг илмий кенгашларда оддий аъзоликдан тортиб Илмий кенгаш илмий котиби, раис ўринбосари, раиси бўлиб ишлаганлари, Ўзбекистон ва унинг ташқарисидаги кўплаб кенгашларда эса раҳбар ва расмий оппонент сифатида иштирок этгани оз эмас.

Айни пайтда у киши Республикамиз ва хориждаги бир қатор илмий журналлар таҳририятида ҳам фаол иштирок этиб келган эдилар.

Бахтиёр ака билан бирга ишлаб, филологиянинг кўплаб соҳаларида биргаликда иш олиб борганмиз, кўп соҳаларда ҳамкорлик қилганмиз. Ҳозирги Ўзбек тили, адабиёти ва фольклор институти ҳали А.С.Пушкин номи билан аталадиган Ўзбек тили ва адабиёти институти мақомида турганидаёқ у киши билан бир муасасанинг ходимлари эдик. Биз аспирантурага кирган пайтларимизда бу киши Босим ака Сайимовнинг ўрнига институтнинг илмий котиби вазифасида иш бошлаган эди.

Бахтиёр аканинг мамлакатимиз таълим тизимида кўшган ҳиссалари ҳам анчагина катта салмоққа эга. У киши умумий ўрта таълим тизими учун илмий истиклол ғояси билан суғорилган, янги типдаги бир қатор дарсликларнинг юзага келишида муносиб ҳисса кўшган. Булар орасида: XX аср ўзбек адабиёти: 11-синф учун дарслик. Тузатилган 2-нашри. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – 350 бошқ. Ҳаммуаллиф – Н.Каримов, У.Норматов; XX аср ўзбек адабиёти. Мажмуа.

11–синф учун. 2-нашри. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997. – 415 бошқ. Н.Каримов, У.Норматов, Т.Ниёзматова-лар билан ҳаморликда. Ўзбек адабиёти. 11-синф учун дарслик. Тузатилган 3-нашри. –Тошкент: Ўқитувчи, 2002. - 200. – 431 б. сингари китоблар бор.

У Алишер Навоийнинг ҳамда Ойбекнинг 20 жилд-ли Мукамал асарлар тўпламини нашрга тайёрлашда катнашган.

Олимнинг олий таълим учун мўлжалланган дар-сликлари орасида “XX аср ўзбек адабиёти тарихи. Университет ва педагогик институтлари бакалавр ихтисослигини олувчилар учун дарслик: (Ўқитувчи, 1999. – 543 б. Н.Каримов, С.Мамажанов, У.Норматов, О.Шарафиддиновлар билан ҳамкорликда); Йигир-манчи йиллар ўзбек адабиёти // XX аср ўзбек адаби-ёти тарихи, Университет ва педагогик институтлари бакалавр ихтисослигини олувчилар учун дарслик: Тошкент, 1999. –Б. 13-28); Ўзбек адабий танқиди тарихи (ҳаммуаллифлар: А.Расулов, Ш.Ахмедова, Қ.Қаҳрамонов). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Т., “Тафаккур қаноти”, 2011, 395 бет; В.Nazarov, А.Rasulov, Sh.Axmedova, Q.Qahramonov. O'zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Т., “Cho'lpon”, 2012, 431 bet) сингари дарслик ва қўлланмалар алоҳида ажралиб туради.

Бахтиёр Назаровнинг юқори малакали илмий-пе-дагогик кадрларни тайёрлаш борасидаги фаолиятла-ри ҳам таҳсинга сазовор. У кишининг 10га яқин фан доктори ва 20га яқин фан номзоди сифатидаги шо-гирдлари бугун мамлакатимизнинг кўплаб таълим муассасаларида, халқ хўжалигининг турли соҳалари-

да устознинг ишларини давом эттириб туришибди. Ушбу сирага олим расмий оппонентлик қилган ўн бешга яқин докторлик ва 20га яқин номзодлик ишларининг муаллифларини ҳам қўшиш жоиз.

Бахтиёр Назаров яхшигина таржимон, ҳассос шоир ҳам эди.

У Майкл Дай-Анангнинг (Гана) “Муҳаббат”, Буалет Халфа нинг (Жазоир) “Гўдак”, Лумана Траоренинг (Мали) “Тинчлик йўли”, Леонард Косанинг (Жанубий Африка Республикаси) “Хайрлашув” шеърларини, шунингдек, немис донишмандларининг айрим ҳикматларини ҳам ўзбек тилига ўттирган.

Л.Н.Толстойнинг «Санъатнинг моҳияти тўғрисида» мақоласидан ҳамда Н.Г.Чернишевскийнинг «Санъатнинг воқеликка эстетик муносабати» номли диссертациясидан кичик бир парча таржимаси ҳам Бахтиёр Назаровнинг саъйи-ҳаракати билан ўзбекчалашиб қолган эди.

Энди устознинг адабий мероси ҳақида гапириш жоиз. Буни адибнинг шеърларидан айрим парчаларни келтириш билан кифояланамиз.

Бахтиёр Назаров шеърляти фалсафа ва донишмандликка мойил, ҳаётий кузатишларнинг ўзига хос ифодалардан иборат. Уларда одам ва оламга алоқадор бўлган турли ҳолат ва ҳодисалар, турли манзара ва кайфиятлар бошқаларникига ўхшамаган ҳолдаги таъсирларини топган. Мана, уларнинг бири. Унда тунги бир манзара ва шу манзара бағридаги лирик қаҳрамоннинг инжа бир туйғулари кўзи ўткир рассом ва ҳассос бир шоир ҳаяжонларининг ўзига хос бир ифодаси тарзида қаламга олинган:

*Осмонда тўлин ой,
Теграмда олтин тун.
Тенги йўқ бир чирой
Борлиқда олар тин.*

*Нурдами чўмилар
Бу тунги бу жаҳон.
Қалбимда жўш урар
Бир телба ҳаяжон.*

Қуйидаги тўртликда эса одамзот табиатидаги айрим қусурлар ҳақида гап боради. Шу йўсинда китобхон кўлига ойна тутилади:

*Ўзинг ишонмай лоф урмоқ бўласан,
Ожиз кўкрагингни кермоқ бўласан.
Бу не тадорик, эй бандаи зофил,
Ўзингда йўғини бермоқ бўласан.*

Мана бу тасвир эса янги яхшилиги билан эътиборга молик:

*Қорни тўйиб кетган одамдек
Ҳайдалган ер ётар ҳансираб...*

Кўриниб турибдики, шоирнинг кўзи оламини ўзгача кўради. Бу ўзгачаликда тийраклик, кузатувчанлик, завқ ва ҳузур бор. Энг муҳими, буларнинг бари “юкумли”, аини пайтда ҳузурбахш ҳамдир.

Устознинг охиратлари обод бўлсин, у киши бошлаб берган кўплаб янги ва яхши ташаббусларни шоғирдлари ҳамда фарзандларининг муносиб равишда давом эттиришига ишонамиз!

Жаббор ЭШОНҚУЛ,
филология фанлари доктори,
профессор

ЁНИМИЗДАГИ УЛУҒЛАР

Таниган, билган, яқин бўлган одамлар ҳақида ёзиш бир қараганда жуда осондек туюлади. Иккинчи томондан эса бундан-да мушкулроқ вазифанинг ўзи йўқдек. Осон томони шундаки, сен у одам ҳақида шунчалик кўп билимга эгасанки, унинг қандай китобларни хуш кўришию, ҳазил мутойибага муносабати, нимани ёқтиришию, нимани ёқтирмаслигини беш қўлингдай биласан. Мушкул томони эса бу одам ҳақида шу пайтгача айтилган гаплардан ўтказиб, жўялироқ нима дейишингни ҳам билмай қоласан. Адабиётшунос олим, Бахтиёр Назаров ана шундай биз билган, ўзимизга анчайин яқин олган, бироқ бизнинг наздимизда бизга забт этилмаган «қалъа»дек сирли ва маҳобатли бўлган устоз адабиётшуносларимиздан биридир.

Бахтиёр Назаров билан илк «танишувим» талабалик пайтимда бўлган. Журналлардан бирида «Дада Қўрқут китоби»га бағишланган мўъжазгина сўзбошиси чоп этилди. Бу сўзбошида мазкур ёдгорликнинг тарихи, моҳияти, бадий қиймати жуда ихчам бир шаклда очиб берилганди. Адашмасам бу юртимизда ушбу ёдгорлик ҳақида ўзбек тилида ёзилган илк мақолалардан бири эди.

Кейинчалик мактаб, олий ўқув юрти учун кўплаб дарсликлар, қўлланмалар яратган, академик илм

йўналишида адабиётшуносликда янги бир бурилиш ясаган Бахтиёр Назаровнинг ўзи билан, унинг адабиёт тарихи, адабий жараён борасидаги изланишлари, турли мақолалари билан яқинроқ танишдим. XX аср бошидан бугунги кунга қадар катта бир даврни ўз ичига олган адабий жараёндаги фигураларни ўрганишда, уларнинг ҳаёти ва ижодини тадқиқ этишда турли методларга ёндошиб иш кўришлигини англадим.

Олим сиртдан қараганда жуда камгап, жиддий ва ичимдагини топ одамдай таассурот қолдиради. Бироқ, яқинроқ келсангиз, унинг боладай беғубор, содда қалб эгаси эканлигига ишонч ҳосил қиласиз.

Докторлик диссертацияси ҳимоя арафаси кунлари жуда сиқилиб, асабий бўлиб юрган кезларим, ишонхона йўлагига Бахтиёр Назаровга тўқнаш келиб қолдим. «Қани, бу ёққа юр-чи, сенда икки оғиз гапим бор», деб хонасига бошлади. Очиғи, ҳимоя билан боғлиқ бирор гап бўлса керак деб, чўчиброк хонасига кирдим. Курсига ўтириб ҳол-аҳвол сўрагач, чўнтагини пайпаслаб бир варақ қоғоз чиқарди-да, сенга бағишлаб шеър ёздим, деб қолди. Очиғи, мен бундай муносабатни кутмагандим. Минг қилса ҳам каттга олим, бунинг устига илмий семинар раиси, кенгаш раиси ўринбосари, бошини қашлашга вақти бўлмаган одам, келиб-келиб энди ҳимояга чиқаётган тадқиқотчига бағишлаб шеър ёзиб ўтирадимми? Буни тасаввурга сиғдириб бўлмасди. Бироқ бу ҳақиқат эди. Бахтиёр ака варақни ёзиб, туш ҳақидаги қуйидаги тўртлигини ўқиб берди:

*Ўқдикми мағзини бу дунёзмизнинг,
Қувноқдек кўринган қув дунёзмизнинг?
Тушимиз шунчаки туш эмас, балки,
Биздаги машқидир у дунёзмизнинг?!*

Хўш, нима дейсан? Шоирлигим тутиб кетди-да, деб ҳазил қилди. Кейин суҳбат шеърият ҳақида, шеърий таржималар ҳақида кетди. Гарчанд, Бахтиёр Назаровни катта билим эгаси, адабиётшуносликнинг дарғаларидан бири деб билсам-да, шеъриятни бунчалик нозик тушунади, ўзи ҳам шеърлар ёзади деб ҳеч ҳам ўйламагандим. Қарангки, бу олимимиз сал кам беш юзга яқин шеърларни ёзиб, индамай юрган экан. Бу учрашув Бахтиёр Назаровнинг тамомила бошқа бир жиҳатини кашф этиш имконини берди. «Ҳа» деган туяга мадад деган гап бор. Бу бежизга эмас. Ўша пайтда бир оғиз ширин сўзнинг гадоси бўлиб турган бир тадқиқотчига бу олимнинг ўзига хос бир «далдаси» эди. Бахтиёр Назаров кейин ҳам менга атаб тўртлик ёзиб берди. Мен ҳалигача шу тўртликларни асраб келаман.

Кейинчалик Туркияда сафарда юрган пайтим кўлимга «Қардош қаламлар» журналининг бир сони тушиб қолди. Унда Тоҳир Қахҳор ҳақидаги «Шоир ва олим» деган бир мақоласи босилган, олимни бу юртда ҳам яхши билишар экан.

Мен ҳеч қачон фольклоршунос бўламан деб ўйламаганман. Болалагимда Ғарб адабиёти, айниқса юнон мифларини ўқишни жуда ёқтирардим. Ана ўша мифларда бутун юнон элини кўтариб турган,

жангу жадалида, элнинг бутун мушкулликларини ўз зиммасига олган титанлар ҳақида сўз борарди.

Тошкент давлат университетининг журналистика факультетини тугатгач, тақдир Тил ва адабиёт институтининг аспирантурасида таҳсил олишни насиб этди. Ана шу даврдан эътиборан биз ёшлар наздида худди юнон мифларидаги улкан «титан»лар – улуғлар яшайдиган маконга тушиб қолгандек эдик.

Иззат Султонов, Матёкуб Қўшжонов, Наим Каримов, Тўра Мирзаев, Абдулқодир Ҳайитметов, Абдуғаффур Расулов, Бахтиёр Назаров ва Иброҳим Ҳаққулов ўзларининг турли мавзудаги китоб, мақолалари, матбуотдаги чиқишлари бутун элда катта доврўқ қозонган олимлардир. Улар билан битта ишхонада, ёнма-ён хоналарда ишлашни тасаввур қилишнинг ўзи қийин эди. Бироқ бу ҳақиқат, худди асотирлардагидек, биз тасаввуримизга ҳам сиғдириш қийин бўлган устозлар билан замондош ва ҳаммаслик эдик, бир институтда фаолият олиб борардик. Уларнинг «қаҳр»ини ҳам, меҳрини ҳам туйиб улғайдик. «Қаҳри» шу эдики, бу устозлар сохта илмга, хўжақўрсинга қилинадиган ишларга қарши, шу даргоҳда юрибсанми, чинакам илмли бўлишни талаб қилади. Ўз ҳаракати, интилиши, фаолияти билан ҳамиша ўрнатқ бўлишади. Меҳри шуки, ҳар қандай вазиятда ҳам сенинг арзимас ютуғингдан ўзиникидай қувонади, муносиб баҳолайди, кўнглингга далда беради.

Бахтиёр ака Абдурашид ака ёки Наим Каримов билан шахмат донасини сураётиб ҳам адабиётшунослик масалалари борасида баҳслашиб

ўтирганининг гувоҳ бўлганман. Бу устозлар шахматни қандай яхши кўрсалар илмга ҳам шундай муҳаббат билан ёндошардилар. Устозларнинг фақат ёзган мақола ёхуд китоблари билан эмас, балки ҳар бир сўзи, ўзини тутиши, ҳаракатлари билан ёшлар учун «ибрат мактаби» бўла олган, ишонхонада ижодий муҳит, илмий «аура» ярата олгувчи эдилар.

Давраларда Бахтиёр ака тамомила бошқа бир кийёфага кирарди. Қувноқ, хушчақчақ, ҳазил мутойибани қотирадиган инсон сифатида ҳаммани ўзига қаратади. У кишининг шиори «Қулмаган кун кун эмас». Аслида бу иборани ҳам мен илк бор ана шундай давраларнинг бирида Бахтиёр аканинг ўз оғзидан эшитганман.

Сўнгги ўн беш йил ичида дунёнинг турли мамлакатларида сафарда бўлишга тўғри келди. Бундай сафарларнинг кўпида гап Ўзбекистондаги илм фан, фольклоршунослик ёхуд адабиётшунослик ҳақида гап кетганда уч одамнинг: Тўра Мирзаев, Бахтиёр Назаров ва Иброҳим Ҳаққулларнинг номи албатта ҳурмат билан тилга олинади. Ватандан узоқда сенга қадрдон бўлган устозлар номини эшитганингда қалб ғурурга тўлиб кетади.

Бахтиёр Назаров номини юртимизгина эмас, Қозоқистон, Озарбайжон, Россия, Туркия, Германия, Америка, Хитой, Кореяда ҳам мутахассислар ҳурмат билан тилга олганининг гувоҳи бўлганман. Америкалик олим Ҳалим Қорага ўхшаган хорижликлар Бахтиёр Назаровни ўзига устоз деб билади. Улар ёзаётган мақола ва тадқиқотларда албатта Бахтиёр Назаров фикрларига суянилган

бўлади. Чунки бу заҳматкаш олим ўз умрини Абдулла Кодирий, Чўлпон, Ойбек, Шайхзода, Ғафур Ғулом каби шоир ва адиблар ҳаёти ва ижодини ўрганишга бағишлади, ўзбек адабиёти, адабий танқид тарихида ўзига хос катта бир мактаб ярата олди.

«Одам ўзига тўғри баҳо бера олиши керак», дейди Бахтиёр ака ўзининг бир суҳбатида. Салкам эллик йиллик умри, илмий амалий фаолияти бевосита Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институтида ўтган, республикада ҳам адабий, ҳам илмий жамоатчиликка бирдек таниш, кўпчилиكنинг эътироф ва ҳавасига, фахрига сабабчи бўлган Бахтиёр Назаров ҳам ўз «юк»и нечоғлик тош босиши мумкинлигини яхши билади. Илм аҳли ҳам, айниқса, менга ўхшаган юзлаб ёшлар академик олимимизнинг билими, салоҳияти нақадар юксак, тафаккури нақадар кенг, айти пайтда, ниҳоятда меҳрибон ва ғамхўр эканлигини ҳар доим ич-ичидан англаб, ҳис қилиб турарди.

Ўтиз йилга яқин Бахтиёр Назаров билан ёнма-ён ишлаш насиб этди. Назаримда йилдан йилга Бахтиёр Назаров биз билган, ҳурмат қилган, ҳавас қилган олимдан донишманд бир зиёлига айланиб борди. Умрининг сўнгги йиллари янада фаол бўлди ва шу фаоллиги билан биз ёшларга ҳар жиҳатдан ибрат бўлди.

Ўрушдан кейинги йилларда йилларда туғилгани учун ҳаётнинг энг оғир машаққатларини кўрган авлод эди унинг сафдошлари. Шунинг учун бўлса керак,

бирор бир масалага ёндашаётганда биринчи навбатда одамгарчилик факторини олдинга сурган. Қийналган оддий одамлар, айниқса эндигина мустақил ҳаётини бошлаётган ёшларга биринчи бўлиб ёрдам қўлини чўзишган.

Бахтиёр Назаровнинг умрининг сўнггида чоп этилган “Менинг лаҳзаларим” шеърый китобига сўзбоши ёзган Иброҳим Ҳаққул муаллифга шундай таъриф беради: “Академик Бахтиёр Назаров ўзига хос шахсияти, серқирра илмий-иждодий фаолияти билан халқимиз орасида кенг танилган истеъдод соҳибидир. Унинг адабиётшунос, мунаққид, фан ва жамоат арбоби ўлароқ эришган ютуқ ва натижалари нечоғли эътиборли бўлса, шунчалик ибратли ҳамдир. Аслида ҳам у адабиётшунос, шеършунос, нафосатшунос, бир сўз билан айтганда, маънишунос бўлиб туғилган”.

Иброҳим Ҳаққул таъъидлагандек, Бахтиёр Назаров ҳам шахсият сифатида, ҳам олим сифатида фаолияти серқирра. Ҳали қирқ ёшга етмасдан докторлик даражасига эришиб, элда энг танилган олимлардан бири эди. Ижтимоий гуманитар соҳада ёш академик бўлганларнинг биринчиси эди. Ҳам фан ва жамоат арбоби сифатида ибратли бир ҳаёт йўлини босиб ўтган. Ҳар бир илмий изланишларида унинг “маънишунос”лиги сезилиб турарди. Бу маънишунсолиги унинг умрининг охиригача давом этди.

Бахтиёр Назаровнинг дастлабки илмий ишлари адабий танқидчиликка бағишланган. **Ўзбек адабий танқидчилигининг шаклланишида Ойбекнинг ролига бағишланган номзодилик ёхуд “Ўзбек адабий**

танқидчилиги методологик принципларнинг шаклланиши ва қарор топиши” докторлик диссертацияси бўладими мафкура тазйиқи туфайли олим етарли даражада очила олмаганини, кўнглидаги бор гапани тўла айта олмаганлигинг гувоҳи бўласиз. Бироқ, адабий танқид учун муҳим аҳамиятга эга, ўз даври учун муҳим бўлган назарий хулосаларга келганини кўришимиз мумкин. Ўтган асрнинг етмишинчи йиллар, яъни Ойбекка бўлган тазйиқлар ҳали ҳавода муаллақ турган бир даврда бу мавзунини танлаш ўз даври учун анчайин жасорат эди.

Узоқ йиллар давлатнинг масъул ишларида ишлаб, ўзинг кўнглингдагидек бирор нарса қаролаш анчайин мушкул. Камдан кам ижодкор ва олимларгина юксак лавозимларда ишлаб туриб, ўзининг одамийлиги, олимлиги, ижодкорлиги, бир сўз билан айтганда зиёилигини сақлаб қола олган. Бахтиёр Назаров ана шундай зиёлилардан бири эди.

Бахтиёр Назаров қайси лавозимда ишламасин ўзидаги самимиятни йўқотган эмас. Ҳазилни яхши кўрарди, жуда маданият билан ўз ўрнида қиларди. Шунинг учун назаримда ёшларга анчайин яқин эди.

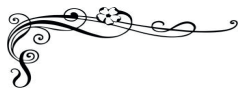
Мустақилликнинг дастлабки йилларида Бахтиёр Назаров, Наим Каримов ва Умарали Норматовлар ҳамкорликда ёзилган “Ўзбек адабиёти” дарслиги мустақилликнинг дастлабки йилларида ўзбек адабиётшунослиги дарслигининг янги бир даврини бошлаб берди. Шунинг учун қайта ва қайта нашр этиб келинмоқда. Ҳозирга қадар бу дарслик ўрта таълим тизимидаги энг қадрли дарсликлардан биридир.

Беҳбудий, Чўлпон, Қодирий, Ғафур Ғулом, Ойбек каби ижодкорлар, қардош адабиёт вакиллари, ҳозирги адабий жараён ҳақидаги қарашлари, беш юздан ортиқ илмий изланишлари олим ўз тадқиқотлари учун танлаб олган мавзунинг кўлами нақадар кенглигини, ижодий жараён ва адабиётшунослик тарихининг етук дарғаларидан бири эканлигини урғулайди.

Бахтиёр Назаровнинг умирининг сўнгги йилларида ёзилган Наим Каримов, Тўра Мирзаев, Иброҳим Ҳаққулга бағишланган мақолаларидан илм ҳамда адабий жараён моҳиятини нақадар теран англашини кўрсата олган. Иброҳим Ҳаққулга бағишланган мақоласига “Моҳиятга муҳаббат” деб ном қўйган эди. Бу ном Иброҳим Ҳаққулнинг, унинг илмий меросининг аҳамиятини теран англантибгина қолмай, Бахтиёр Назаровдек академик олимнинг даражасини ҳам белгилаб турибди.

Орадан вақт ўтган сайин биз билан ёнма-ён яшаб ўтган Иззат Султон, Наим Каримов, Тўра Мирзаев, Бахтиёр Назаров, Иброҳим Ҳаққулдек буюк устозларнинг кадрини чуқур англаб бораверамиз. Улар ҳар жиҳатдан ҳавас қилгулик эдилар. Улар ҳам чин олим, чин ижодкор, катта бир шахсият, чинакам зиёли сифатида ҳамиша биз учун ўрнак бўлиб қолаверади.

Ғайрат МУРОДОВ,
филология фанлари доктори,
профессор.
Бухоро давлат университети

БАХТИЁР НАЗАРОВ ШАХСИЯТИ

Таниқли адабиётшунос, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, академик Бахтиёр Назаров (1945-2022) нинг ҳаёт ва фаолият йўли ҳақида эслар эканман, унинг шахсиятига хос айрим қирралар ҳақида билганларимни қоғозга туширишга ички эҳтиёж, маънавий зарурат сездим. Зеро, илм ва маънавият йўлида хизмат қилган устозларни эслаб, уларнинг эзгу амаллари, ҳаёт, жамият, илм-фан тараққиётидаги ўрни, мавқеи, нуфузини ҳозирги ва келгуси авлод етказиш шундай ҳурматли зотларни у ёки бу даражада билган кишиларнинг, хусусан, шогирдларининг бурчи, зиммасидаги инсоний қарзидир.

Айтишларича, вафот этган инсонни билган одамлардан энг охиргиси бу оламни тарк этгунга қадар унинг хотираси эсланар экан. Бу тўғри фикр, албатта. Лекин, бу ўринда айтиш керакки, бундай қараш аҳли илм, кенгроқ миқёсда олиб қаралганда эса аҳли қаламга тааллуқли эмас, чунки илмга ҳисса қўшган инсонлардан китоблар инсониятга маънавий-интеллектуал мерос бўлиб қолади ва мана китоблар билан бирга

муаллифларнинг номи, хизматлари эсланади. Шу боисдан Муҳаммад Мустафо (сав): “Олимлар пайғамбарларнинг ворисидир”, деб айтганлар.

Устод олим шахсияти феноменини белгиловчи алоҳида аломат-хусусиятлар, менинг кузатишларимга кўра, қуйидагилар эди:

1. Камтарлик. Сиртдан қараганда сервиқор, ҳатто бироз кибрли, унча-мунча одамни назар-писанд қилмайдиган арбобга ўхшаб кўринарди. Аммо бу таассурот алдамчи, юзаки бўлиб, у билан бирга бўлган дастлабки мулоқотдаёқ шу каби шубҳа-гумонлар тонгги тумандек дарров тарқалиб кетарди.

Мен ўтган асрнинг саксонинчи йиллари ўрталарида номзодлик тадқиқоти ташвишлари билан ЎзФА Тил ва адабиёт институтига келиб-кетиб юрганимда, у кишини диссертациялар ҳимояларида кўрганман. Ўша вақтда ёш бўлишига қарамай, фан доктори даражасига эга, институт раҳбарияти тизимида илмий котиб лавозимида эди. Менинг ҳимоядан сал олдин (1988 йил) Тил ва адабиёт илмий-тадқиқот институти директори вазифасига лойиқ кўрилганди.

Устозим Эрик Каримов (1934-1997) ўша вақтда Тошкент шаҳрининг шимолий-шарқий томонидаги дала-ҳовлида яшарди. Ҳозирги аграр университет ўша атрофда жойлашган, устоз ҳовлисининг шундоқ рўпарасида бутун Ўзбекистонга машҳур улкан лимонарий бор эди. Шаҳардан анча четда, жамоа хўжалиги ҳисобидаги ҳудуд саналарди. Жуда баҳаво, обод,

сердарахт, ҳар қандай кишининг баҳри-дилини очадиган ажойиб манзил эди (мен Эрик Каримов вафотидан кейин йигирма бир йил давомида у томонга ўтмадим; 2018 йил ёзида адабиётшунос Ислом Ёқубов билан биргаликда Эрик ака яшаган кўчада истиқомат қиладиган профессор Нуъмон Раҳимжонови докторлик ҳимоямизга таклиф этиш учун борганимизда, кўрдимки, мен билган кўча ҳам, унинг атрофлари ҳам бутунлай ўзгарган, бир-биридан маҳобатли иморатлар қурилган, хуллас, ёшлик хотираларимга монанд бирор-бир аломатни кўрмадим).

Бу гапларни эслашдан муддао шуки, мазкур дала-ҳовли жуда осуда, дил тортар маконда бўлгани сабаб Эрик Каримовга ўзини яқин олган институт олимлари ва ижодкорлар вақт топиб шу ерга келиб туришарди. Мен фольклоршунослик дарғаси Тўра Мирзаев, профессорлар Ғайбулла Саломов, Малик Муродов, Ўзбекистон халқ ёзувчилари Одил Ёқубов, Иброҳим Раҳим, шоир Сафар Барноев ва яна бир қанча таниқли кишиларни бу даргоҳда кўрганман, уларнинг суҳбат-мулоқотларига сомеъ бўлганман.

Тўра Мирзаев ва Бахтиёр Назаров Эрик Каримовга маънавий-руҳий жиҳатдан яқин инсонлар бўлганлари сабаб бошқаларга қараганда бу хонадонга кўпроқ келиб туришарди. Ҳафтанинг дам олиш кунлари ҳисобланган шанба ёки якшанбада уларни кўпинча шу ерда кўрардим.

Академик Бахтиёр Назаров билан дастлабки мулоқотимиз мана шу далабоғда бўлган эди.

Янглишмасам, 1985 йил ёз фасли эди. Мен Тошкентга ҳар гал диссертациямнинг бирор жузвини устоз назаридан ўтказиш учун олиб келардим. Домла айвондаги қўлбола ясалган каттакон столга ишимни қўйиб, ёқмаган жойларини чизиб ташлаш, маъқул ўринларига тасдиқ белгисини қўйиш билан банд эди. Дарвоза тақиллади. Тўра Мирзаев ва Бахтиёр Назаровлар келишган экан. Ўзаро суҳбат-мулоқот бошланиб кетди (ҳали-ҳали эслайман: ҳаёт, тарих, адабиёт, маънавият, фан бўйича жиддий фикр-мулоҳазалар алмашуви, чин олимларнинг тафаккури бўй-басти билан намоён бўладиган баҳс-мунозаралар бўларди. Ҳозир ҳам кўнгил ана шундай давраларни истайди, аммо, менинг назаримда, мазкур устозлар хусусан, уларнинг издоши, давомчиси бўлган Иброҳим Ҳаққул вафотидан кейин маънавият давралари хувуллаб қолгандек гўё).

Устоз меҳмонларга ош пишириб берадиган бўлди. Туғма ташкилотчи, ҳар қандай даврани бошқариш истеъдодига эга Бахтиёр Аминович мезбонга қийин бўлмасин деб ошга оид юмушларни ҳаммага тақсимлаб чиқди (шу орада даврага яна икки-уч киши қўшилганди) Сабзи тўғрашдек анча қийин, зерикарли туюладиган ишни ўз зиммасига олди, мен сабзи арчиб берадиган бўлдим. Иккаламиз қиладиган юмуш бир-бирига алоқадор бўлгани учун суҳбатдош ҳам бўлишимизга тўғри келди.

Мен Қизилқумнинг шундай этагидаги Бухоронинг энг чекка қишлоқчаларидан бирида туғилиб ўсганман. Ҳаётимиз сахро билан боғлиқ эди. Чўлда қўй, қирда мол боқиб улғайганмиз. Пойтахтнинг олд олимлари, хусусан, салобати унча-мунча раҳбарларни ҳам чўчитиб қўядиган Бахтиёр Назаровдек инсон билан ҳамсухбат бўлишга менга йўл бўлсин. У менинг руҳий ҳолатимни сезмагандек қаерданлигимни, касби коримни суриштирди. Педиинститутнинг кўп тиражли газетасида ишлаётганимни билиб, шу соҳага оид ниҳоятда қимматли маслаҳатлар берди (айнан шу маслаҳатлар газета сифатининг ошишига, ададининг кўпайишига сабаб бўлди; ишхонамизнинг матбуотга панжа орасидан қарайдиган айрим раҳбар ходимлари ҳам таҳририятимиз билан ҳисоблашадиган бўлишди).

Чиндан ҳам камтарин, кибр-ҳаводан узоқ инсон эди. Бирор вақт лавозими, унвонларини бировга пеш қилмаган. Совет даврида барча идораларда, ҳатто илмий кенгаш мажлислари рус тилида бўлиши талаб қилинарди. Институт раҳбари, илмий кенгаш раиси бўлиб ишлаганда, давр тақозоси билан мажлисларни ўзга тилда олиб боришига тўғри келган. Россия ва бошқа юртлардан келган олимлар билан шу тилда баҳслашиб ёлиб чиққанини бир неча бор кўрганман. Шунга қарамай, бир куни рус тили мутахассиси, фан номзоди Карим Мустановга: “Мен мактаб ва университетда ўзбек тилида ўқиганман. Шу сабабдан сиздек русчада гапира

олмайман”, - деганди. Кейинроқ К. Мустанов: “Менимча, устоз соҳам бўйича камчиликларимга ишора қилди, чунки бирор мажлисни у кишидек ўтказа олмаган бўлардим”, - деб айтган эди.

Устоз кейинроқ шаҳарнинг шимолий-ғарбий даҳасидан уй-жой олиб кўчиб ўтди. Ишхонасидан йироқ манзил эди. Хизматга иккита автобусда келиб кетарди. Такси, ҳатто метрода юришни ҳам ёқтирмасди. Ҳолбуки, маоши, даромади енгил машина олиш, ҳатто шахсий ҳайдовчи ёллашга етарди. Бир куни домланинг уйига бориб, биргаликда институтга келдик. Мен тезроқ бориш учун такси тўхтатишни таклиф қилдим. Шунда чин-ҳазил аралаш: “Қачонгача таксида юрасиз. Автобусга ҳам ўрганиш керак. Олим одам камсуқум бўлгани маъқул”, - деган эди.

2. Оқибат. Инсоннинг инсонлиги биринчи навбатда оқибатли эканлигида билинади. Одамлар бор, бир қарашда мукамал мавжудотдек кўринади. Истеъдод, муомала, юриб-туриш – ҳаммаси жойида. Сизни кўрганда, тилидан бол томади. Аммо биров синовга дуч келсангиз, айниқса, унга бирор борада ишингиз тушса, бутунлай ўзгариб, ўзини танимаганга олгувчи кимсаларни ҳам кўп кўрганмиз. Таассуфки, бундайлар ҳозир анча кўпайиб қолди. Хайриятки, дунё меҳр-оқибат устунлари устига қурилган. Ҳаёт тартиботи, маромини оқибатли одамлар ушлаб турибди. Бахтиёр Назаров ана шундай оқибатли инсонлар тоифасига мансуб эди.

2009 йили докторлик ишим ташвиши билан билан Тошкентга борганимда, Бахтиёр ака: “мунаққид Ўрол Ўтаев хасталик туфайли кўп вақтдан буён уйда, бир ҳолидан ҳабар олиб келайлик” - деди. Йўлдан ул- бул харид қилиб у кишининг уйига бордик. Маълум бўлишича, Ўрол ака анча йилдан буён юролмай, уйдан чиқолмай қолган экан. Зерикканидан ойнаванд балконда жой қилиб юқори қаватдан йўлдан ўтган-кетганни кузатиб ўтирар ва китоб ўқир экан. Мен унинг саломатлик вақтларини эсладим. Савлатли, бақувват одам эди. Саломатлигида кўп одамларга яхшилик қилган. Аммо хасталаниб, нафақага чиққач, олдинги улфатларидан анча-мунчаси келиб-кетишни тарк қилган, бу ҳолдан у киши ўқиб қолган экан. Суҳбат давомида у у Бахтиёр Аминовичга: “Ишингиз кўп, вақтингиз тизгиз бўлишига қарамай мендан тез-тез ҳабар олиб турибсиз. Яхшиликларингиз мендан қайтмаса, Яратгандан қайтсин”, - деб дуо қилган эди.

Менинг докторлик тадқиқотим 1997 йилда тугалланиб ҳимояга тавсия этилган эди. Шу йили илмий раҳбарим Эрик Абдуллаевич Каримов вафотэтгандан кейин ҳимоя турли сабаблар билан ортга сурилаверди. Бахтиёр Назаров, Ҳамиджон Ҳомидий, Иброҳим Ҳаққул сингари олимлар мени ҳар кўрганда, ҳимоя қилишга ундашар, Эрик Каримовнинг хотираси ҳурмати шу ишни ниҳоясига етказишимни сўрашарди. Бу ўринда айтишим керак: диссертацияларини домлага таҳрир ва таржима қилдириб (улар домланинг

шогирдлари ҳам эмас эди) илмий даражага эга бўлганлар унинг вафотидан кейин оқибатни унутдилар, хотирасини абадийлаштириш учун бирор иш қилмадилар, ҳатто шогирдлари ишига тўсқинлик қилиб юрдилар. Албатта, бу ишлар учун Қиёматда жавоб беришлари тайин. Муқаддас китобда ёзилганидек, “улар учун аламли азоб бордир”.

Айнан мана шундай синоқли кунларда Бахтиёр Назаровнинг Инсон ва Аллома сифатидаги нурли сиймоси якқол намоён бўлди. У бирор кун бўлмасин, Эрин Каримов хонадонида еган нон-тузни ёддан чиқармади, ишлари ҳимоя қилинмай қолган шогирдларини имкон даражасида ҳимоя қилди. Мажлислар, давраларда уни яхшилик билан эслаб турди. Гарчи ўзи учун эҳтиёж ва зарурати бўлмаса-да, оқибат ва инсонийлик нуқтаи назаридан ишимга илмий маслаҳатчи бўлишга розилик билдирди.

3. Миллийлик. Тил ва адабиёт илмий текшириш институтининг ходимларидан бири ўзаро суҳбатда миллий менталитет асосида яшайдиган олимлар ҳақида гапириб, биринчи навбатда Баҳодир Саримсоқов ва Бахтиёр Назаровни тилга олган эди.

Миллийлик фақат ўзбек тилида гапириш ва ўзбекча либосларни кийишдагина намоён бўлмайди. У биринчи навбатда ҳаёт тарзида, инсоннинг тафаккури, миллатдошларга самимий муносабат кабилардаяққол кўринади. Анчагина одамлар профессор Эрик Каримовни русча таҳсил

олгани, асосий тадқиқотларини шу лисонда ёзгани, ҳатто исми сабаб европалашган одам деган фикрда эдилар. Ҳолбуки, Эрик Абдулла ўғли бутун руҳияти, феъл-табиатига кўра ўзбек (туркий), миллатга хос андиша, меҳр-оқибат, меҳмондўстлик қон-қонига сингиб кетган эди. Исми ҳам қадимий турк тилидан олинган бўлиб, **учқур, шиддат** деган маъноларни беради. Бу исмни унга маҳалладоши Абдурауф Фитрат қўйган.

Худди мана шундай миллийликни инсонпарвар ва миллатпарвар инсон Бахтиёр Назаров шахсияти ва ҳаёти, фаолияти, хусусан, хонадони мисолида аниқ кўрар эдик. Ёзда ҳовли супасида, қишда эса ойнаванд айвонда дастурхон доим тузоқлик турарди. Хонадонга кириб келган ҳар бир киши энг аввал дастурхон атрофида ўтириши зарур эди. Янгамулло (Бухоро шеваларида тошкентча келинойи янга дейилади, фақат зиёли ва мўътабар аёлларгина янгамулло деб ҳурматланади) хонадонга куннинг қайси вақтида кириб келишимиздан қатъий назар бир коса таомни олдимизга келтириб қўярди, Мабодо тортиниб емасак, астойдил хафа бўларди. Албатта, бундай меҳмондўстлик тамойилида устознинг ўрни, таъсири бўлган.

Бу дунёдаги ҳаётимиз бир синов, боқий олам сафари аввалидаги жиддий имтиҳондир. Яхшилар ҳам, ёмонлар ҳам эртами-кечми бу кўҳна работни тарк этадилар. Ёмонлар унутилади ёки жабрдийдалар томонидан қарғиш ва нафрат

билан тилга олинади. Донишманд ва келажакни ўйлаганлар эзгу амалларни имкон даражасида кўпроқ қилиб охират учун захира тўплаб қўядилар. Уларнинг номи келажак авлодлар учун ибрат ва намуна сифатида тилга олинади.

Бахтиёр Назаров чин олим ва асл инсон эди. Аллоҳ унга жаннат боғларини ато қилсин.

Тоҳир ҚАҲҲОР,
*Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими*

ОҚЛАНГАН УЙ*

Туркистон шеърининг меъморларидан бири қарийб минг йил аввал ёзганидек, “Улуғлар е, деса, емасман дема. Алинг сун, ағиз ур, емасанг ема”. Бу ҳикмат фақат овқат ейиш, эл дастурхонида, даврада ўтириш одоби хусусидагина эмас; бизнингча, унда маънавий емакка, жон ғизосининг аҳамиятига ҳам ишора қилинган. Зотан тани соғлом инсонлар (ўтмишдаги гладиаторлар, қахрамон қўмондонлар, замонамиздаги спортчилар) муҳитда қанчалар кадрланса, маданий жамиятларда илму санъат кишилари ҳам айрича эъзозланган. Зотан мавжуд моддий бойликлар жамиятнинг баданини тўйдирса, тушунча ва билим одамнинг жонини тўйдиради. Тани ва руҳи оч киши жаҳолатга ботиши табиий. Халқ ҳам. Икки ёқлама очлар яшайдиган ўлкалар кучсизлиги боис кучлилар томонидан ишғол ва ислоҳ этилганига тарихда мисол кўп. Араблар Туркистонга келмасидан аввал элнинг икки сифати бўлган: оқ будун, қора будун. Зиёли одам “оқ киши” дейилган. Оқ киши бўлолмаганлар йиғини “қора халқ” аталган. Демокчиманки, билим ва билим кишилари минг-минг йил илгариги жамиятларимизда ҳам алқанган, олқишланган. Турк султони ўғлининг билимли ва тарбияли бўлиши учун Самарқанддан Истанбулга бир олимни даъват этиб, олти ойлик йўлдаги босган

ҳар одими учун бир олтиндан бағишлагани бежиз эмас. Бу каби дунёқараш бўлгани учун ҳам туркий дунёдан Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек, Али Қушчи, Исмоилбек Гаспираллар етишиб чиққан, ўз замоналарини ёритган, оқартирган. Давримиз илму фани ҳақида ўйларканман, юртимизда икки юз элликдан ортиқ Ўзбекистон ФА академиги етишиб чиққанлиги, мингларча олимлар кунимизнинг ёруғ бўлиши йўлида тинимсиз заҳмат чекаётгани кўнглимни фаҳрга ва умидга тўлдиради.

Ўзбек адабиёти ва адабиётшунослик илми ривожда Фитрат, Ойбек, Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Азиз Қаюмов, Ҳафиз Абдусаматов, Салоҳиддин Мамажонов ва бошқа кўплаб устоз олимларнинг ўзига хос, ўчмас хизматлари бор. Уларнинг муносиб издоши бўлган Бахтиёр Назаров ҳам бугунда қутлуғ етмиш ёшни қоралаб, тасаввуримча, ўзининг илмий, ижодий, ижтимоий фаолияти маҳсулини эл олдига қўйиб, нуроний бир кўринишда, меҳрли жилмайиб, салафлари қаторида кўр тўкиб турибди.

Биладиганларнинг таъкидлашича, Бахтиёр Назаров замонимизда энг кўп олим-шогирд етиштирган академиклардан бири. Шогирдлар сафида мен ҳам борман. Бахтиёр акани “Шарқ юлдузи” журналида чиққан туркум шеърларини ўқигандим, ғойибдан танирдим. Талабалик йилларимда Рауф Парфи, Зоҳир Аълам билан танишгандим, уларнинг шарофати билан кейинчалик Ортиқбой Абдуллаев, Бахтиёр Назаров, Нўъмон Раҳимжонов,

*** “Олимнинг ҳаётидан лавҳалар”дан парчалар.**

Дадахон Ҳасан, Сафар Барнолар билан танишганман. Уларнинг кўпчилиги курсдош, факултетдош, бир-бирини сенсирашиб гаплашадиган эски дўст эдилар. С. Барно улардан тўрт беш ёш катта бўлгани учун эркалаб “Сафар ота” дейишарди. “Шарқ юлдузи”да ишлаган йилларимдан бу даврага қўшилдим, улардан саккиз-ўн ёш кичиклигимга қарамай ака-ука, дўст бўлиб кетдик; шукрки, ҳозиргача узилишмай келямиз. Бахтиёр ака саксонинчи йилларда шеърӣ тўпламларимни мукофотга тавсия қилиб рағбат кўрсатганлар; “Хур Туркистон учун” китобимни ўкиб, шу асосда илмӣ ишга йўналтирганлар; айрим сабабларга кўра, бошқа мавзу тавсия этилгач, устоз Нўмон Раҳимжонов раҳбарлигида фан номзоди бўлдим, барчасида Бахтиёр ака доим ёнимда турди, бундан бир умр миннатдорман, бу яхшиликиларга муносиб иш тутишга интилиб келаман. Хуллас. қирқ йилдан бери кадрдонмиз, ака-укамиз, дўстмиз, даврадош улфатмиз; ЎЗДЖТУнинг халқаро журналистика факултети талабаларига бир неча йил дарс ҳам бердик; юртимизда, хорижда сафардош бўлганмиз; ибратли хотиралар анчагина. Бу ўринда Бахтиёр ака билан бўлган суҳбатлар асосида қораланган лавҳаларга диққатингизни тортмоқчиман. Уларда инсоннинг болалик, ўсмирлик, ёшлик даврларидаги ҳолату ҳодисалар унинг табиатига, феълига ва тақдирига таъсир қилиши, муҳит ва шахс ўртасидаги боғланишларни ифодалашга уриндим.

1. ЮРАКДА ҚОЛГАН ОЁҚ ТОВУШЛАРИ

– Болалигимни эсласам, анча оғир кунлар хотирамга келади. Ўтган асрнинг қирқинчи йиллари охирлари, урушдан кейинги давр. Шароитларам бироз сиқилинқироқ бўлгани учунми, ота-онамларнинг кўли қисқароқ бўлгани учунми, жуда унақа ёрқин, қувончли ҳолатларни эслай олмайман. Болалигимни эсласам, ҳа, шу қирқ саккизми, қирқ тўққизинчи йилмиди, бир ҳодиса, ҳолат ёдимга тушаверади.

Шундайгина уйимиз олдида (Тошкентнинг ҳозирги Минор атрофидаги кўчада, “Семашко” шифохонаси қаршисида) каатт-та тош йўл бўларди. Қадимда тош ётқизилганми, ҳарҳолда ғишт эмас, аравалар ўтганда тақира-туқур, тақира-туқур овозлари эшитиладиган тош йўл.

Эрталаб, қуёш чиққандан кейинми, айниқса кузроқ, қишга яқинроқ пайтлари, совуқ тушиб қолганда, уйкудан турилгандан кейин, бояги нонуштадан олдин, уйлар иврсиб, супуриб сидириб олинадиган-ку, шунда онамиз раҳматли мани, акамни, укамни “кўчага чиқиб, нариги бетга ўтиб, офтобда бироз исиниб турунлар”, дерди. Унда ҳозиргига ўхшаб иссиқ қаёқда дейсиз; уйда печка, ўтин, кўмир деган нарсалар йўқ. Шунда офтобда исингани чиқамиз. Бироз дийдираб, қунушганча, ўткинчиларни томоша қилиб, офтобда тоблана бошлаймиз...

Шунда, эсимда қолгани, бояги бир... ҳммм, строй дейдими ўрисчада, шунақа қилиб, оёғига ботинка ўрнига ёғоч пойафзал кийган, солдатга ўхшаганлар тақира-туқур, тақира-туқур қилиб

ўтади... Кейинрооқ билсам, улар асир тушган япўн солдатлари экан.

– Ўша пайтда Тошкентга келтирилган солдатларда?

– Ҳа, Тошкентга келтирилган экан-да, асир тушган япўн солдатлари.. Уйимиздан сал нарида, беш юз-олти юз метр нарироқда ғишт завўти бўларди, уларни ўша ғишт завўтига ишлатгани эрталаб олиб ўтаркан-да. Энди ўзимча ўйлайманки, қирқ саккиз-қирқ тўққизинчи йилдами, Навоий театриниям курган-ку япўнлар, балки ўша ғишт завўтида ишлаган бечоралар бўлса керак, деб ҳам кўяман. Хуллас, кечкурун, қоронғи тушар-тушмас, бояги япўнлар яна яёв қайтиб, тош йўлдан тарақлаб ўтарди. Уларни яна қайгадир, уйигами, барагигами, ишқилиб келган жойига олиб ўтишарди. Ўшанда, ўзимизга етадиган, ейдиган нон унча йўғам ўзи, онам раҳматли бояги, қўлимизга яримтами, бир бурдами нон тутқазиб: “Бор, анави мусофир бечораларга бер, савоб бўлади”, дерди.

– Қоровуллари бўлармиди, асир аскарларга нон берса индамасмиди ўшанда? – дея сўрайман Бахтиёр акадан.

– Ҳа, ҳа, бўларди. Бир бурда нонни мусофирларга чопииб обориб берардик. Ҳали котта одам эмас, кичкинтой, тўр-беш ёшли боламиз-да. Ўша нонни ўзимам есам бўлади, аслида, ўзимизам очмиз...

– Ўзи нон йўқ, урушдан кейинги оғир йиллар-ку, эллигинчи йиллар-да?..

– Ҳа, қирқ саккиз-қирқ тўққизинчи йиллар, элликка яқин. Онамиз раҳматлининг раҳми келса керак-да.

Йигирма яшарми, ўттиз яшарми, ҳар куни, тўда-тўда бўлиб, тарақа-туруқ қилиб ўтарди улар. Кейин билдим уларнинг япўн солдати эканини. Асирми, япўнми, ёш бола қайдан биларди ўшанда... Шулар эсимда. Болалигимдан бери ҳали-ҳануз юрагимда ўша оёқ товушлари садо бериб туради, ўчмайди...

Бахтиёр аканинг гапларини эшитиб ўйга толаман. Иккинчи жаҳон урушида етим қолган болаларни бағрига олган ўзбек оилаларидаги бағрикенглик, одабийлик тараннум этилган “Тошкент – нон шаҳри” фильмини кўрганларнинг баъзи бири, ҳа, энди бу кино-да, деб қўяқолиши мумкин. Аммо, менимча, ўзбекларнинг туриш-турмуши билан яқиндан танишган одам мусофирпарварлик, худонинг ҳар қанақа бандасига хурмат, меҳр-мурувват билан қараш бу миллатнинг анъанаси эканига шубҳаланмайди. Бахтиёр аканинг юқоридаги хотирасини тингларкан, мушоҳада этаркан, ундаги меҳрибонлик, барчага имкон қадар яхши гапиришга, яхшилик қилишга интилиш ўша болалик йилларидан шаклланиб борган экан-да, дея ўйладим.

2. ОХАК ХИДИ

– Яна эсимда сақланиб қолган хотиралардан бирини айтай. Бир қўшнимиз бўларди, ўрис. Ўғлиям йўқмикин, эриям йўқмиди, битта кампир. Отини Ватанка дейишарди. Мана шунақа баҳор пайтида, бояги бизга бир сўм берарди, қоп берарди. “Ғалаба” боғи шундай яқинимизда, уч юз-тўрт юз метр. Ўша бир сўмга ўт юлиб ке, дерди. Битта эчкиси бор

эди. Хурсан бўлиб, боғдан бир қоп қилиб ўт опкеб берардик, кампирам хурсан бўларди.

– Бир сўмга ўшанда нима берарди?

– Бир сўмга нима берарди? Бир сўмга бир буханка нон берармиди, бермасиди, уни нима қилганимизам эсимдаям йўқ, китоб-дафтар огандирмиз балки.

Энди энг асосийси, кеча эсимга тушиб қолди...

Мана шу оҳак бор-ку, шу менга жудаям ёқади, ёқади.... нимага десам, кечаям эсимга тушиб қолди, онамми ҳиди кегандай бўларкан...

Оҳак ҳиди билан она ҳиди...

Шу, байрам бўлганда, раҳматли онам, биринчи майми, еттинчи ноябрми, қаердандир оҳак опкелиб, сариқ мис тоғорачамиз бўларди, ўшанга оҳак солиб, кўчамиз деворини, ҳовлимиз деворини оқларди. Онам раҳматлининг ўзи, кучи бор пайтийканми, биз ёшмиз... Шу ўн-ўн беш ёшларимдаям оқларди. Биззи эплайолмайди, деб ўйлармиди, манга ёки акамга берсаям қилардик... (устоз афсус тўла чуқур хўрсиниб кўяди) дангасалик қилиб ўйнаб кетиб қолганмизми, ўзи оқларди, ҳар байрамда оқларди. Ҳар икки ҳайиттаям, биринчи майу еттинчи ноябрдаям (балки барини ҳайит деб ўйлаган бўлса керак-да) ҳовлининг ичиниям, кўчаниям ўзи оқларди. Ҳар томон оқариб, озода бўлиб, чиройли бўлиб қоларди... Онамдан бир кун-ярим кунгача оҳак ҳиди келиб турарди... – Етмишга яқинлашган Бахтиёр ака олтмиш йил олдинги даврни ёдга оларкан, у оғир йилларни яна бир бор яшаётгандай, онаизори шундоққина кўз ўнгида тургандай, ҳазин тортади, овозидаги қайғу ва соғинч аралаш тўлқинланади. – Кечагинда ҳовлидаги

дарахтлар тегини оклаганимда, ўша оҳак ҳидидан онамни ҳиди келгандай бўлди-да, ўша йилларни яна эсладим...

3. ОНА ДУОСИ

– Мактабга борганимда, онам кўк мовутдан халта кириб берган, жилт дейиларди ўша пайтларда, – дея давом этади Бахтиёр ака.

– Тўғри, – деясдиқлайман. – Мен ҳамолтмишинчи йилда мактабга борганимда, ўшанақа халтам, ёнида сиёҳдон соладиган сиёҳдонлиги ҳам бўларди... Ҳа, ўша пайтларда, ҳар ким илк мактабга борганида, илк ҳарф ўргатган, эсида яхши сақланиб қолган ўқитувчиси бўлади... Ёки фанлардан бирини ёхши кўради, бу ҳақда нима дейсиз? – дея Бахтиёр акани яна болалик йилларини эслашга йўнлантирмоқчи бўламан.

– Мактабга борганим эсимда... Эрталаб туриб, мундай қарасам, кўчада ўйнайдиган боллар қомапти. Уйга кириб, онамга йиғладимми, зекриқпман, ҳеч ким қомапти деб; тенгқурларимдан кичикроқ эканман-да... хуллас, кўчада ўйнайдиган тенгдошларимам қолмади. Бари ишда ё мактабда.

Онам бир куни халта тикиб, ичига бир қалам, ручка, бир дафтар, ярим буханка нон солиб, боравер, деди. Биринчи синфга бордим.

Ўша пайтда менга биринчи ҳарфни ўргатган муаллим, яхши эслайман, Малика опа деган татар ўқитувчи эди. Мен олти-етти ёшларда бўлсам, Малика опа элликдан ошганроқ аёл эди. Шу, ўша пайтда,

эсимда, 3 ни бундай ёзадию, қўлим ҳеч укувга келмай, мен уни тескари ёзардим. Ярим йилча ёзолмаганман. Ўғлингиз ёш, улгуролмаяпти, арифметиканиям яхши ўқимайди, деган экан опа онам мактабга хабар олгани борганида.

Лекин кейинчалик, оллоҳ адабиётчи бўлишимни пешанамга ёзган эканми, ўша пайтданоқ тарихга, адабиётга қизиқардим. Боягидақа газета журналларда чиқадиган нарсаларни, китобларни ўқирдим. Уйимиз билан мактаб ўртасида кутубхона бўларди. Йўл устида, “Ғалаба” боғи ёнида...

– Ҳовлингиз Минор кўчасида бўлган-да?

– Йўқ. Минор кўчасига кейинроқ кўчиб ўтганмиз. У пайтда худди ҳозирги “Семашко”нинг қарши тарафидаги кўчада турардик. Ўртада тош йўл. Ўша япшнлар оёғига ёғочдан пойафзал кийиб, тарақатуруқ қилиб ўтадиган йўл. Ҳар куни юзми-икки юзтасини олиб ўтишарди... “Семашко” у пайтда қурилмаганди. Биз эрталаб кўчага, офтобга исингани чиқамиз, онамиз раҳматли, мен уйларни тозалаб олай, чиқиб, исиниб туриинглар, дерди, эрталаб етти-етти ярим бўлармиди, ўша япўнлар ўтарди...

Ҳовли одам болалигида жуда катта кўринади, ёнидаги арик ҳам сойдаи... Чоғроқкина ҳовлииди. Биз у ҳовлида мусофирдай турганмиз. Менинг отамми отасиям, онамми отасиям қози бўлган. Бой бўлган. Қулоқ қилинган... Ўттизинчи йилларда, Туркистон тарафлардан, Иқон қишлоғидаги уй-жойини, мол-мулкани ташлаб, қулоқ бўлиб, қочиб, иккита болани олиб, бечоралар Тошкентга мажбуран келиб қолишган.

Опам билан акам у ёғда, биз беш киши бу ёғда туғилганмиз. Келиб, бир амаллаб, ўша ҳовличада яшаганмиз. Илгариги ерли одамларам ҳовлисини сотиб, ё ўғлини уйлантириб, ўртасидан бўлган, шунақа қилиб кичрайиб, торайиб қолган, Эски шаҳардагига ўхшаш тор ҳовлилар эди...

Энг асосийси, уйимиз олдида “Ғалаба” боғи бўларди. Кун исидими, биз, ялангоёқ болалар боғда ўйнардик. Ўша пайтларда “казаки разбойники” деган ўйин бўларди. Болалар икки тарафга бўлиниб олиб, қочиб-қувлаб, югуришиб, боғнинг у учидан кириб, бу учидан чиқардик. Ўтлар белдан келарди. Кўм-кўк ўтлар ичида чопишиб, партизанларга ўхшаб, қўлимизда ёғоч қуроллар, ростакам партизанларга ўхшаб, ўтлар орасида ётиб-ўрмалаб, қувлашиб ўйнардик. Ўша боғдан қуриган шохларни топиб келтирардик уйга. Қозонни тагига суқиларди. Қишда ҳам ёқиб, танчага солинардик.... Ўзи қуриган шох ҳам унча топилмасди, ҳамма териб кетарди.

Асосан болалагимиз “Ғалаба” боғида ўтган. Тол бутоғини қирқиб олиб, хуштак ясардик. Булбулга ўхшаб сайрайдиган. Чуриллатиб чалиб сайратардик. Ҳамма боллар чаларди, манам ўрганвоганман. Ҳамма болларда пакки пичоқ бор эди. Маниям пакки пичоғим бўларди. Паккини яхши кўрардим. Энди паккини сотиб олиш керак. Манам қаттандир сотиб олганман. Ўша пичоқ билан хуштак ясардим. Бутоқни кесиб олиб, икки қўл билан уқалаб юмшатилса, ажралиб чиқарди. Ўшани чалардик. Кейин, акация дарахтининг ёш баргини олиб, тил тагига қўйиб чалиб юрардик. Булбул овози чиқарди.

Икки бармоқни оғизга тиқиб ҳам чалардик. Катта бўлганимдаям илгаригидай чалиб юрардим (устоз кулади). Ҳозир чалолмайман.

Шу “Ғалаба” боғида ёзги кинотеатр бор эди. Кичкинтой бўлиб, эшигини олдига бориб, катта одамларга, мани олиб кириб кетинг, дердик. Ерда ўтирардик. Кино кўрардик. “Жаноб 420”лар бўларди. Эллигинчи йиллар ўртасийди шекилли. Ўн-ўн бир яшар пайтларим эди.

– Ўқишдан ташқари пайтларда нима қилардинглар? Ўша пайтлардаям мактабда тўғараклар бўлармиди? Сиз қайси фанлар ё тўғаракларга қизиқардингиз? Расм, музика, спорт... – дея сўрайман устоздан. У киши самимий жавобларини давом эттиради.

– Мактабда тўғаракалар бор эди. Менда слухим йўғ экан... музика тўғараги бўларди. Рубоб тўғараги бор эди. Бир кун қарасам, мактабимиздаги ўнинчи синф боласи, Турсун деган бола, рубоб чалиб, болаларни телвизорга опчикди. Энди у пайтда телевизорда чиқиш ярим Америкага боришдай бир гап эди. Эртасига менам ўша тўғаракка кираман дедим-да, ўшанга учрадим. Ашула айтасанми, деди. Айтаман, дедим. Эшитди. Бўлмади. Слухим йўғаканда. Рубоб чаласанми, деди. Ҳа, дедим. Рубоб чалишниям азгина ўрганганман...

Ёзда таътилда юрганимда, икки-уч ой, иш йўқ, бекор қолиб, одам зерикарди. Маҳаллада Маҳкам деган бола бор эди, ўша, расмга борасанми, деди. Островский номли пионерлар саройи бўларди, кейин ўшаттаги расм тўғарагига қатнашдим. Ҳеч қўлим қовушмади. Олманиям чизолмаганман... – дея Бахтиёр ака беғубор кулади.

Мен журналистлик фаолиятим жараёнида кўплаб олимлар, адиблар, атоқли инсонлар билан бундайин бақамти суҳбатлар ўтказганман, аммо бу ва юқоридаги каби ўз камчилигига оид далилларни унча-мунча одам айтавермайди. Одамлар кўпинча фазилатларини ошириброк, нуқсонларини яшириброк сўзлашга интилишади. Бир-бирлари ҳақида фикр билдирганда ҳам, тириклигида ё ўлганидан кейин “замондошлари хотирасида”га ўхшаш тўпламларда ҳам иложи борица “пуфлаш”га тиришадилар. Бу, менимча, бизни ҳақиқатлардан узоқлаштирадиган, қутулишимиз керак бўлган “шарқона” одатларимиздан бири. Бахтиёр ака шарқ ва ғарб маданиятидан лойиғича баҳраманд шахслиги учунми, бўларини айтишга ўрганган. Суҳбатимиз билан танишаётган ўқувчи ҳам бунга шубҳа қилмаса керак.

– Мактабда драм тўгараги бор эди, – дея фикрини давом эттиради устоз. – Островский асари “Ёш гвардия”да Олег Кошевойни ўйнаганман. Ўзбек ўқитувчиси эмас, рус ўқитувчи, Мария Петровна деган адабиёт ўқитувчиси асарни сахнага қўйганди. Ҳа, мактаб сахнаси бориди, шунда русчада рол ўйнаганман. Мендаги адабиётга қизиқиш ўшанда бошланган бўлса керак, дейман.

Яна, уйимиз билан мактаб ўртасида шундоқ йўл ёкасида, кутубхона бор эди. Ҳар икки-уч кунда икки-уч китобни, қўлимга тушганини опкелаверардим. Ўзи танлаб ўқиш керак экан. Аммо мен қўлимга тушганини ўқийверардим. Айниқса, уруш, разведкачилар ҳақидаги асарларга қизиқардим. Ўғри, шпийон мавзусида бўлса, ётволиб ўқийверардим.

Энди билсам, китобни танлаб, кераклисини ўқиш керак экан, ўшанда бекор кетган вақтимга бугун ачинаман...

Мактабни битиргач, ўқишга кириш жараёни қандай бўлган? Сўрайман устоздан.

– Мактабни битирганимда, айниқса институтга кирганимда... – дея бир оз ўйланқираб қолади устоз. Кейин давом этади: – Онамнинг саводи йўқ; отам ўн беш ёшимда ўтиб кетган раҳматли; опам завўтга ишлайди, акам қурилишда, битта опам медсестра, биттаси ўқитувчи... оддий, оддийданам қўли калтароқ оила бўлганмиз-да... Шунда, имтихонга кетаётганимда (қаранг, энди бировни ёрдам бериши, қайга кетяпман, нима бўлади, ўйлаш йўқ) раҳматли онам дуо қиларди. “Боравер, хафа бўма. Беш оласан, мен дуо қияпман, боравер”, дерди.

Ҳеч қандай ёрдамсиз, йигирма уч бал олиб, университетга кирдим. Бешта имтихондан учта беш, иккита тўрт олиб, кундузгига киролмасдан, кечкида ўқий бошладим. Икки йил давомида қурилишда ишлаганман. Кечкида ўқиб юриб, баҳоларим яхши бўлиб, кейин ариза ёзиб, кундузгига ўтиб кетганман.

– Кундузгига ўтиш қийин дейишади, бирор сабаб ё восита бўлгандир?..

– Ҳа, мактабда футбол ўйнардим, университетда ҳам ўйнаб юрдим. Физкултура ўқитувчимиз ўйинимни маъқул кўриб, сан кундузгига ўтасан, ман ёрдам бераман, университетнинг футбол командасида ўйнайсан, деди. Шунақа қилиб, учинчи курсдан кундузгида ўқидим.

– Қайда футбол ўйнардиларинг?

– Университет майдонида ўйнардик. Бошқа инстиутлар билан ўйнасак, баъзан мусобақани уларнинг майдонида ўтказардик... Институтда ишлаб юрганимда ҳам спортни ташламадим, Матёқуб ака билан жуда кўп йил бирга Анҳорда, моржлар даврасида қишу ёз чўмилиб юрдик... – дейди Бахтиёр ака.

Кузу қишда, ёмғиру қорда совуқ сувда сузиш, моржлик ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. “Матёқуб ака билан моржликка қатнаёганимизни кўриб, баъзилар ҳам ҳавас қилиб қўшилишди, аммо давом эттиришолмади, бир-бир ташлаб кетишди”, дейди Бахтиёр ака. Шу ҳолатда ҳам, менимча, адабиёт институтига директорлик қилган бу икки олимнинг бошқалардан фарқи. кучли характери, ғайрати, чидами ва собитлиги кўриниб турибди.

Болаликдан спортга қизиқиш, мунтазам футбол ўйнаш, мусобақаларда ғолибликка интилиш, талабалар орасида ташқиолтчилиги билан танилиш, моржлик... кейинчалик ҳам Бахтиёр аканинг илмий-ижодий ва раҳбарлик фаолиятида доий ғайрат билан, муваффақиятга интилиб ишлашида, керакли қарорни спортчиларга хос том пайтида қабул қила олишида қўл келган деб ўйлайман.

ОҚ ҚАНД

– Болаликда ҳар қанақа одамнинг уйига қариндошлари келиб кетади, қўшнилари чиқади, болаям қариндошлариникига, қўшнилариникига чиқади, турли нарсалар ейди; таъм, хид, қиёфалар, гап-сўзлар,

одатлар ёдида қолади... Бола қўшниникида ўйнашни, қўшнининг овқатини яхши кўради... Шулар ҳақида нима дейсиз, – дея устозни гапга соламан.

– Ҳа, бунақа ҳолатларни мен ҳам эслайман... Шу, қўл калталиқ... шу нарсагаям, бола бўлсак-да, ақлимиз етарди. Бир ҳовлида турадиган, ўзи сал дангасароқ бир келин бўларди. Самоварда ё ўчоқда чой дамланарди.

– Электр, газ йўқ-да у пайтларда?

– Ҳа. Ўша келин чой қўйишга эринармиди, мани онамларга, Узройи, сиз чой қўйинг, ман қанд опчиқай, дерди. Қанд опқчиқарди. Жуда егим келарди. Аммо ҳаддим сиғиб, уларга яқинлашолмасдим. Жуда егим келарди, аммо ёйолмаганим эсимда колган.

– Оқ қандми, печак қандмиди?

– Оқ анд. У пайтда печак қанд йўқди. Катта оқ қанд...

– Каллақанд...

– Ҳа, ўшанақа каллақандни парчалаб, уватиб, тўрт-беш донасини опчиқарди... – Бахтиёр ака яна ўйга толиб қолади.

Мен ҳам ўз хаёлларимга банд бўламан.

Сабру қаноат. Тўғрилиқ...

Бу сўзлар, бу тушунчалар, инсон табиатидаги бу фазилатлар, менимча, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Ўйлашимча, бориға, мавжуд ҳолу ҳолатга сабр этмаганлар баъзан эгриликка, ўғрилиқка қўл урадилар. Билим ва билгисига амал қилиш эса инсонда тўғрилиқни тарбиялайди.

Бахтиёр ака оқ қандни “егим кесаям емадим” деркан, унинг болаликдан сабрга ўрганганини,

кейинчалик ҳам, турмушда ва ишда, турли раҳбарлик вазифаларини бажарганида ҳам, ҳар масала ва муаммони чуқур ўйлаб, шошилмай, бағри кенглик билан ҳал этишида ана шу болаликдан ичида шаклланган сабр қўл келган-да, дея ўйлайман.

Муваффақият ҳам, мусибат ҳам мусулмон одам учун фойдалидир, чунки у яхши ҳолатга шукр қилади, оғир вазиятда тангридан сабр тилаб, илтижо этади. Демак, ҳар икки аҳволда ҳам инсон чиниқади, неъматли ва фалокатли кунларда яшашни ўргана боради. Етмиш бешга кирган, соғлом ва ёш кўринадиган, таниқли журналист акахонимиз бор. У турли раҳбарлик лавозимларида ишлаган бўлса-да, ўта камтар, барчага “меҳрибон” деб мурожаат қилади, доим яхши гапиради. Болалиги ҳақидаги бир гапидан, оғир кунлар унинг тарбиясига, характериға ижобий таъсир қилганини тахмин этдим. “Ман қирқинчи йилда туғилганман, – деди у. – Бир ёшга тўлмасимдан отам урушга кетган. Онам мани ўн олти ёшида тукқан экан. Отам урушга жўнарган, онамга: “Бир йил кутинг, хат келмай қолса, бошқа кутманг. Ўғлим отасиз ўсмасин”, деган экан. Онам тўқсон олти ёшда ўлди. Ўлгунча кутди. Аданг минан манга бирга жаноза ўқиттиргин, деб васият қилганди. Мулладан шундай қилса бўладими, деб сўрасам, бўлади, деди. Мулла маросимда шу гапларни айтди, эшитиб, барча йиғлади, урушда дараксиз кетган отамнинг жанозаси ўқилди... Мани журналист бўлишимга амаким сабабчи бўлган. Қанд фабрикасида ишларди. Бешга ўқисанг, конфет бераман, дерди. Ҳар куни битта конфетни гугуртти ичига солиб ўғирлаб опчиқиб,

менга берарди. Ҳалиям конфетни яхши кўраман...”

Ҳақиқатан ҳам. Иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги беш-ўн йиллик ҳаёт жуда оғир кечган. Аммо, ўлган билан бирга ўлинмас, дегандай, инсонлар саботу чидам, умид билан яшашда давом этишган. Бахтиёр аканинг оиласини яхши таниган, иқонлик Тўхташ Мамаев бундан ўн йилча олдин битган хотирасида шундай ёзади: “Муштипар она фарзандлари улғайганини, набиралари бўй етганини кўрди. Жуда ширинсўз, қаноатли, покиза аёл эдилар. Бахтиёр фан номзоди, фан доктори, институт директори бўлганини кўрдилар. Вафотлари – 1989 йил, 83 ёш.

Мен буларни нима учун ёзаяпман? Мақсад – таржимаи ҳол билан таништиришгина эмас. Мақсадим ҳозир эл-юртга академик сифатида танилган Бахтиёр Назаров ниҳоятда оддий бир меҳнаткаш оила фарзанди эканини, астойдил меҳнат, интилиш, пок кўнгил инсонни юксак мартабаларга кўтариши мумкинлигини ёшларимиз... яна бир карра билиб кўйсинлар, дейман-да.”

Тўхташ аканинг бу оқилона фикрлари билан танишарканман, бизнинг бу лавҳаларни битишдан мақсадимиз ҳам айна шундай эканлигини эслаб, у кишидан миннатдор бўлдим.

МАМБАЙ АКА ВА МИРТЕМИР АКА

–Энди бизникига келадиган қариндошлар... – дея Бахтиёр ака бир оз сукутга толади. – Ҳалиги айтганимдай, оиламиз Иқондан Тошкентга кулоқ

бўлиб қочиб келганидан кейин, қариндошлар ҳам у пайтда келавермасди; зарар тегмасин, деб ўйлашган-да ҳарҳолда.

—Эллагинчи йиллардан кейин-чи, Туркистондаги қариндошлар келиб турармиди ё алоқа узилиб кетганмиди?

— Йўқ, узилмаган, — деди Бахтиёр ака. — Иқондан Тошкентга келган, ёки у ерда қолган қариндошлар, танишлар доим йўқлаб келиб туришарди. Иқондаги қариндошлар ичида раис, райком секретари, ректор бўлганлари ҳам бор эди. Иқонда отам минглаб қўйларини, юзлаб отларини ташлаб келгандан кейин, Назар қори бувам ҳам бутун мулкини, икки қават уйларини ҳукуматга топширган. Шу билан кулоқ бўлишдан сақланиб қолган. Онамни отаси эса, Тошкентга қочиб келган. У бувамни ушлаб опкетишган. Янги имлода саводи йўқ, терговларда кўп қийналган, деб эшитганман...

Иқонлик бўлганидан бўлса керак-да, Миртемир ака билан адамми салом-алиги борди. Ҳамқишлоқ бўлишган-да. Ҳа, адам Миртемир акадан ўн ёш катта эди. Энди Миртемир акани ўн ёшида, биринчи бўлиб Тошкентга мани адам опкеган. Шунинг учун Мамбай ака дерди адамми Миртемир ака. Адамми оти Муҳаммадамин бой бўлган. Кейинроқ Миртемир ака танилган шоир бўлди. Адам ҳар ҳафтада бўмасаям, ойда бир Миртемир аканикига маниям оборарди. Улар бешта-бешта отишарди. Ман болалари билан ҳовлида ўйнардим. Ўшанақа борди-келдиларда Миртемир акани кўрганман. У пайтда шоирлигини билмаганман. Кейин, катта бўлганимда,

бир кўришганимизда, ие, сен Мамбай аканинг ўғлимисан, дея таниган...

Кейинчалик Миртемир ака, Одил ака билан бирга Ойбек аканинг ҳовлисида, каравотга ўтириб, Ойбек ака ҳақидаги кўрсатувга тўпланганимизни эслайман. Бир соатча ТВга ёзиб олишган. Ўша учрашганимиздаям, кўришиб, Миртемир ака, ие, сен ўша Мамбай аканинг ўғлимисан, дея эслаганди...

Бахтиёр ака “Улар бешта-бешта отишарди” деганида, мен ҳам Миртемир домланинг уйида бўлганимни, кун давомида халқ шоирининг залдай кенг кутубхонасида ўтириб гаплашганимизни, хусусан устознинг Пушкиндан қилган таржималари ҳақида суҳбатлашганимизни, овозларини ёзиб олганимни, суҳбат радиода берилганини, ўшанда Миртемир домла билан коньяк ичганимизни эсладим.

Ўтмиш ва ўтганлар бобида сўзлаганда ва ёзганда, менимча, тўғри инсонлар ўзидан қўшиб-чатмайди. Афсуски, баъзи чалақаламлар ўзларини Яссавийу Хўжа Аҳрорларга, Косонийу Даҳбедийларга, хонларга, бекларга боғлаб, қоғоз қоралапти. Худосиз-атеист шўро даврида хонлару амирлар сулоласига мансуб ҳар ким, шунингдек, Беҳбудий, Ибрат каби шажараси Яссавийга боғлиқ шахсларнинг барчаси аниқланиб. йўқ қилингани маълум. Олиймақом хонадонга ўзини боғлаётган ҳар ким тарихий хужжатни, қози ва аълам муҳрлаган шажарани кўрсатса, эълон қилса, унга ишониш мумкин. Акс ҳолда, бундай ҳавойиликлар масхараликка олиб боради, дея кўнглимдан кечирдим. Суҳбатдошимнинг бундай гаплардан софу самимийлигини эслаб, унга яна хурматим ошди. Бошқа одам бўлса, балки “Адам

машхур шоир Миртемир билан юртдош, яқин эди, оиламиз қалин эди, мен шеър ёзишни, адабиётга муҳаббатни Миртемирдан ўрганганман” дейиши ҳам мумкин эди. Бироқ Бахтиёр ака унақалардан эмас, тўғрисўз, дангал одам.

МАКТАБ ВА ОҚ ЭШАК

– Мактабда ўқиб юрган давринигздаги қизик вокелар, ўзига хос характерли тенгдошларингиз борасида нималар дейишингиз мумкин?

– Мен учта мактабда ўқиганман. У пайтда тўрт йиллик, етти йиллик, ўн йиллик мактаблар бўларди. Тўрт йиллик мактабимиз “Ғалаба” боғи ёнидайди. Уни битиргандан кейин, етти йилликда ҳозирги Амир Темир кўчасидаги 70-мактабда ўқиганман. Ўн йилликни Бодомзордаги ҳозирги 12 мактабда тугатганман.

Қизик нарсалар... (Устоз ўйланқираб, жилмаяди.) Бешинчиними, олтинчиними битираятган пайтимиз. Худойберган деган ўртоғим бор. Бўйи ўша пайтда биру етмишми-саксонми, жуда новча. Мани бўйим паст эди. Ўн олти-ўн етти ёшгача кичкинтой бўлган бўйим; кейинчалик, футбол ўйнаб, югуриб бўйим ўсган... Ўша мани чақириб келади; Бахтиш, дейди, кетдик, дейди. Мактабга боришимиз керак. Унинг оқ эшшаги бор, ўшани миниб келади. Биззи эшик ёнига боғлаб кутиб туради. Оёғи узун бўлганидан, эшшакдан пастга тушиб, ерга тегиб туради. Кетдик, дейди. Ман портфелимни опчиқаман. Унда портфелам йўк. Бир дафтар олволади холос. Липпасига тикволади. У эшакда, оёғи ерда судралиб бораверади,

ман ёнида пиёда, кичкинтой бўлиб, гаплашииб бораман... Борамиз. Бир синфда ўқиймиз. Эшагини мактаб четига, деразадан кўриниб турадиган ерга боғлаб қўяди. Деразадан эшагига қараб ўтиради, биров опкетиб қолмасин деб. Хаёли эшагида. Эшаги кулоғини соллантириб кўриниб туради...

Ўқитувчи баъзан: “Худойберган, тур, жавоб бер” дейди. Индамайди. Гапир, деса, э, гапириб нима қиламан, барибир икки қўясиз, дейди. Билмасанг, ҳеч нарса гапирмасанг, неччи қўяй, дейди ўқитувчи. Худойберган индамайди. Ҳа, гапир, биласанми ўзи, дейди ўқитувчи. У яна, барибир икки қўясиз, гапирмайман, дейди. Ўқитувчи, э, ўла, ўтир, дейди, икки қўяди. У, э, билардим икки қўйишингизни, дейди-да, рухсатам сўрамай, очиқ деразадан мундоқ қилиб оёғини ташлаб, енгилгина хатлаб, ташқарига чиқади, ҳовлидан лаллайиб юриб боради, эшагини миниб, уйига жўнаворади...

Ҳар куни бир хил манзара. Эшагини олдига борганида, худда деразадан мундоқ хатлагандай, бир оёғини айлантириб кўтаради-да, миниб олади. Эшаги юради; унинг оёғи ерда судралиб кетаверади... Болалар, ўқитувчи ҳамма томоша қилиб туради. Эртаси куни ҳам яна шу машмаша, ҳар куни шу манзара!..

– У йирикрок, ўзига тўқрок оиладанмиди, эшак ҳар кимда бўлавермаган-ку?

– Ҳа... Хашак таширди эшагида. Ўўўў, синфимиз кааатта эди! – дея Бахтиёр ака бугунда яшаб турган ҳовлиснинг тахминан икки-уч сўтихлик саҳнига ишора қилади. – Катталиги мана шу ҳовлимиздай

келарди. Олтинчида ўқирдик шекили. У уруш пайтида склад бўлган экан. Саксовулми, кўмирми, картошками сақланган. Қирқ-эллик бола ўтирадиган кенг хона. Бир четида биз, бир четида 3-синф, сал нарида 4-синф ўқитилади. Бир-бирининг гап-сўзини эшитиб ўтираверади болалар... Совуқ. Таги бетон-да. Иситибам бўлмайди. Ўтинам йўқ. Хуллас, ўша Худойберган ўртоғим ҳар куни мени мактабга чакириб келади; гоҳ мен уни чакираман, мактабга бирга бориб келиб юардик... Ҳозир жуда яхши бўп кетган у мактаб...

Яна бир Мирфозил деган ўртоғим бўларди, Мирқосимов фамилияси. Унинг уйининг олдидан “Ғалаба” боғидан ўтадиган катта сув оқиб ўтарди. Ертешган деган жойлардан Сомонбозорга ўтарди сув... Ўшанинг уйи ёнидаги кааатта боғда анжир бўларди. Қўшнисининг боғи. Ўша бокқа анжир ўғирликқа тушардик. Эгаси юз метр нариларда, биров ўғирликка тушганининиям билмайди, кааатта боғ. Портфелимизни, чўнтагимизни анжирга тўлдириб мактабга кетардик... Бир партада ўтирардик у билан. Мирфозил қурувчи бўлди....

– Худойберган-чи.

– Саккизга ўтганимизда, у олтида қолганди, тирикчилик қилиб кетди кейин... биз бошқа мактабга ўтиб, ўқишни давом эттирганмиз...

СИРПАНЧИҚ

– Яна, ҳовлимиз қаршисида тепалик бўларди, кишда сирпанчиқ қилардик. Олдиндан сув сепиб,

сирпанчикни учишга тайёрлаб қўярдик. Қорда қўшнилар чиқарди, ўрис, яхудий қизларам бор... орқасидан ушлаб сирпанардик. Бир-биримизга мактанардик, “Э, белидан ушлаб сирпандим”, деб қувонардик. Биз уларнинг орқасидан ушлаб, улар бизнинг орқамиздан ушлаб, паравоз бўлиб сирпанардик. Нарироқда “Ўзбекселмаш” заводининг икки қаватлик ётоқхонаси бўларди, ўшатдан ўрис қизлар, жугут қизлар сирпанчикқа келарди, улар билан ўрисча гаплашардик...

Хуллас, болалик деганда, ўша япўн асирлари тарақа-туруқ қилиб ўтадиган тош йўлли кўчамиз, оҳак билан оқланганган оқланган кичкина ҳовлимиз, сирпанчик. “Ғалаба”боғидаги ўйинларимиз, мактаб, болалар саройига қатнаганларим... кўз ўнгимда гавдаланади. Бари ғир этиб ўтиб кетди, тез ўтди, сирпанчикда сирпангандай...

ГОГОЛДАН ПУШКИНГАЧА

Бахтиёр аканинг туркология анжуманларига қатнашганидан, айримларини ташкил этганидан хабарим бор. Гапни ўша ёққа буриб, Олтойга борганмисиз, дея сўрайман.

– Йўқ, Олтойга бормаганман, – дейди устоз. – Олтойшунослар конференцияси доимий, охиргиси қаерда бўлса, ўша ерда қарор берилади, навбатдаги фалон жойда ўтади деб. Масалан Олмаотада бўлганда, келгуси йили Тошкентда ташкил этилади деб эълон қилинади. Аммо бу қарорга олдиндан келинади. Яъни Олмаотада ўтказишдан олдиноқ план қилинади,

келгусиси қаерда ўткани маъқул дея; бу масала ўрганилиб, олдиндан институтларга, академияларга хатлар жўнатилиб, келишилгач, кейин қарор берилади. Мен ҳам ана шу жараёнда кўзга тушиб қолдим. Ўша йили, Тошкентда, 86да, мениям аъзо қилиб сайлашди. Мен Олтойшунослар конференциясида Беҳбудий, Чўлпонлар ҳақида маърузалар қилдим. Инглизчам ҳам, туркчам ҳам яхши эмас. аммо тушунса бўладиган қилиб амалладим. Москвада маниям шарқшунослар ассоцияси президиуми аъзоси этиб сайлашди (Примаков раис эди, кейин у совмин, вазирлар маҳкамаси раиси бўлди)... Марказдаги ФА кенгашларининг баъзиларига аъзо, масалан. Бокуда чиқадиган “Туркология” журнали таҳрир хайъатига ҳам аъзо қилишди. Шўро туркологлар жамияти раисига ўринбосар ҳам бўлдим. Айрим шарқшунослар билан қадрдон бўлиб кетдик, масалан. Димитрий Василев, турколог, сизам танийсиз...

– Ҳа, Дмитрий бей билан Туркияда бир неча марта халқаро конгрессларда бирга қатнашдик, – дея эски дўстимизни эслайман, – Уям атоқли таржимон Вера Феонова каби Туркияда яхши танилган, эсингиздами, сизга бериб юборган салкам бир метрли улкан туркча китобини? – дейман қулочимни ёзиб. Устоз жилмаяди. – Ҳозир бир оз кекксайиб қолган, хасса таянади; ўғли ҳам турколог бўлиб етишди, у ҳам халқаро анжуманларда фаол қатнашяпти... – дейман.

– Ҳа, яхши, – дейди Бахтиёрака. – Шарқшунослардан яна Солнцев Вадим Михайловични эслайман, у киши ФА тилшунослик институти директори эди; отаси Хитойда элчи бўлган...

Шарқшунос дўстлар мени ўзларига яқинлаштириб, калинлашиб, бир куни, “Тошкентда конференция ўтказамиз” дейишди. Хўп, қанийди, дедим...

Бахтиёр ака ўйланиб қолади. Кейин давом этади:

– Аслида, қаранг, улар тарихий жараённинг кетишига қараб, республикаларга айрим ҳуқуқлар берилгач, имкони бор ўлкаларда рус тилини ҳам иккинчи давлат тили сифатида сақлаб қолишни ўша пайтлардаёқ ўйлай бошлашган, планли иш юритишган экан. Тошкентда илмий анжуман ўтказиш фикри ҳам ўша ниятнинг бир бўлаги экан. Хуллас, қайта қуриш даврида, давлат тили масаласи чиққанда, 88 йилларда, бу масалалар ўртага қўйилди. Ўзбек тилига эмас, рус тили билан бирга икки тилга давлат тили мақоми бериш нияти бўлганини мен ҳам кейинроқ сезиб қолдим.

Конференцияни ўтказдик.

Мен иккита мажлисда сўзга чиқиб, ўзбек тили давлат тили бўлиши керак, деганман... – Бахтиёр аканинг қиёфасида ўша жараёнлар, курашлар пайтидаги шиддат, жонланиш кўринади. – Ие, мен ҳам анойи эмасман. Сезиб юргандим. Ахир иккинчи бир тилгаям давлат тили мақоми берилса, нима ҳуқуқ қолади?! Неча марта Нишонов (ўша пайтдаги давлат раҳбари-Т.Қ.) чақирган, ўзбек тили билан рус тилини давлат тили қилиш учун. Мен унга ўз фикримна айтсам, ярим русча қилиб гапираркан, “Смотрите молодой человек, смотрите”, деб, сан ўсадиган одамга ўхшаяпсан, атрофга қараб иш қилавер, дегандай ўғит берган. Оллоҳ қўллаган мени деб ўйлайман, Бўлмаса, юрак ютиб, директор бўлганим билан, бу

фикрларни айтолмасдим, олло қўллаган-да... Асли замон ўзгарганди-да, марказқўм секретарига шунақа деб бўладими? Унинг фикрига терс бир сўзни айтиб бўладими денг!.. Ҳа, энди бу замон ўзгарган пайтга тўғри келди-да. Энди улар эски даврларни кўрган, ўттиз еттинчи йил қайтиб қолса, урилиб кетма, деб насихат қилган-да...

Ўша конференция олдидан академияда мажлис бўлганди, давлат тили мавзусида. Абдуқаҳҳор Иброҳимовлар, кўплар қатнашган. Фикрлар матбуотда ҳам чиққан... Нишоновлар, Азимовлар ёқтирмаган фикримни. Азим ака, Шоназар ака, Абдуғани Абдурахмоновларга ўхшаганлар кўп ҳам аралашмаган... Бир неча академик тилчи членкорлар индамаган, аралашмаган. 37 йил қайтиб қолса, деган ўй бор эди-да мияларда. Аммо институт директорини, шу гапни тил-адабиёт институти директори бўлатуриб мен айтмасам, ташашмасам!.. Адабиётчиман ўзи манам, икки тил бўлсин, десам, ҳеч ким ҳеч нарса демасди балки. Манам икки тил бўлсин деб чекинганимда, бошқалардан фарқим бўлмасди... Аммо Восил Қобилов, Обид Содиқов, Собир Юнусовлар, Акрамхўжаевлар юрагидаям аслида ўзбек тили давлат тили бўлсин, деган фикр бор эди... Академия сайловда бу тутум менга йўл очди. бўлмасам, юқорида оғайниси бор кўп номзодлар, мен ўтдим деб юрарди...

—Демак, давлатга фойдали бир ишнинг бажарилишида принципиал турганингиз йўл очган-да академикликка сайланишингизда?

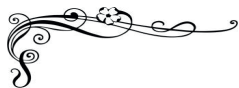
— Балки. Ҳа, энди ўшанақа қайнаган йиллар эди-

да ўзи, – дейди Бахтиёр ака. – Республикада ягона бўлган тил ва адабиёти институти Пушкин номида экани ҳам ўшанда ўзбек тили учун курашишнинг бир нуқтасига айланганди. Барча Навоий номини бериш керак, деган фикрда. Бироқ айрим олиму адиблар бунга қарши. Ўшанда Ёзувчилар уюшмаси раиси билан ҳам ташлашиб қолганим эсимда. Москвада Ҳамзанинг 100 йиллиги нишонланадиган бўлди. Ман юбилей комиссияси раиси ўринбосариман, тантана Москвадаги колонналар залида ўқказилди. Йиғиндан кейин концерт бўлиши керак. Шунда, мажлисдан сўнг, ўша раис залда менга шундай деди: “Бахтиёржон, институтдан Пушкиннинг номини олаётган экансизлар. Навоий номини қўймоқчи экансизлар. Уни ўриси босқинигиям, мустамлакагаям алоқаси йўқ-ку,” деди. Мен, келиб-келиб сиздан шу гапни эшитаманми, дедим. Пушкин номини олсак, у бир нарсга йўқотмайди, Навоий номини қўйсак, Навоийга ҳам бир нарсга бўлмайди... Аммо бу ерда принципиал масала кетяпти, дедим.

Шу мавзуга боғлиқ яна бир воқеани айтай. Академия президиумидаги бир йиғинда эдик, Москвадан, “Время”дан келганлар шу масалада гапирасизми, деб қолди. Бир шартим бор: агар гапимни тўла берсаларинг гапирай, давайте на чистоту, дедим. Йўқ, биз бунга кафолат беролмаймиз дейишди. Кейин, майли, нима демоқчисиз ўзи, маъносини айтинг-чи, дейишди. Мен, “Мана, мен Тил ва адабиёт институтига боришим керак, ўшатда ишлайман. Ишхонамга бориш учун, мана шу академия президиумидан Гогол кўчасига чиқамиз.

Гоголдан ўтсак, Жуковский кўчаси бошланади. Жуковскийдан Пушкин кўчасига, ундан Горкийга, Горкийдан Морозов кўчасига чиқамиз. Морозовдан мундоқ ўтсак, Пушкин номли ўзбек Тил ва адабиёт институтига кириб борамиз. Бирорта ўзбекча ном йўқ. Бу бизга ёқмайди. Сиз ўзбек бўлсангиз, ёқармиди?” дедим Улар, бўлди, гапиринг, ёзамиз, “Время”да берамиз дейишди. *Интервью Москва* телевидениесидан уч-тўрт марта қўйилди....

Хуллас, Тил ва адабиёт институтига Навоий номи берилди...

Баҳодир ҚОБУЛ,
ёзувчи

УСТОЗ ОТАНГАДАЙ УЛУҒ

Тенгсиз Тангри оти билан...

Ўзимни Художон сийлаганлардан деб ҳисоблайман. Сабаби, менга элимизнинг улуғлари, тўғрисиўз илмли кишилари қурида бўлиш, улардан сабоқ олишни насиб этганлигида деб биламан. Отачироқ - Самарқандда, СамДУда Ботурхон Валихўжаев, Раҳматулла Қўнғуров, Худойберди Дониёров, Бозорбой Ўринбоев, Нуриддин Шукуров, Тошкентда Абдулла Орипов, Бахтиёр Назаров, Иброҳим Ҳаққулдек илмнинг ўчмас чироқларига бирларига ўғилдек, бирларига укадек яқин қилганида деб биламан. Самарқандда устозлар билан сабоқ жараёнида танишган бўлсак, Тошкентда матбуот орқали. Улар билан танишишган мақолаларим, ҳикоя, қиссаларим баҳонай сабаб бўлган.

Улуғ устоз Бахтиёр Назаровнинг хотираларини ёд этиш, туғилган кунларида дуо фотиҳа қилиш биз шогирдларнинг бурчлари, қарзлари деб биламиз. Устоз билан танишишимиз ҳам ажойиб бўлган. Бир катта мажлисда ёнма-ён ўтириб қолганмиз. Устознинг камтаринликларига таъриф йўқ. Ўша мажлисда орқароқда ўтирган эдик, ёнимиздаги ўриндик бўш эди. Устоз сал кечиб келганликлари сабабли бўш ўриндиққа ўтирдилар. Саломлашдик. Отимни сўрадилар.

Айтдим. Шунда ҳайратланиб “мен сизни ёши катта” деб ўйлар эдим, барака топинг” деганларича елкамга қоққан ва устозни ўз муносиб жойларига бориб ўтиришлари зарурлигини билдириб элчи келган эди. Кетаётиб, “кетиб қолманг, Бек, гаплашамиз. Гап бор..” деганлар. Кейин уйларига чақириб янгамизга ошлар қилдирганлар... соатлаб ҳангомалашганмиз...

Улуғлар шундай содда ва бағри кенг бўлишини ўшанда яна бир бор кўрганмиз, ҳис этганмиз. Худди шундай Улуғ устоз Абдулла Орипов билан яқиндан танишишимиз ҳам шу ҳолатга яқин бўлган. Бир ҳикоямиз газетада чоп этилгандан Устоз ўринбосарларидан бирига мени топишни буюрганлар. Мен ўша вақтлар Республика Ўрмон хўжалигида масъул вазифада ишлардим. Иш вақтида чиқиб кетиш мумкин эмас. Вазир Собиржон Эргашев хоналарига кириб ҳолатни тушунтириб рухсат сўрамоқчи бўлдим. Элчи келганини билдиришим билан “Боринг, бундай одамларни қадрига етишимиз керак. Иш қочиб кетмайди...” деганча. Элчи билан Абдулла аканинг хонасига кириб бордик. Устоз креслоларидан туриб қўлларини икки ёнга ёйганча “мен бунга ёши катта... деб юрсам...” деганларича бағриларига босганлар.

Мен нима учун икки улуғимизни кўнгиллари ёш боланикидай тоза ва тиниқ эканлигини эслаяпман: чунки улар мени ёзганларимга мен билан юз кўришмай, қишлоқча айтганда, танимай матбуотда бегидир баҳо берганларида, муносабат

билдирганларида. Уларни баҳоларидан ўзимизда йўқ хурсанд ҳишмаланиб юрган вақтларимиз эди. Дўстлар қувониб... дегандай. Шундан кейин “топшириқ” бўлган эдики, қўлёзмалар энг аввал устозларга тақдим этилиши...

Мен бу ҳолатларни нима учун қайд этаяпман, келтираяпман? Бировдан эшитган, бировнинг бировга қилинган яхшилигини бировдан эшитиб эмас, ўз бошимдан ўтган ҳолатларни, ҳар бир касб эгаси, айниқса “адабиёт аталамиш тилло остонага” (А.Орипов сўзлари) устоз кўрмай кириб бўлмаслигини, ярашмаслигини, бу оламнинг пасту баланди, иссиқ-совуғи бутунлай бошқача эканлигини, бу остона дунёси, нафаси уйғун: ўтмишу, бугуну, эртанги кун билан ҳам сўзлашишини илғагандан кейингина тутқичини ушлаш лозимлигини билдиришдир.

Таниқли адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон фанлар академияси академиги Бахтиёр Бахтиёр Аминович Назаровнинг ўзбекадабиётини ривож, уни тарғиб қилиш йўлидаги хизматларининг чек-чегараси йўқ. Бир қўлимда Устознинг ҳаёт ва ижод йўлларига бағишланган, устоз ҳақида устознинг устозлари, тенгқурлари, шогирдлари, чет эллардаги олиму фузалоларнинг Устоз ҳақидаги фикру тилаклари жамланган “ЭЪТИРОФ” отлиқ, бирида масъул муҳаррирлик қилган китоблари - “МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ АДАБИЁТИ”. Тилак билдириб, ўз қўллари билан ёзиб берган бошқа китоблари ва фикр алмашилган битиклари,

хатлари. Имзолари. Шогирдга йўл-йўриқ кўрсатилган қўлёзма хатларнинг икки сатрини ўқишга юрак дов бермайди. Кўнгил тўлишиб, икки кўз жиққа ёшга тўлади. Нафаслари елка узра, назарлари кулиб тургандек, одатдагидек, оталардек “Ҳа Бек, чарчаманг, ғайрат қилинг...” деяётганларидек.

Мен ҳам Бахтиёр Назаровни ўзларини кўрмай, учрашмасдан олдин, ёзиқлари орқали яхши кўриб қолганман. Айниқса, миллат ор-номуси, виждони, Туркистон дарду ҳасрати, адолат йўлида бошини кундага қўйган, босқинчиларни бетига босқинчисан дея очиқ айта олган Улуғдан улуғимиз Абдулла Қодирий ҳазратларини танишимиз, ул улуғ ёзиқларни “беш марта ўқиб” (А.Қодирий сўзи) ҳам тушунмаган жойларимизни Бахтиёр Аминовичнинг ёзиқларидан кейин салгина англагандай бўлганмиз. “Ўтган кунлар”дек асар 1926 йилдан 1958 йилгача қора рўйхатда бўлганлиги, кимнинг уйидан чиқса жавобгар бўлганлигини, 1958 йилдан бошлаб “Ўтган кунлар”нинг юраги суғириб олинган ҳолда элга тақдим этилганлигини, эл ул асарни (1958 йил вариантыни) ўқиб икки дунёда адиб айтган фикрларни ангамаслиги, ул сатрлар битилган варақлар куйдирилганлиги, қисқартирилганлигдан хабар топганмиз. “Ўтган кунлар”нинг Абдулла Қодирий ёзгандагидек ёзганлари эса МУСТАҚИЛЛИҚдан кейин 1992 йилдагина нашр этилгани, 1926 йилдан 1992 йилгача яъни 66 йил элдан яшириб келинганлиги

билганмиз. Олтин зангламас, Ҳақлиқнинг эгаси Ҳақ эканлигини гувоҳи эканлигимизни, бу кунларни, МУСТАҚИЛЛИКнинг қадрига етишимиз лозимлигини қайта-қайта такрорлар эдилар. Устознинг давлат ва жамоат арбоби сифатидаги, айниқса Ўзбек тилига Давлат тили мақоми бериш борасидаги фикрлари, хулосалари ўша даврдаги икки тилликни ёқловчилар, икки бетчиликларнинг бетсизлигига тарсаки тортгандек бўлганди. Ижод ва илм аҳлининг ижодининг, илмининг тозалиги унинг шахсиятидан келиб чиқади. Ижод маҳсулиям, илмий маҳсул ҳам боладек, фарзанддек нарса, гап. Эл тилида айганда “Олманинг остига олма тушади”. Устоздан жуда катта илмий мерос қолган. Насиб бўлса улар жамланиб элимизга тақдим этилади ва илм аҳли, ўқувчиларнинг адабул адаб кўнгил мулкига айланиб, ўзбекнинг энг қадрли мулки ҳисобланмиш тилининг, демакки адабиётининг улкан қоя эканлиги таъкидлаб, келгуси ривожига узлуксиз равишда салмоқли ҳиссасини қўшиб бораверади. Авлодларга ҳамнафас бўлиб қолаверади...

2024 йил 15 сентябрь. Тошкент.

Баҳодир КАРИМ,
Филология фанлари доктори,
Профессор

БАҒРИКЕНГ ОЛИМ

Замонавий ўзбек адабиёти ва адабиёт-шунослигининг билимдони академик Бахтиёр Назаров адабий танқид тарихининг етакчи тамойиллари, методи ва методологияси бўйича илмий тадқиқотлар олиб борди. Натижада “Ўзбек адабий танқидчилиги. Ҳаявийлик. Метод. Қаҳрамон”, “Бу сеҳрли дунё”, “Ҳаётийлик - безавол мезон”, “Ғафур Ғулом олами” каби монография ва рисолалари майдонга келди. Олий ўқув юртлари учун ҳозирги ўзбек адабиёт, адабий танқидчилик тарихи фанлари бўйича дарсликлар ёзди. Адабий жараёнга фаол қатнашган олим Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Ўткир Ҳошимов ва бошқа кўплаб ижодкорларнинг бадиий ижодини холис баҳолади. Масалан, бир мавзудаги икки бетакрор шеърӣ асарга муносабат билдириб ёзади: “Эркин Воҳидов ижодининг ва, умуман, минг йиллик ўзбек адабиётининг гултож асарларидан бири “Ўзбегим” қасидаси дунёга келганда Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон”и яратилганига, янгилишмасам, икки йил бўлган эди”. Шундай бир вазиятда бири иккинчисини такрорламаслик учун кейинги шоир ўзига хос йўл, шакл ва вазн танлаганига урғу беради.

“Иккинчи бир жиҳатдан “Ўзбегим” “Ўзбекистон” чорлаган ижобий мусобақага муносиб жавоб, мумтоз сўз санъатининг “панжага панжа урмоқ” анъанасининг муосир ўзбек адабиётидаги ёрқин кўринишларидан бири ҳам эдики, натижада тарих, миллат, қолаверса, XX аср жаҳон адабиёти ўзбек халқи ва ўзбек диёри ҳақида бир-биридан қолишмайдиган, бир-бирини такрорламайдиган, бир-бирини бойитиб, давом эттирадиган иккита бақувват асарга эга бўлди”, деб ёзади (“Ўзбек адабий танқиди. Анотология”. Тошкент. 2011 йил. 319-бет). Ҳар икки асар хусусида кўп гаплар айтилган, диссертацияларда фикрлар билдирилган. Аммо Б.Назаровнинг мулоҳазаси ижод майдонида ёнма-ён, тенгма-тенг бораётган икки шоирнинг асарларига нисбатан айтилган энг ўринли ва кенгқамровли фикр сифатида ажралиб туради. Олим адабий танқидий асарлари бундай ўзига хос талқинларга бой ва улар илмий жиҳатдан махсус ўрганишга лойиқ, албатта.

Иккинчи бир гап шуки, ўзбек адабиёт-шуносларининг янги бир авлодини тарбиялаб етиштиришда академик Бахтиёр Назаровнинг ҳам билимдон олим, ҳам масъул раҳбар сифатида катта хизматлар қилди. Илм даргоҳига қадам қўйган ёшларни маънан рағбатлантирди, қўллаб қувватлади...

Ўтган асрнинг 90-йилларида Бахтиёр Назаров ЎзМУнинг “Ҳозирги ўзбек адабиёти” кафедрасида ҳам қўшимча ишлар, талабалар билан машғулотлар олиб борар эди. Машғулотларда

баъзан мен ҳам қатнашардим. Бир гал аудиториядаги талабалар билан энди суҳбатни бошлаб турсам, домла кириб келди-да, “давом этинг” ишорасини қилиб, тўғри охирги партага ўтиб ўтириб олди. Академик, салобатли олим... Тўғриси, маъруза ўқишим осон бўлмади; аммо домла машғулоти сифатини, адабий жараён ва бадий ижодга оид шахсий фикрларимга яхши баҳо берди. Ҳозирга келиб, таълим-тарбиянинг, синов-имтиҳоннинг шундай йўл-усуллари ҳам бўлган экан-да, деб ўйлаб қўяман. Бахтиёр Назаров менинг “Вадуд Маҳмуднинг 20-йиллар адабий танқидчилигидаги ўрни” мавзусида ёзган номзодлик ишимга илмий раҳбарлик қилди. Ёш ниҳол парвариш талаб этади; унга қуёш нури ҳам, ёруғлик билан сув ҳам, айниқса, меҳр-мурувват жуда зарур. Тажрибали боғбон ниҳолнинг тили ва дилини қанчалар теран англаса, назаримда, Бахтиёр Назаров ҳам ўз шогирдларининг кўнглини кўзгуда кўргандек жуда аниқ ва равшан кўриб туради. Кимнинг қобилияти нимага етишини, қайси шогирди қандай юкни кўтара олишини жуда тўғри чамалайди ва кўп ҳолларда домла хато қилмайди.

Менга Б. Назаровнинг шогирд тарбиясидаги бир усули жуда маъқул келади. Ўзига бириктирилган илмий тадқиқотчиларни анча эркин қўяди; уларнинг мустақил қарашларига кўп ҳам дахл қилмайди; шогирдларини ўз қолипларига солишни истамайди. Айни дамда ёзилган ишда назарий хатолар ўтиб кетса ёки бировлардан

кўчирмалар номига - йўл-йўлакай, ноўрин олинса ё мавзуга алоқаси бўлмаса, аёвсиз ўчиради; ўринли танбеҳлар беради. Вадуд Маҳмуд илмий меросини ўрганиб, тадқиқот ёзган ва домладан маслаҳат олган пайтларим шу ҳолатларга гувоҳ бўлдим. Б.Назаров 20-30-йиллар ўзбек адабий танқиди тарихининг билимдони; муҳитни, шахсиятларни, илмий-ғоявий йўналишларни жуда яхши билади. Ибратли жиҳати шундаки, Вадуд Маҳмуд мақолаларини таҳлил этишда домланинг айрим фикрлар билан баҳсга киришишга тўғри келди. Бошқа биров бўлганида шогирднинг бундай ўзбилармонлигини, билмадим, қандай қабул қилган бўларди? Аммо Бахтиёр Назаров устоз-шогирдлик этикасида илмий фактни ва илмий ҳақиқатни юқори қўядиган, ўз шогирдларини илм майдонида ўзи билан барабар фикр айтишга имконият яратиб берадиган бағрикенг устоз олимлар тоифасига мансубдир. Айни эркинлик тамойил бугун ёшлар билан ишлашда менга қўл келаётганини мамуният билан таъкидлашни истар эдим.

Номзодлик ишим муҳокамасида кимдир ноўрин кўнгилни хира этганда: “Бу диссертацияни мен ёздим. Агар лозим бўлса, унинг расмини чизиб бераман”, деб дадил гапирганимни ҳали-ҳали эслайман. Бундай очиқ гапириш, ахлоқ доирасида қатъий баҳс-мунозара юритиш ва ҳатто хато қилишдан қўрқмасликни биз қайсидир маънода устозлардан ўргандик.

Кўпинча академик Бахтиёр Назаровнинг илмий мажлислардаги, адабий анжуманлардаги нутқларини эшитиб бошқалар билан қиёслашга тушиб кетаман. Натижада, домланинг қандайдир тарғиб-ташвиқлар билан “бебаҳо даҳо”га айланган айрим кимсалардан катта фарқ қилишига, нақадар бағрикенг, холис ва тозаюрак инсон эканига амин бўламан. Тўғриси, кейинги ўн-ўн беш йиллар давомида гоҳ Фанлар Академияси ё Миллий университет ёки Ёзувчилар уюшмасидаги чиқишларида Б.Назаровнинг ноўрин гапларга берилиб, бировнинг кўнглига озор етказганини эслай олмадим. Хусусан, ёшларнинг ютуқларини кўрганда домла чин кўнгилдан қувонади; самимий табриклайди, уларнинг кейинги изланишларига рағбат уйғотади. Газета ёки журналда босилган мақола мавзусидан бирор муносабат билан гап очиб, ўз фикрини айтади; табиийки, тажрибали олимнинг бундай суҳбатларидан ёш тадқиқотчилар катта манфаатлар олади.

Академик Бахтиёр Назаровнинг инсоний фазилатларини шахсий суҳбатларимизда академик Матёқуб Қўшжоновдан кўп бора эшитганман. М. Қўшжонов Бахтиёр ака номини қандайдир фахр-ифтихор ва мамнунлик билан, кўзлари чақнаб тилга олар эди. Бунинг сабабини ўзимча ўйлаб топдим: Бахтиёр Назаров “салкам афсонавий одам” - Матёқуб Қўшжонов ижодий фаолиятининг чинакам билимдонидир. Чунки “Танқидчи шахси ва ижодий ўзига хослик”

мақоласида устозининг табиатини яқиндан билган бир шогирд эътирофларини, иккинчидан, Матёқуб Қўшжонов ижодига хос, улкан илмий тадқиқот учун асос бўладиган энг муҳим тезислар баёнини кузатиш мумкин. Менга ҳар икки устоз табиатидаги самимият, холислик, тозалик, сабр-матонат каби гўзал фазилатлар уларни ўзаро сирдошга айлантиргандек туюлади. Зотан Б.Назаров “Сабргул” мақоласида М.Қўшжонов билан қишнинг совуқ кунларида анҳор сувига бирга шўнғиганларини эслаб ёзади. Сабр-тоқат бобида ҳам икки академик олим устоз-шогирд эди. Бундай иноқлик ва садоқатни кўриб, тўғриси, одамнинг ҳаваси келади.

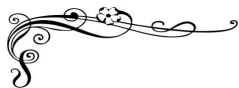
Одам кўпинча сафарларда синалади; характер қирралари очилади. Бир йили ёз куниди академик Бахтиёр Назаров, профессор Абдуғафур Расулов ва мен Нукус Давлат университетига – бир қорақалпоқ олимининг докторлик диссертацияси ҳимояси бўйича Ихтисослашган Илмий кенгаш йиғинига таклиф қилиндик. Б.Назаров у ердаги яқин дўстлари, шогирдлари даврасида ўз уйида ўтиргандек эмин-эркин яйраб ўтирди. Қирғоқлар билан дагишиб, шовуллаб оқаётган улкан Амударёни кўриб кўнгли жўшди; кўприк устида туриб дарёга қармоқ ташлаган балиқчилар билан худди яқин оғайнилари билан гаплашаётгандек суҳбатлаша кетди. Уларнинг қўлидан қармоқни олиб, балиқ овлагандек завқланди. Бир маҳал дарё қирғоғига бориб, шериклар билан оққин сувга шўнғиди. Шундан кейин дарё балиғидан

олиб, профессор Каримбой Қуранбоевнинг уйида балиқхўрлиқ қилдик. Лутфлар бўлдики: “Дунёда Амударё балиғидан кўра мазалироқ таом йўқдир”... Шунда Бахтиёр аканинг нақадар камтар, нақадар дилкаш ва очиқкўнгил одам эканига қойил қолган эдим.

Одам улуғлардан яхшилик кўрган бўлса, асло унутмайди. Яхши одамлар ўзларининг эзгу ишларини иддао этмайди; кўпинча эсларидан ҳам чиқариб юборади. Мен ҳар гал Бахтиёр Назаровга дуч келганимда елкамда бир қарздорлик ҳиссини туяман. Чунки мени баъзан ошкора, баъзан ғойибона қўллаб-қувватлаган бу бағрикенг, покиза қалбли инсондан кўп яхшиликлар, меҳр-мурувватлар кўрдим; таълим олдим.

30.03.2015

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

ЭЪТИРОФ ТОПГАН МАҚОЛА

Камина ким ҳақида ёзмай, аввало унинг ўзига маъқул бўлган.

Бахтиёр Назаровнинг етмиш ёшга тўлиши муносабати билан ёзган мақолам ҳам у кишига ёққан:

– Чин дилдан, самимий ёзибсиз – менга жуда маъқул бўлди, – деган эди.

Самий сўзлар дилга чиппа ёпишади-да ўзи.

Афсуски, кўпчиликнинг “тимтимак”ларида бир оғиз самимий сўз, бир сатр холис фикр, бир жумла ҳаққоний баҳони кўрмайсиз.

Узоққа бориб ўтирмайлик. Олтмиш йиллик юбилейим баҳона ҳамкасбларимнинг мен ҳақимда ёзган мақолаларида ўзимнинг қирқ йиллик илмий-ижодий фаолиятимга баҳо кутган эдим. Ҳолбуки, аксар мақолаларда ўзига хос бирор самимий фикр кўрмадим. Кўпчилик дўстона дил изҳорлари ўрнига илмий ишларим рўйхати асосида ҳисоботнамо бир нарсалар қоралашибди. Шундаустознингярмиҳазил, ярмичинйўсинидаги бадиханамо мақоламдан бежиз миннатдор бўлмаганини эсладим. Эсладиму ўша мақолани қайта кўриб чиқиб, ёнига забардаст замондошим билан боғлиқ бир қатор ҳангомаларни ҳам қўшиб, табаррук 80 ёшларига туҳфа этгим келди. Зеро, 10 йил муқаддам: “Устоз билан боғлиқ ибратли

воқеалару қизиқарли ва дилкаш ҳангомалар кўп. Ҳозиржавоблик билан қилган нозик лутфларию теша тегмаган сўзлари беҳисоб. Улар бир куни албатта кундаликлару ёндафтарлар қатидан чиқиб, китоблар саҳифасини безайди”, – деб ишонч билан таъкидлаган эканман. Шундай ҳангомалардан айримларини ёндафтарлар ва кундаликлар қатидан излаб топиб, мазкур мақолага илова қилдим.

ЯРМИ НАҚД, ЯРМИ НАСИЯ **(ёки ишонса бўладиган ваъда)**

Устозлар ҳақида ёзиш катта шараф, айтиш пайтда оғир масъулият, чунки ўзинг шоғирд бўла туриб устозлар ҳақида уларга муносиб сўз айтиш осон эмас-да! Лекин устозлар ҳақида ҳамиша нимадир ёзиш мумкин. Чунки уларнинг ё китоблари, ё суҳбатларидан албатта нимадир олгансан. Баъзида эса улар сенинг ҳаётингда у ёки бу даражада роль ўйнаган бўлади.

Ҳаётда бўлганидек, илмда ҳам силсила бардавомлиги занжир ҳалқаларининг қанчалик бир-бирига боғлиқлигига вобаста: сен олдинги ҳалқага боғланганингдек, кейинги ҳалқа сенга уланади. Авлодлар узвийлиги қонуниятига биноан аввал олдинги, сўнг эса кейинги ҳалқага боғланасан.

Мен Бахтиёр Назаровни 1989 йилдан буён биламан. Ўшанда у киши Тил ва адабиёт институти директори эди. Институт илмий

кенгашида менинг “Рубой таржимасида шакл ва мазмун бирлиги” мавзуидаги номзодлик диссертациямнинг мавзуси тасдиқланадиган бўлди. Таржимашуносликни фан сифатида тан олмайдиган, таржиманинг моҳиятини тушунмайдиган баъзилар рубой мавзуида Иброҳим Ҳаққул диссертация ёзган-ку деб қаршилиқ қилишди. Бахтиёр ака эса бу икки тадқиқотнинг фарқини – униси адабиётшунослик, буниси таржимашунослик йўналишида эканини кўрсатиб, барча эътирозларни рад этди ва мавзу тасдиқланди. Кенгаш тугагач, мажлислар залидан чиқаётиб, қўлимни сиқиб табриклади ва ишимга муваффақият тилади.

1992 йилнинг февраль ойининг бошидан мен ҳам Тил ва адабиёт институтида иш бошладим. Чоракасрдан зиёдустоз билан бир илмий даргоҳда елкама-елка ишладик. Бундан ташқари, у киши Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Президиумида вице-президент ва ижтимоий-гуманитар фанлар бўлимида академик-секретарь лавозимларида фаолият кўрсатганларида камина илмий котиблари бўлганман. Мамлакат миқёсидаги кўплаб тадбирларда, халқаро миқёсдаги конференцияларни тайёрлаш ва ўтказишда бирга бўлдик. Бужараёнда мен Бахтиёр Аминовичнинг раҳбар, олим ва инсон сифатидаги кўплаб хусусиятлари ва фазилатларини кашф этдим.

Устознинг кўпдан-кўп фазилатлари ичида мен айниқса у кишининг қатъиятлилиги, ҳар

хил майда-чуйдалардан баланд туриши, ҳар қандай вазиятда ҳам ҳамкасбларини тушуниши ва қўллаб-қувватлашини алоҳида ҳурмат қиламан. Мардлиги, тантилиги, бағрикенглиги, меҳмондўстлигига ҳам кўп гувоҳ бўлганман. Яна бир хислати: мабодо хафа қилса ҳам, ҳамма гапни кишининг юзига айтади, ортидан гапириб юрмайди. Мен у кишининг бировнинг ишига қаршилик қилганини сира эшитмаганман.

Бахтиёр ака менинг илмий изланишларим ва эришган муваффақиятларимни ҳамиша кузатиб бориб, ўзининг муносабатларини билдириб турган. Хайрихоҳлик билан самимий маслаҳатларини аямай, докторлик диссертацияси устидаги ишларимни тезроқ якунлашга ундаб келган. Ҳар доим, ҳар қандай вазиятда қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилган.

2005 йили мен форс-тожик шоирлари ижодидан таржима қилган икки мингга зиёд рубойлар “Муҳаббат тароналари” номи билан каттагина китоб ҳолида босилиб чиқди. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафтаномасидан у ҳақдаги эълонни ўқиган Бахтиёр ака:

– Шоир (у киши менга ҳамиша шундай мурожаат қиларди), сиз ҳам ўзимиздай рубой шайдоси экансиз-ку! Бир дунё рубой таржима қилиб, ёстикдай китоб чиқарибсиз-у, бундай биттасига дастхат ёзиб берай ҳам демайсиз! Агар билсангиз, рубой менинг жону дилим! – деб гина қилди.

Узр сўраб, дарҳол битта китобга дастхат ёзиб,
тақдим этдим.

Китобни олгач, кўп ўтмай табриклади:

– Яхши китоб бўлибди. Мазза қилиб ўқияпман.
Илҳомланиб ўзим ҳам рубоийлар қоралайпман.
Бир тақриз ёзиш ниятим ҳам йўқ эмас.

Мана, ўша илҳом маҳсулларида баъзилари –
уларни эсдалик сифатида менга тақдим этган:

*Байт қудрати санъатида сўзлари фақат
чин бўлсин,
Мақсади ишқда тоблансин, шиддатида
лочин бўлсин.
Дунё англаш очқичи уч бўлса, бири рубоийдир,
Рубоийни билай десанг, дўстинг
Эргаш Очил бўлсин!
(19.10.2005)*

*Дўстни зиёрат этиб тур гар уйи
Чин-Мочин бўлсин!
Дўстга содиқ эранларга иқбол
тўкин-сочин бўлсин!
Икки дунё саодатин истасанг, сев рубоийни,
Рубоийни севганларнинг дўсти
Эргаш Очил бўлсин!
(19.10.2005)*

Бахтиёр аканинг яхшигина шоирлигини мен
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Президиуми ижтимоий-гуманитар фанлар бўлими
илмий котиби бўлиб ишлаётганимда билганман.

У киши бўлимнинг академик-секретари эди. Бир куни менга бир тўртлигини ўқиб берди. Унда тасвирланишича, маъшуқа ноз уйқуда ётибди. Кўраётган ширин ва гўзал тушлари эса нозик ва юпқа қобоғидан шундоққина кўриниб турибди. Бу оҳорли ўхшатиш шу лаҳзадаёқ хотирамда муҳрланиб қолди.

Бахтиёр ака тезда тақриз ёзиб, унинг мухтасар нусхасини “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида, тўлиқ нусхасини “Ўзбек тили ва адабиёти” журналида эълон қилди. Табиийки, бундай эътибордан бошим кўкка етди.

Бахтиёр ака ҳаётни, одамларни нозик кузатарди ва таассуротларини юрган йўлида қўлига тушган қоғозгами, ўқиётган газетасининг бир четига ёзиб кетаверарди ва мени кўрса ўқиб берарди. Баъзида эса сизга бағишладим деб, деб қўлимга тутқазиб ҳам кетаверарди.

– Умар Хайём бўлиб кетинг-е! – дедим бир куни.

Кейинги кўришганимизда қўлимга янги тўртликларини тутқазди – улар шу таъриф таъсирида ўзилган эди.

*Хайёмсифат дединг ожиз қулингни,
Майгами текиздинг соҳир тилингни.
Дуога қўлингни оч, Эргаш Очил,
Оллоҳ қабул этсин бу ҳазилингни!*

(2010 йил, январь).

Ўзига яқин олганиданми, гоҳ хонасига чақириб тўлиб-тошиб янги шеърларидан ўқиб берарди,

гоҳ қўнғироқ қилганимда янги шеърнинг устидан чиқиб қоламан ва унинг илк тингловчисига айланаман. У завқу шавқ билан шеърларини ўқиганида заминдан узилиб, гўёки еттинчи фалакка қўтарилади ва бу табиий: шеър руҳ қушининг юксакка парвозидир!

Бахтиёр ака шеърни нозик тушунади ва теран таҳлил қилади. Баъзида тағматндан ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган маъноларни келтириб чиқариб, ҳаммани ҳайратга солади. Лекин модерн шеър ниқоби остидаги алмойи-жалмойи алжирашларни тушунмаслигини яшириб ўтирмайди:

– Э, бу шоирларнинг дастидан одамнинг ичак-чавоғи ҳам қолмайди! Уларнинг қораламаларида кишининг киндигидан бир нарсалар ўсиб чиқади-ей... Бурнининг тешигида қушлар уя қўйиб, бола очадими-ей...

Жаҳон адабиётшунослигида асарни асарнинг ўзидан келиб чиқиб таҳлил қилиб бериш усули ҳам мавжуд. Таъбир жоиз бўлса, Бахтиёр ака кейинги изланишларида худди шу йўлдан борди: кўплаб асарларни янгидан мутолаа қилиб, қайта назардан ўтказиб, уларнинг янгидан-янги маъно қирраларини кашф этишга, тағматнидаги аввалги тадқиқотлардан четда қолган ёки бошқалар эътибор бермай ўтган мазмун-моҳиятини топишга ҳаракат қилди. Худди анорни сиқиб сувини олгандек, бадий матнни ҳар томонлама кенг, теран ва нозик тадқиқ ва таҳлил қилиб, улар қатида яширин қават-қават маъноларни бирма-бир очишга уринди.

Тилини топганинг дилини очганидек, матн ичига қанча чуқур кирсанг, у сенга шунча бағрини очади, ҳаммага ҳам раво кўрмаган сирлари билан ўртоқлашади. Бахтиёр ака кейинги даврда асосан бадий матн билан ишлаб, сўзлар уммонига шўнғиб, маъно жавоҳирларини излади. Ҳар бир сўзнинг маъно товланишлари, ҳар бир иборанинг мазмун қирралари, ҳатто ҳар бир ҳарфнинг жарангию таъсири унинг синчков назаридан четда қолмади.

Ижодкор ўзини сўзда намоён этади. Сўзни англаган ижодкорнинг ўзини англайди.

Бахтиёр аканинг қатъий ишончига кўра, забардаст сўз санъаткори ҳар қандай вазиятда ҳам кўнглидагини бир йўлини топиб айтади. Ижоддан мақсад сўз айтиш экан, чинакам истеъдод фикру туйғуларини ўзи билан олиб кетмайди. Уларни маҳорат билан сўзлар қатига яширади. Бинобарин, шўро даврида яшаб ижод этган йирик шоир-ёзувчилар ҳам ҳукмрон мафкура таъсирида ижод қилиш баробарида кўнгилларининг туб-тубидаги орзу-армонлари, фикру қарашларини асарлари тағматнига нозик ишоралар орқали сингдирмасликлари мумкин эмас.

У қандай шоир бўлдики, халқ дарду ғамларини куйламаса!

У қандай ёзувчи бўлдики, халқ орзу-армонларни қаламга олмаса!

Шунинг учун ҳам у кишининг кўнглига қўл солиб, айтолмаётган сирларидан воқиф бўлгандек, шўро даврида яратилган асарларнинг

тагматнига назар ташлаб, муаллифлари очиқ айтолмаган ҳақиқатларни излаб топишга ҳаракат қилди. Сўз бағридан муаллифнинг қон сирқираб ётган юрагини танишга ва бу ўртанган юракнинг исёнкор ва аламли нолаларини эшитишга интилди.

Сўзни англашга интилинг, у сизга маъно гавҳарларини очади.

Сўзни тинглашга интилинг, у сизга яширин сирларини сочади.

*Сўз – садаф, бағрида жавоҳир пинҳон,
Унга етишади интилган инсон.*

Фитрат, Чўлпон, Беҳбудий, Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулом, Ойбек, Усмон Носир, Зулфия, Эркин Воҳидов. Абдулла Орипов – булар миллатнинг дарду ғамларини кўнгил призмасидан ўтказган улкан адиблар. Уларнинг қўлига халқ дарди, миллат ғами қалам тутқазган.

Бу адиблар сўзни миллат манфаатларига хизмат қилдирганлар.

Бу адиблар сўзни халқ орзу-армонлари ифодасига сафарбар қилганлар.

Бу адиблар сўзни маърифат маёғи қилиб кўтарганлар.

Бинобарин, Бахтиёр Назаровнинг улар ижодидан халқ ва миллат озодлиги ва мустақиллиги, халқ ва миллатнинг асрий орзу-армонлари ифодасини излаши ва топиши бежиз эмас. У бу йўналишда кўплаб мақолалар эълон

қилди. Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов каби адиблар ижодини қайта элакдан ўтказиб, уларнинг ўзигача амалга оширилган тадқиқотлардан четда қолган маъноларини топиб, нозик таҳлил қилиб бергани бунинг ёрқин исботидир.

Бахтиёр ака бирор мавзуда мақола ёзмоқчи бўлса, узоқ тайёргарлик кўради, мавзуга оид кўплаб адабиётларни кўриб чиқади. Шунинг учун баъзан мақолалари каттариб кетади.

– Бироз чўзилиб кетди-да, – дея қўяди шунинг учун баъзан узр сўраганнамо оҳангда “Ўзбек тили ва адабиёти” журнаliga мақола берар экан.

Бахтиёр Назаровнинг тадқиқот доираси ниҳоятда кенг: у миллий уйғониш даври адабиётини ҳам, XX аср адабиётини ҳам, мустақиллик даври адабиётини ҳам; назмни ҳам, насрни ҳам, драматургияни ҳам, публицистикани ҳам; нафақат ўзбек, балки рус, европа, туркий халқлар сўз санъатини ҳам; адабиёт тарихинигина эмас, назарияси ва ҳозирги адабий жараёни ҳам бирдай маҳорат билан тадқиқ ва таҳлил қилиб кетаверади. Айниқса, туркман ва қорақалпоқ адабиётининг Махтумқули, Бердақ, Ажиниёз каби атоқли намоёндалари ижодига бағишланган қатор салмоқли мақолалари қардош халқлар сўз санъати, бадиий таржима ва адабий алоқа масалаларини ўрганишга муносиб ҳисса бўлиб қўшилгани маълум. Қорақалпоқ адабиётини ку у бутун тарихи билан ёритди. Ажабки, бу

дарвештабиат одам тинимсиз мақолаю тақризлар ёзса-да, уларни тўплаб китоб қилишга сира қизиқмасди.

Яхши билган кишинг ҳақида ҳар қанча ёзганинг билан гапинг тугамайди. Устоз билан боғлиқ ибратли воқеалару қизиқарли ва дилкаш хангомалар кўп. Ҳозиржавоблик билан қилган нозик лутфларию теша тегмаган сўзлари беҳисоб. Улар бир куни албатта кундаликлару ёндафтарлар қатидан чиқиб, китоблар саҳифасини безайди. Илмий ва ижодий маҳсулотлари ҳам ҳали кўплаб тадқиқотларга мавзу бўлади. Лекин умрнинг узунлиги яхши, сўзнинг қисқаси. Қолган-қутган гапларни олимнинг 80 ёшлигига олиб қўйиб, сўзни шу ерда мухтасар қиламиз.

Илова. Дўстлар давраси ва дилкаш суҳбатлар Бахтиёр аканинг жону дили эканлигига кўп гувоҳ бўлганман. Бундай давраларда у яйрайди ва ўзини бир қадар эркин қўяди, шунинг баробарида янгидан-янги изланишларучун куч олади. Эсимда: 1989 йилнинг охирилари – у киши институт директори бўлиб ишлаётган пайт эди. “Таржима назарияси ва адабий алоқалар” бўлимида Қуддус Аъзамовнинг Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдан чаён” романининг русча таржимасига бағишланган диссертацияси муҳокама қилинди. Бўлимнинг сиртқи тадқиқотчиси сифатида мен ҳам иштирок этдим. Муҳокамадан кейин Қуддус ака уйига бир пиёла чойга таклиф этди. Чой баҳона чиройли суҳбат бўлди. Шунда Бахтиёр ака:

– Ана шундай норасмий ўтиришларни ҳам

баъзида ташкил қилиб туриш керак – бир-биримизни яқиндан билишнинг энг яхши йўли бу, – деб қолди.

Кейинчалик илмдан ташқари ана шундай самимий давралар ва дилкаш суҳбатлар унинг учун одам таниш ва бир қадар дам олиш воситаси эканлигини билиб қолдим.

Бахтиёр ака норасмий давралардаги самимий суҳбатларни яхши кўрарди. Шундан келиб чиқиб, мен ҳам норасмий, лекин самимий бир нарса қораладим.

БАХТИЁР НАЗАРОВ ҲАНГОМАЛАРИ

Чиғатойда

Чиғатойни оралаб юришса, қабрлар устига чиройли суратлари билан ўрнатилган қабртошларни кўриб, Тўра Мирзаев соддалик билан:

– Биз шу томонларини ҳам ўйлаб, чиройли бир суратга ҳам тушиб қўймаган эканмиз-да, – деса, Бахтиёр Назаров:

– Сиз уёғини ҳал қилаверинг – буёғини ўзимиз тўғрилаймиз, – дебди ҳозиржавоблик билан.

Қиёсни қаранг!

Бахтиёр Назаров Қарши Педагогика институтига давлат имтиҳон комиссиясининг раиси бўлиб борганида Гулноза Эрназарова деган

шогирди уни олиб юрган экан. Тозаёдгир аёлнинг ҳали машинани эплаб ҳайдолмаётганини кўрган домла одатига кўра лутф қилибди:

– Сизнинг машина ҳайдашингиз ҳам менинг самолёт ҳайдашимдай нарсa экан-да.

– Ие, домла, сиз ҳали самолёт ҳайдашни ҳам биласизми? – дебди шогирд соддалик билан.

– Билмайман-да, – дебди у киши жавобан.

Оқ газета

Бахтиёр Назаров бир гал:

– Бугун “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасини олдим – оппоқ чиқибди, – дебди.

Бу газетада биронта ўқишли мақола чиқмабди дегани эди.

инган қилич

– Ғаффор Мўмин ўзининг етмиш ёшидаям ҳали қиличда-я? – деб кимдир лутф қилган эди, Бахтиёр Назар дарҳол киноя қилибди:

– Аммо-лекин қинидан чиқмайдиган қиличда!

Олимлик ва шоирлик

Бахтиёр Назаров юрган йўлида тўртликлар машқ қилиб юрар ва мени кўрди дегунча тўхтатиб ўқиб берарди.

– Ижод намуналарингизни бир китоб қилмайсизми? – десам:

– Олимлик билан топган обрўйимни шоирлик билан тўкиб қўйишдан қўрқаман-да, – дерди.

Кейин билсам, бир пайтлар бир даста шеърини эълон қилганда Иброҳим Ғафуров томонидан қаттиқ танқидга учраган экан.

Набира меҳри

– Биз нега набирани яхши кўраимиз? – деган саволга Бахтиёр Назаров шундай жавоб қилган экан:

– Биз ота-онамизнинг олдида болаларимизни ўзимиз хоҳлагандай эркалашга андиша қиламиз. Ўша юрагимизда армон бўлиб қолган истакни набирамизни эркалаш билан қондираимиз.

Беоқибат маҳалла

“Оқибат” деган маҳаллага ошга таклиф қилишди. Тахмин қилиб борганимиз бошқа маҳалла бўлиб чиқди. Шунда Бахтиёр Назаров деди:

– Бу маҳалла беоқибат экан...

Масъулият ҳисси

– Мен ҳеч қачон тайёргарлик кўрмай, нима дейишимни яхши ўйлаб олмай сўзга чиқмаганман, интервью бермаганман, – дейди Бахтиёр Назаров.

Ўхшашлик

Бахтиёр Назаров столида қалам-ручкалар қалашиб ётишини хоҳларди.

Мен ҳам шундай.

Талабчанлик

– Ўзингнинг ишингга душман каби муносабатда бўл! – дер экан Бахтиёр Назаров.

Бу – масъулият туйғусининг кучлилигидан.

Ҳар кимнинг иш усули

Бахтиёр Назаров институтдан уйига иш қўтариб бормас, ҳаммасини шу ернинг ўзида ҳал қилиб кетарди: диссертацияларни варақлаб чиқиб, фикрларини қоғозга тушириб, тортмасига ташлаб қўярди.

Тантилик

Хўжандлик адабиётшунос олим Бахтиёр Файзуллоев айтади:

– 2018 йилда устоз Абдусалом ака билан Навоий шаҳридаги улуғ шоирга бағишланган халқаро анжумандан қайтиб, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтидаги навоийхонлик анжуманида ҳам иштирок этган эдик.

Ўшанда Сиз менга ва устозга бир нечтадан китобларингизни тақдим этганингизда раҳматли академик Бахтиёр Назаров: “Абдусаломжон! Биз академик бўлсак ҳам, ҳали китоб чиқаришда Эргашжонга ета олганимиз йўқ!” – дея мардона ҳақиқатни ҳаммани ҳузурида айта олган эдилар.

Ворисийлик

Институтда ўтган Наврўз байрамида афғонистонлик Шафиқа Ёрқин байрам билан табриклаб, бир неча рубоийларини ўқиб берди. Маза-матра деган нарса йўқ. Шунга ишора қилиб, Бахтиёр Назаров киноя қилди:

– Афғонистонда ҳам Уммат Тўйчининг уруғларидан бор экан-да.

Таътил

– Қандай янги китоблар чиқараяпсиз? – деб сўради Бахтиёр Назаров.

– Ҳозирча дам олаяпман, – десам:

– Ҳа, яхши, китоблар ҳам сиздан дам олсин, – деди.

Устозлар омон бўлсин

– Мен беш фарзанди – уч қизи ва икки ўғлини бир кунда тўй қилган кишини биламан, – деб қолди бир куни Бахтиёр Назаров. – Сен ҳам уч ўғлингни бир кунда уйлантириб қўя қол. Қўлинг калталиқ қилса, ҳозир банклар кредит беряпти.

– Учта устозим академик – ёрдам қилишмаса ҳам, қарз беришар, – дедим жавобан мен ҳам темирни қизиғида босиб Наим Каримов, Тўра Мирзаев ва Бахтиёр Назаровларнинг академик сифатида катта ойлик олишлари ва давлат томонидан ҳам ойликларига устама белгиланганига ишора қилиб.

Кўпни кўрган одам

Тушга яқин институтга келаётсам, Бахтиёр Назаров бир шогирди билан кабоб еб, пиво ичиб ўтиришган экан. Кўриб кўрмаганга солиб ўтиб кетаётган эдим, Бахтиёр аканинг кўзи тушган экан:

– Шоир, бу ёққа қаранг! – деб чақириб қолди.

У кишининг ҳар ойлик олганда кўзига кўринганни пивоҳўрликка чақирадиган одати бор эди.

Ночор уларнинг даврасига кўшилдим. Шогирдига ортиқча томоқ малол келганини сезиб, игнанинг устида ўтиргандай бўлдим. Бир бокал пивони бир сих кабоб билан майдалаб ўтиравердим. Ҳисоб ўзимдан бўлади дебми, бахил шогирднинг ўзи ҳам бор-йўғи бир сих еди.

– Ҳа, шоир, пивони хушламайсизми дейман-да – мазангиз йўқ, – деб мулозамат қилиб турган Бахтиёр ака давра кўрган одам эмасми, синчковлик билан гап нимадалигини пайқаб ўтирган экан. Официант қизни чақириб, олдига бир бойлам пул ташлади.

– Мен бугун маош олганман. Қанча еб-ичган бўлсак, шундан олиб қол, – деди.

Шунақанги енгил тортдимки, асти қўяверасиз!

Улфатчилик

Бахтиёр Назаров ҳикоя қилади:

– Эрик Каримов онаси ўтганида ош берганида азонда ошдан чиқиб, Ғаффор Мўминовникига кирдик. Касалхонага кўргани боролмаганимизни баҳона қилиб, анчагача ичиб ўтирдик. Бир чиқсам, хотини билан эшик олдида гаплашиб ўтирган экан. Яна кириб кетдим. Яна давом эттирдик. Бир ора чиқсам, яна ўша ерда эр-хотин гаплашиб ўтиришибди.

– Ҳа, янга ишга бормадиларми? – десам:

– Бориб келди, – дейди.

Ҳар ишнинг ўз даври

Улфатчилик – Бахтиёр аканинг жону дили эди. Лекин кейинги пайтлар ўзини анча тортиб қолган эди.

– Энди келинлар, набиралар бор – маст бўлиб, эшикдан қийшайиб кириб боришга уяламан, – дер эди бунинг сабабини изоҳлаб.

Қойилмақом аннотация

Гулноз Сатторова Бахтиёр Назаровнинг шеърлар китобини кўтариб кирди. Аннотациясини

мен ёзиб берган эдим. Шунга ишора қилиб ҳазиллашдим:

– Аннотацияси зўр чиқибдими!

Сарлавҳа муаммоси

Бахтиёр Назаров адиб ва олимлар номининг мақола сарлавҳасига чиқарилишига тиш-тирноғи билан қарши бўлиб, “Ўзбек тили ва адабиёти” журнали таҳририяти мажлисларида ҳам барча мақолалардан бундай номларни олдириб ташлатарди.

Чиндан ҳам, мақола сарлавҳасига унда кўтарилган муаммо номини чиқариш керак-да.

Эътироф

Бахтиёр Назаров билан институтгача бирга бордик. Докторлик диссертацияси устидаги ишларим қандай бораётганини суриштириб, тезлаштиришни маслаҳат берди:

– Доктор бўлиш учун кўплаб мақолаб китоблар чоп этиш шарт эмас. Энг муҳими, соҳа олимлари томонидан эътироф этилиш. Худога шукрки, сиз ана шу эътирофни қозондингиз...

Ака-укалар

Тўлқин Сайдалиевнинг банкетида акалари ва опаларининг саф бўлиб туришганини кўриб:

– Дунёда шундан ортиқ бахт борми? – деб Бахтиёр Назаров йиғлаб борган эди.

Умри узоқ бодомлар

Ёқубжон Исҳоқов улфатларининг олдиға тақсимчада бодом қўйибди. Бахтиёр Назаров аввал қўли билан уриниб кўрибди, кейин тишининг остиға олибди – қаники чақилса!

– Бу тошбодомларнинг чақишнинг бирор иложиси борми? – дебди охири.

– Агар бу лаънатиларни чақиб бўлганида сизларгача етиб келмаган бўларди-да, – дебди у киши кулганича.

Теранлик

Бахтиёр Назаров машҳур авлиё Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг бир асаридан бугунги глобаллашув даврига мос фикр ва ғоялар топишга ҳаракат қилди.

У киши ҳамиша ўзаро боғланмайдигандай кўринган нуқталар аро туташ ришталарни топа оларди.

Кечиккан ташриф

Бахтиёр Назаров китоб чиқаришга сира қизиқмаган – бир неча китоблари бор эди, холос.

У асосан буюртма ёки илтимосга кўра мақола ва маърузалар ёзарди-ю, лекин сира китоб қилишга қизиқмасди.

Тўшакка михланиб қолгач, шогирдлари унинг бир неча китобларини чиқаришди.

Муносиб тандем

Жамол Камол таржималарига Иброҳим Ҳаққул ёзган сўзбоши ва сўнгсўзларни Бахтиёр Назаров таржимон ва олимнинг ўзаро тандеми сифатида баҳолаган эди.

Инкор хосияти

Мавжуд ҳақиқатларни инкор қилиб ҳам янги гап айтиш ёки оҳорли шеър ёзиш мумкин.

Абдулла Орипов ва Бахтиёр Назаров кабиларда бу ҳолни кўрамиз.

Ким айбдор?

Нўъмон Раҳимжоновнинг илмий фаолияти, олим сифатида шаклланишида Бахтиёр Назаровнинг хизматлари катта. Лекин умрларининг охирида қора кучлар уларнинг орасини ҳам бузган эканлар.

– Кўп йиллик қадрдонига эмас, бошқа бировларнинг гапига ишонганнинг ўзи айбдор, чунки биров яхши ниятда гап ташимайди-ку, – деб бир даврада тегизиб айтдим Иброҳим Ҳаққулнинг бировларнинг гапи билан мени душманга чиқарганини кўзда тутиб. – Мана, Бахтиёр Назаров билан Нўъмонжон Раҳимжоновлар қирқ йиллик қадрдонлар эди – лекин ғаразгўйлар ўшаларнинг орасини бузишди-ку. Бунга ўша ичиқоралардан кўра кўпроқ дўстларнинг ўзлари айбдор.

Дунёнинг ишлари

Бахтиёр Назаров кетма-кет инсульт бўлиб, тўшакка михланиб қолгач, ҳаётдан ҳафсаласи совиб, тушкунликка тушиб қолибди. Кўргани борганимда кўнглини кўтариш учун:

– Рубойлар тўқиб, айтиб туриб ёздирсангизчи, – дедим. – Ахир, сиз рубойларингизни ҳамиша аввал ҳаёлингизда пишириб, кейин қоғозга туширар эдингиз-ку.

– Э, кимга керак! Мана, бир дафтар шеърим ётибди, – деди қўл силтаб. – Кўпдан бери на қўлимга китоб оламан, на газета кўраман, на телевизорга қарайман – ҳаммасидан кўнглим совиган.

Дунёнинг ишлари акс-да ўзи: номи оқланиб, шони тикланиб, академик бўлиб, фан арбоби бўлиб, назарга тушиб, шуҳрат отига минганида тўшакка михланиб қолди. У худди шу айни гуриллаган пайтда йиқилганини ҳазм қилолмади.

Бахтиёр Назаровга гўё иккинчи ҳаёт тухфа этилган эди.

Лекин бу иккинчи ҳаётда у биринчи ҳаётидаги армонларини рўёбга чиқаролмади.

Одамлар мени тўшакка михланган ҳолда кўрмасин деб, ҳатто ҳеч кимнинг кўргани боришини ҳам хоҳламас эди. Биров кўргани борса, юм-юм йиғларди дейишарди.

Ҳолбуки, устози Матёқуб Қўшжоновнинг иродаси кучли экан. У йигирма йиллар кўзи яхши кўрмаса-да, бировларга китоб ўқитиб,

магнитофондан эшитиб, фикрларини айтиб туриб ёздирарди. Қанчадан-қанча мақола ва китоблари шу тарзда қоғозга тушган.

Лутф

Тўшакка михланиб қолган Бахтиёр Назаровни кўргани борган эдик. Биринчи саволи:

– Ҳалиям докторлик диссертациясини ҳимоя қилмадингизми? – бўлди.

– Ҳимоямга ўзингиз бош бўлишингизни кутиб ўтирибман-да, – дедим ҳазиллашиб кўнглини кўтариш мақсадида.

Шоира АХМЕДОВА,
Осиё халқаро университети
профессори, ф.ф.д.,
Зилола ЖАМОЛОВА,
ф.ф.б.ф.доктори,(PhD), мустақил изланувчи

АКАДЕМИК Б.НАЗАРОВ -ЗУККО МУНАҚҚИД СИФАТИДА

Аннотация. Ёзувчи меҳнати ва бадий асар салмоғини китобхон онгига етказиш, уни тўғри баҳолай олиш, бу танқидчидан билимдонликдан ташқари дадиллик ва журъатни талаб қилади. Ўзбек танқидчилари орасида Б. Назаровнинг танқидчиликдаги алоҳида топган эътибори шундаки, у дадиллик ва журъатни ҳамиша ҳалол гап айтишга ишлатади. Ҳақиқий танқидчилик журъатдан ташқари мунаққиддан ноёб инсоний фазилатлар, ростгўйлик, ҳалоллик, холисликни талаб қилади. Мунаққидда худди ана шундай фазилатлар мужассам эканлигини унинг ҳаёт ва ижод йўлига назар ташлаш жараёнида яққол кўриш мумкин. Мақолада шу ҳақда фикр юритилади.

Калит сўзлар: академик, танқид, объектив баҳо, обзор, шарҳ, мунаққид сўзи, бадий матн

Академик Бахтиёр Аминович Назаровнинг илмий-ижодий йўлига назар ташласангиз, унинг меҳнатлари Ойбек адабий-танқидий қарашлари тадқиқ этилган номзодлик (1972), ўзбек адабий

танқиди методологияси муаммолари ўрганилган докторлик (1984) диссертациялари ҳимоя қилинишида, профессор (1994) илмий унвони берилишида, Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси (1989), ҳақиқий аъзоси (2000) этиб сайланишида эътибор тортган ва бу йўл илм оламига кираётган ёшлар учун маёқ бўла олиши билан аҳамиятга моликдир.

Ўзбекистондаги адабиётшунослик илмининг дарғаларидан бири Бахтиёр Назаров илмий қизиқишлари ҳозирги адабий жараён, XX аср ўзбек адабиёти тарихи, назарияси, адабий танқид масалаларига қаратилган. Унинг “Бу сеҳрли дунё”, “Ҳаётийлик–безавол мезон”, “Ўзбек танқидчилиги. Ғоявийлик. Метод. Қаҳрамон” сингари ўнга яқин монография ва рисоаларида, танқид тарихига доир ишларида Беҳбудий, Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор эстетик қарашлари бадиий ижод, адабий танқид ва адабий жараённинг чамбарчас алоқадорлигида, қозоқ, қирғиз, татар, озарбайжон адабиётлари билан қиёсий ўрганилди. У икки жилдлик “Ўзбек адабий танқиди тарихи”, уч жилдлик “Адабий турлар ва жанрлар” каби тадқиқотлар, 20 жилдлик Ойбек “Мукаммал асарлар тўплами”ни тайёрлашда фаол иштирок этган эди.

Академик Б.Назаров ижодининг уфқи кенг, илмий диапазони фақат ўзбек танқидчилиги ёки бадиий ижоднинг муайян бир соҳаси билан чегараланиб қолмасдан, жаҳон адабий

танқидчилиги эришаётган ютуқлардан фойдаланган ҳолда иш кўради, ўзининг адабий жараён ва танқидчи маҳоратига оид адабий-танқидий қарашларини теран умумлашма хулосалар билан бойитиб боради. Бу жиҳатдан танқидчининг «Ҳаётийлик -безавол мезон» китоби адабий жараёнда, адабий танқидчилик ривожда муҳим роль ўйнаганини алоҳида таъкидлаш лозим.

Олимнинг мазкур тадқиқоти ўзбек танқидчилигида илмий-бадий тафаккурнинг ёрқин намунаси бўлиб, бугунги кунда ҳам уни ўқиган китобхоннинг адабиётга, унинг ижодкорларига бўлган ҳурмати ошиши шубҳасиз. Китобдан ўрин олган обзор мақолалар фикримизга далил бўла олади. Танқидчининг обзор характеридаги мақолалари кўпроқ шеърят таҳлилига бағишлангани билан ажралиб туради. Адабий обзор яратувчи жорий адабий жараёндаги ҳаракат, интилиш ва янгиликларни тадқиқ этиб, ғоявий-бадий жиҳатдан юксак асарларни кашф этишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу билан бирга у маълум чегара, доирадаги асарларни таҳлилга тортиб, муайян хулосалар чиқариб, адабиётнинг юксаклиги учун курашади.

Обзор мақола вақт ва мавзуга муносабати, характери ҳамда ижтимоий-эстетик табиатига кўра турли кўринишга эгаллиги кўзга ташланади. Булардан бири *хронологик обзор бўлиб*, бунда маълум йиллар (даврлар)да яратилган бадий асарлар ўша давр контекстида, ундаги ижтимоий-эстетик муносабатлар фонида адабий жараёнга хос

тамойилларни умумлаштиришни назарда тутати. XX асрнинг 60-90-йиллари танқид тараққиётида хронологик обзор етакчилик қилади⁵. Шу нуқтаи назардан қаралса, бу обзорларнинг ҳаммасини ҳам бир хил савияда деб бўлмайди. Уларда бу хусусиятлар тўлиқ намоён бўлганини кўриш қийин ва бунинг устига йиллик хронологик обзорларнинг сифати танқидчининг савияси, масъулиятига ҳам боғлиқдир.

Масалан, Н.Каримов обзор мақолаларида адабиётшуноснинг индивидуал услуби, ўзига хос қиёфаси, “лаканизм ва конкретлилик” (Б.Назаров) кўзга яққол ташланади. Чунончи, унинг иккинчи жаҳон урушидан кейинги давр ўзбек адабиёти таҳлилига бағишланган обзор мақоласида маълум давр оралиғи объект қилиб олинган бўлишига қарамай, фақатгина шу давр адабиёти устида фикр юритиш билангина чекланиб қолинмаган. Унда урушдан сўнгги давр адабиётида кўзга ташланувчи илғор хусусият кейинги босқичларда намоён бўлувчи катта насрнинг асосий йўналишларини белгилаб берди, деган хулосага келади. Шунингдек, мақолада бу давр ўзбек адабиёти тараққиётининг асосий таъомилларини белгилаб беришга интилиш сезилади

Бир йиллик обзор муносабати билан босиб ўтилган йўлга назар ташлайдиган; янгиликларни китобхон кўз ўнгида очиб бериб, адабиёт

⁵Jamolova Z. O'zbek tanqidchiligida adabiy obzor: tabiati va taraqqiyoti. F.f.b.f.d (Phd). Buxoro.2023. 118 b.

ривожига тўсқинлик қилаётган нуқсонларни йўқотишга интиладиган танқидчилар кўп. Б.Назаровнинг “”Умр асли давр берган қарз экан...”, “Ирмоқлар қўшиғида дарёланмоқ истаги” каби обзорларида яхши асарларни чуқур таҳлил қилиш, улардаги янгиликлар моҳиятини очишга интилиш сезилади, аммо уларда давр мафкураси билан боғлиқ нуқсонлар учрайдики, бунини ўша давр билан боғлиқ камчиликлар деб қараш лозим.

Обзор мақола шундай мулоҳазалар билан бошланади: “ Адабиётимиз тараққиётининг ҳеч қайси бир босқичида адабий жараёнга 60-70- йиллардагидек ёш ижодкорларнинг ранг баранг, бой ва бақувват тўлқини кириб келган эмас. Бу тўлқин вакиллари рубоий ва сонетдан тортиб, лирик поэмаларгача, салмоқли драматик дostonлардан тортиб, шеърый романларгача, хуллас, поэзиянинг бапрча шаклларида баракали ижод қилмоқдалар”⁶. Бу мулоҳазалар танқидчининг таҳлил этилаётган давр шеъриятини чуқур ўрганганлигидан далолат беради.

Бу давр шеъриятининг пешқадам вакиллари адабиётимизда мустаҳкам ўрин эгаллаганлигидан қувониб, А.Орипов таржималари ва Омон Матжоннинг “Беруний”, “Паҳлавон Маҳмуд”, “Тўғон” каби асарларини тилга олиб ўтади. Олим янги авлод вакиллари ичида ўзининг жиддий ва теран изланишлари билан кўпчиликнинг

⁶ Назаров Б. Ҳаётийлик –безавол мезон. Тошкент.» Ёш гвардия». 1984. 127- бет.

эътиборини қозониб келаётган шоир Абдулла Шер ижодига тўхталиб, унинг қатор тўпламларини тилга олади. Олим таҳлилларининг ўзига хослиги, унинг маҳорати шундаки, у шоирнинг илктўплами “Кўклам табассуми” билан сўнгги “Куз ҳилоли” китобини муқояса қилар экан, шоир асарларида кейинги йилларда ижтимоий салмоқ, фуқаролик руҳи анча теранлашиб бораётганлигини кўрсатади.

Шоирнинг мозий манзаралари ва ҳодисаларини таҳайюл санъати билан тиклаш орқали яратган “Ўтрор ўйлари”, “Тун балладаси”, “Чўли ирқ”, “Бухоро манзумаси” сингари асарларида ҳам, халқ йўлида ёзилган ўйноқи, сероҳанг, аммо чуқур шеърларида ҳам, “Урушнинг сурати”, “Роз” сингари замонавий шеърларида ҳам ана шу ижтимоийлик ва гражданлик руҳи уфуриб туришини тўғри белгилайди. Хусусан “Роз” шеърисидаги:

Нолимайман ҳаётимдан ва лекин,
Умр, асли давр берган қарз экан.
Давр учун билдим, яшаш нелигин:
Бола эмас, фарзанд бўлмоқ фарз экан,-

дейилган фикрни шоир ижодининг етакчи тамойилларидан бири деб ҳисоблайди. Шу тариқа шоир шеърисидаги етакчи тамойилларни таҳлиллар асосида кўрсатиб беради. Танқидчи маҳоратининг ўзига хос хусусиятларидан бири шуки, у обзор мақоласига сарлавҳани ҳам шу шеърдан танлайди.

Мунаққид Б.Назаров обзор мақолада тарихни - ўтмиш ва бугунни - бир бутунликда беришга интилиш А.Эшонов шеърларининг ҳам асосий хусусияти эканлигини айтар экан, унинг шеъриятида Ғ.Ғуломнинг таъсири кучли бўлганлигини таҳлиллар орқали кўрсатиб, фикрларини далиллайди. Бунда қиёслашга кенг ўрин беради: А.Ориповнинг “Муножот” шеъри билан А.Эшоновнинг “Муножот” шеърини таққослар экан, уларнинг фарқли ва ўзига хос жиҳатларини очиб беришга ҳаракат қилади. Масалан, “А.Орипов шеърини, асосан халқимиз ўтмишидаги азоб - уқубатларни, оғир турмушни акс эттириш асосига қурган эди, халқимизнинг бугунги ҳаётга томон ҳаракатидаги курашини ёритиш Абдулла шеърининг мақсадига кирмаганди...

А.Эшонов эса ғам азоблар билан бир қаторда ўтмишдаги нурларни ҳам кўради. Натижада у мусиқадан ғамнинг оҳангларинигина эмас, ҳозирги замонга етиш учун бўлган курашлар силсиласини ҳам уқади. Унингча, “Муножот” аламли туйғуларнинг оҳангдаги муждасигина эмас, “йироқ аждодларнинг оловли саси” ҳамдир”. Кўринадики, олим қиёслаш асосида аниқ хулосаларга келади. Бундан ташқари шоирнинг сўнгги йилларда дoston жанрига мурожаат этганлигини ҳам қўллаб - қувватлайди.

Олим обзор мақолада уруш мавзуида ёзилган асарлар таҳлиliga ҳам тўхталади. Бу мавзу Сафар Барноевнинг бир қатор шеърларида ўз

ифодасини топганлигини шоирнинг “Чехралар” шеърий тўпламини батафсил таҳлил қилиш орқали кўрсатади. С.Барноевнинг уруш ва болалик мавзuidaги барча асарларида бу жараён узвийликда, бири иккинчисини тўлдириб келувчи жараён сифатида усталик билан ифодаланган. Бу, айниқса, шоирнинг шеърларида яққол кўзга ташланади. Чунки ватанпарварликни чуқур ҳис қилиш, душманга нафрат туйғулари ўзбек шоирлари шеърларига сингиб кетган эди. Ҳақиқатан ҳам ҳаётдаги ҳар бир воқеа лирик қаҳрамон онгида, кўзлари гавҳарида бир умрга муҳрланиб қолади:

*Аммо димоғимизда,
Порохларнинг ҳиди бор
Эласак томоғимиз
Бирдан кетар ачишиб.....*

Боланинг онгида уруш даҳшатлари шунчалик сингиб қолганки, нафақат қўрқинчли воқеалар, балки томоқни ачиштирувчи порохлар ҳиди димоққаурилади, ўшамашъум кунларни эслатади. Бунда лирик қаҳрамоннинг кечинмалари усталик билан берилган: болада шаклланаётган сезиш қобилиятининг вазифаси мазкур ижтимоий воқелик билан боғлиқ ҳолда тасвирланади.

Неча-неча ғам-аламдан толиқиб, кулфатлардан тош қотган қалбларга ғалаба қувонч ва шодлик олиб келди. Аммо бу ғалаба қанчалик азиз бўлмасин, у минглаб болаларнинг етим-есир

бўлиши, бошпанасиз қолиши эвазига келган. Уларни унутиб бўладими? Асло.

*Кулгумизнинг ранг бўйи.
Қандай эди қонталаш.*

Кулгунинг ҳам ранги бор экан-да?!,-деб ёзади мунаққид. Шеърни ўқиш давомида бунга амин бўламиз. Чунки бу “қонталаш кулгулар” етим қолган орзулари ўксук армонлар касридандир. Юракдаги қайғулар яланғоч эмас, кулгуларга ўралгандир, ҳаёт тантанаси, шодлиги билан буркангандир.

Бу шеърлар ҳис-туйғунинг, драматизмнинг кучлилиги билан китобхон қалбини оҳанграбодек ўзига тортади, уни ўйга толдиради. Биз юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, улар шоирнинг етук, пухта ишланган шеърларидан ҳисобланади. Савол туғилиши табиий: хўш, шоир ижодида айрим жўнликлари, етишмовчиликлари сезиладиган асарлар ҳам борми? Б.Назаров бу саволга шундай жавоб беради: Бор, албатта. Чунки ижод мураккаблиklarининг ўзи бунини талаб қилади ва бундай асарлар ижодкорнинг келгусидаги ижодий камолоти учун пиллапоя вазифасини ўтайди. Масалан, шоир ижодининг илк даврларида конкретлилик устун эди, яъни маълум предмет характеридан келиб чиқиб, социал ижтимоий хулосалар чиқариш хос эди. Аммо шеър ўқувчи хотирасида узоқ вақт сақланмайди. Чунки мавзу моҳияти етарли

ёритилмаган. Бундай шеърлар шоир ижодининг дастлабки даврларига мансубдир. Кўринадик, олим С.Барноевнинг шеърларининг мавҳумдан аниқликка, ижтимоий масалалардан халқона оҳангларга йўғрилган сиёсий руҳдаги шеърлар ёзишгача ўсиб ўтганлигини мисоллар асосида тўғри таҳлил қилиб берган.

Танқидчи бундан ташқари шоирнинг балладалари таҳлига ҳам эътибор қаратади. Шоирнинг “Адашган хабар” балладаси ҳам уруш мавзусидаги таъсирчан асарлардан бири бўлиб қолганлиги, “жангчи қалбида кечган дилгир туйғулар туғёни” тасвирланишини таъкидлайди. С.Барноев уруш ва болалик мавзуида асарлар яратар экан,- деб ёзади олим, уруш даври даҳшатларини кичкинтойлар учун эртак бўлиб қолишини истади ва болаларга оталарнинг мушарраф қонлари тўкилиши эвазига келган кутлуғ кунларнинг қадрига етишни таъкидлайди.

С.Барноевижодидаучрайдиганкамчиликларни ҳам холислик билан кўрсатар экан, хулосада шоир ижодининг етакчи тамойилларини тўғри белгилаб беради.”Бироқ энг асосийси, С.Барноевнинг ҳарбий ватанпарварлик мавзуида сўнгги йилларда ёзилган шеърлари уруш оловини ёқишга хезланаётган капиталистик дунё кирдикорларини фош этишга, тинчлик ғояларини мустаҳкамлашга баҳоли қудрат ҳисса қўша олади”. Олимнинг бу хулосалари бугун ҳам ўз қимматини йўқотмаган.

Олим обзор мақолада ижтимоий масалаларнинг поэтик талқини ва шу куннинг долзарб

масалаларига ҳамнафаслик нуқтаи назаридан шоира Т.Содиқова шеърларига назар ташлайди. Шу маънода шоиранинг “Аёл монологи” ва “Қоғозбозликни йўқ кўргали кўзим” деб бошланадиган шеърларини сўнгги йиллар ёшлар поэзиясидаги бақувват шеърлар қаторига қўяди. Шу билан бирга шоира шеърларидаги баъзи камчиликларни ҳам қайд этади.

Б.Назаров обзор мақола ниҳоясида Рауф Парфи шеърлари таҳлилига тўхталади. Шуниси диққатга сазоворки, олим шоирнинг адабий жараёндаги ўрнини жуда тўғри баҳолай олган: яъни аввало, ижоди нафақат китобхон ва мутахассислар томонидан, балки кенг жамоатчилик ўртасида кескин баҳсларга, мунозара ва тортишувларга сабаб бўлганлигини кўрсатади. Олим шоирнинг тўпламларини санар экан, бу баҳсларга якун ясагандек бўлади: “Лекин бир нарсани аниқ: Рауф ижодини энг жиддий танқид қилувчилар ҳам бу шоирнинг ўзига хос талант ва иқтидор эгаси эканлигини эътироф этадилар”. Шу билан бирга шоир ижодини танқид қилувчилар билан баҳсга киришиб, унинг шеърлари моҳиятини тўғри талқин этишга ҳаракат қилганлиги танқидчининг ижодий жасоратидан дарак беради. Олим обзор мақола талабларидан, умуман, адабий танқид талабларидан келиб чиқиб, шоир шеърларидаги камчиликларни ҳам кўрсатади. Масалан, “Николай Рубцов хотирасига” шеъридаги баъзи мисраларни қайта- қайта ўқимайлик, бари бир улардан бирор конкрет маъно ўқиб олишимиз қийин, дейди. Олимнинг қуйидаги хулосалари шоир

ижодининг асосий моҳиятини чуқур тушуниб олишга китобхонга ёрдам бера олади: "Рауф кўпчилик эътироф этаётган шеъриятимизнинг фақат шаклигина эмас, энг асосийси, унинг мазмуни ва ҳаяжонли дунёсини ҳам бойитишга интилаётган шоир. Янги шаклга янги мазмунни ўзига хос йўсинда ифодалаш учунгина мурожаат этилишидан маълум бўладики, шеърнинг ҳар бир компонентида фақат янгиликка интилиш Рауфнинг бош принципи"⁷.

Олим обзор мақолада ҳам бир шоир ҳақида гапирганда, маълум хулосаларни бергани учунми негадир умумлаштирувчи хулоса қилмайди, кўпроқ ижтимоий мавзуларга эътибор қаратади. Аммо бу обзор мақола тилга олинган давр шеъриятини кенг ва чуқур англаш йўлидаги тадқиқотлардан бири бўлиб қолади.

"Ирмоқлар қўшиғида дарёланмоқ истаги" деб номланган обзор мақолада кўпроқ ёшлар шеъриятига эътибор қаратилган. Олим "ирмоқларсиз дарёлар ташкил топмаганидек, ёшларсиз ҳозирги шеъриятимизни кўз олдимизга келтириш қийин" деб ёзар экан, мақолада С. Раҳмон, Қ.Кенжа, М.Муродова шеърларининг ютуқ ва нуқсонларини кўрсатади.

Обзор мақолада истеъдодли шоира Қутлибека ижодини таҳлил қилишга кенг ажратади."Қутлибека дард билан, туғён билан ёзади. Унинг шеърларида сийқаси чиққан фикр ва

7 Назаров Б. Ҳаётийлик –безавол мезон. Тошкент.» Ёш гвардия». 1984.129-бет.

мазмунни, бадий тасвир воситаларини деярли учратмайсиз. У доим ўзига хос фикрлаш тарзида қалам тебратишга интилади...

Қутлибеканинг лирик қаҳрамонлари ҳаётга фаол муносабатда яшайдилар. Яшамоқ, курашмоқ, изланиш ва интилиш, бу йўлдаги жараёнлардан ҳайратланиш, севиш, севилиш, Ватанга улкан муҳаббат бу қаҳрамонларнинг асосий эътиқоди. Шунинг учун ҳам шоирнинг лирик қаҳрамони:

*Ҳайратимнинг умри, ишқимнинг умри,
Ўзимнинг умримдан узоқроқ бўлсин!*

дер экан, биз бунга ишонамиз ва унга хайрихоҳ бўламиз”⁸. Олимнинг бу истаклари, ишончини шоира оқлаганини кейинги йилларда нашр этилган тўпламлари кўрсатиб турибди.

Юқорида таъкидлаганмиздек, Б.Назаров таҳлилда қиёслашга катта эътибор беради. Ҳақиқатан ҳам қиёслаш орқали моҳият чуқур очилади, аниқ тасвирга кенг ўрин берилади. Обзор мақолада олим ўзбек шеъриятида Пабло Неруда сиймосини яратиш муаммосига тўхталар экан, бу мавзу Рауф Парфи, М.Солиҳ, Хуршид Даврон, Шавкат Раҳмон каби шоирлар ижодида учраши, улар ўз шеърларида Паблони XX аср шеъриятининг ибратли тимсоли сифатида акс эттирганларини таъкидлайди. Шу жиҳатдан Шавкат Раҳмоннинг Пабло Нерудага бағишланган шеърини чуқур таҳлил қилади.

⁸ Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. Тошкент. «Ёш гвардия». 1984. 127- бет.

Шуниси эътиборлики, талабчан мунаққид истеъдодли шоир, бухоролик ҳассос ижодкор Садриддин Салимов ижоди ҳам ҳам илиқ фикр мулоҳазалар билдирган. “Тенгқурлари доирасида Садриддин Салимовнинг ҳам ўз йўли, ўз оҳанги бор. Садриддинда фалсафий мушоҳадакорлик, фалсафий ўйчанлик ҳукмронлик қилади. Унинг шеърларида табиат, жамият ва инсон руҳиятидаги ҳодиса ва кечинмалардан кўра, улар моҳиятининг тафаккурга тўқинишидан келиб чиқувчи ўйчанлик бўртиб туради”⁹. Олим шеърни сюжет эмас, кўпроқ ҳиссиёт ифодаси замирига қуриш Шавкат Раҳмон ва Қутлибека сингари С.Салимовга ҳам хослигини таъкидлар экан, унинг ўзига хос жиҳатлари сифатида: қисқа қисқа, ингичка образлари ажиб бир уйғунлик асосига қурилиши, шеърга миниатюр бир ихчамлик, айна вақтда ёрқин ўктамлик бахш этишини кўрсатади. Олим ўз талқинларида янглишмади. Чунки бугун С.Салимов нафақат Бухорода, балки республикамызда таниқли шоирлардан бири сифатида адабиётимиз бўстонида ўзига ҳайкал қуриб кетди.

Синчков мунаққид ёш ижодкорлардан яна Мирза Кенжабек, Носир Муҳаммад каби шоирлар ижодига ҳам тўхталиб ўтади. Икром Отамурод ижодининг бошқаларга ўхшамаган жиҳатларини очиб берадики, олимнинг ўша даврда айтган

⁹ Назаров Б. Ҳаётийлик –безавол мезон. Тошкент.» Ёш гвардия». 1984.133-бет.

сўзлари бугун бу шоирнинг етуклик даврида ижод этаётганлиги ҳам беҳудага айтилмаганлигидан далолалт беради.

Ёшлар ижодига хос қисқача обзордан шундай хулоса чиқарилади: "...бу янги авлод вакиллари ҳам мазмун, ҳам шакл, ҳам услуб борасида жиддий ва қизғин изланиш жараёнини бошдан кечирмоқдалар". Навқирон шеъриятимиздаги бу изланишлар келгусида ўзининг янада гўзал самараларини беришига мунаққид ишонади. Ҳақиқатан ҳам обзор мақолада тилга олинган шоирларнинг кўпчилиги бугун шеъриятимизнинг дарғалари бўлиб етишдилар. Демак, шеършунос танқидчи Б.Назаров улар шеъриятининг нафосатини, ютуқ ва камчиликларини тўғри баҳолаган экан деган хулосага келамиз.

Хулосақилиб шуни айтиш мумкинки, келажакда ёзувчилар ҳаёти ва ижодини яхлит қамраб олувчи адабий портретлар, эсселар кўплаб яратилиши, шунингдек, бундай характердаги ишлар ўзбек мунаққидлари ҳақида ҳам яратилишини даврнинг ўзи тақозо этмоқда. Ўзбек танқидчилигида ўзига хос ўринга эга бўлган, ўз услубини шакллантира олган истеъдодли олим Б.Назаров каби барча ўзбек олимлари, мунаққидлари ҳақида ҳам илмий-биографик характердаги тадқиқотлар яратиш пайти етиб келди. Инсонни ҳар жиҳатдан ўрганиш, уни қадрлаш ғоясига бурканган Мустақиллик мафкураси бизлардан ана шундай ишларни кутмоқда.

Адабиётлар:

1.Ахмедова Ш.Ўзбек танқидчилигида жанрлар.
Тошкент.2009.

2. Jamolova Z. O'zbek tanqidchiligida adabiy obzor:
tabiati va taraqqiyoti. F.f.b.f.d (PDh). Buxoro.2023.
158 b.

3.Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги.
Тошкент. «Фан», 1979.

4.Назаров Б. Ҳаётийлик –безавол мезон.
Тошкент.» Ёш гвардия». 1984.

5.Назаров Б. Нозиктаъб адабиётшунос //
«Ўзбек тили ва адабиёти», 2002, № 6, 3-11 б.

6.Назаров Б. Қорачиққа сингган чехралар //
ЎзАС, 1984, 17 август.

7.Ахмедова Ш.,Қахрамонов Қ. Чин олимлик
саодати. Тошкент. 2015.

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА,
ф.ф.д., профессор,
ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти
ва фольклори институти
етакчи илмий ходими

УСТОЗ ҲАҚИДА НУРЛИ ХОТИРАЛАРИМ

Мен ўзимни кўп жиҳатдан бахтли одам деб ҳисоблайман. Чунки, ҳаёт ва илм йўлларида учратган инсонларим ҳамма-ҳаммаси катта-катта олимлар, академиклар, шоир-ёзувчилар, хуллас энг камида ўқитувчилардир. Тақдир мени 2000 йилда ЎЗР ФА Тил ва адабиёт институтига олиб келди. Шу муқаддас даргоҳда академик устозлар Н.Каримов, Б.Назаров, Т.Мирзаев ва бундан ташқари, фан доктори ва профессорлар Н.В.Владимирова, С.Мирвалиев, Ш.Турдиев, Ғ.Мўминов, Н.Раҳимжонов, А.Ҳайитметов, Н.Худойберганов, Б.Саримсоқов, А.Мусақулов, И.Ҳаққулов, Р.Иброҳимова, С.Мелиев, М.Жўраев кабилар билан ишлаш бахтига муяссар бўлдим. Ҳаётимда ҳар бирининг ўрни, улар ҳақидаги нурли, файзли хотираларим бўлакча.

Шу устозларим орасида академик Бахтиёр Назаров ҳақидаги нурли хотираларим доимо қалбимни тўлқинлантиради. Академик устозларимиз институтга келган куни биз учун байрам эди. Шогирдлар домлаларимизнинг атрофида гирдикапалак бўлиб, биримиз чой дамлаган, яна биримиз ошга югурган, имкон

қадар устозларимизга хизмат қилиб, айтган топшириқларини астойдил бажаришга уринардик. Бахтиёр Назаров расман илмий раҳбарим бўлмасада, менинг камтарона ижодим ҳақида доим яхши гаплар айтди, руҳ берди, илмий-ижодий ишларимга рағбат берди. Шунинг учунми, домла ҳақида ўйлаганимда том маънодаги “БАҒРИКЕНГ УСТОЗ” қиёфаси, у кишига бўлган чексиз ҳурматим, меҳри-муҳаббатим жўш уриб кетади. Чунки, домла менга нисбатан ана шундай меҳр-муҳаббатни, эътиборни, яхши гапни, рағбатни билдира олган ва айта олган инсон...

Академик, филология фанлари доктори Бахтиёр Назаров Аминовичнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ўйлаганимда, беихтиёр Наим Каримовнинг қуйидаги эътирофлари эсга келади: “Бахтиёр Назаров бахтли юлдуз остида туғилган инсонлардан. У аксар кишилар эришиши мумкин бўлган ютуқ ва мартабаларга жуда эрта эришиб, 27 ёшида фан номзоди, 39 ёшида фан доктори, 41 ёшида Тил ва адабиёт институти директори, 44 ёшида Фанлар академиясининг мухбир аъзоси (мухбир аъзолик институти бекор қилингач, академик), 45 ёшида Ўзбекистон Президенти Давлат маслаҳатчиси ва қанчадан-қанча олий мақомдаги тадбирларда иштирок этган. Бахтиёр Назаровнинг сўнгги 30 йил ичида босиб ўтган йўли ақл бовар қилмасилмий-маданий воқеаларга ниҳоятда бой. Бундай сермазмун ҳаёт йўлини

босиб ўтиш ҳар кимга ҳам насиб этавермайди”¹⁰.

Дарҳақиқат, бундай омадли ва сермазмун ижодий фаолият ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Бахтиёр Назаров турли нуфузли лавозимларда ишлаган бўлсада, аммо олим умрининг жуда катта қисми ҳозирги Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти билан боғлиқ. Олим 30 га яқин номзодлик ва докторлик диссертацияларига илмий раҳбарлик, 40 дан ошиқ ишларга расмий оппонентлик қилди. Муаллифнинг шу кунга қадар 500 дан зиёд илмий мақолалари, 20 га яқин илмий монография ва дарсликлари чоп этилган. Шу ўринда олимнинг таржимаи ҳолига қисқача тўхталсак, мақсадга мувофиқ бўлади.

Бахтиёр Назаров 1945 йилнинг 17 сентябрида Тошкент шаҳрида туғилган. Олим ота томондан ҳам, она томондан ҳам қози авлодига бориб тақалади. Зеро, бу ҳақда олимнинг ота-онаси, аجدодларини яхши биладиган Туркистонлик юртдоши Тўхташ Мамаев шундай ёзади: “Бахтиёр Назаров Тошкентда туғилиб, вояга етди, лекин асли иқонлик.

Раҳматлик отаси Муҳаммадамин Назар қози ўғли ва онаси Ҳузро Абдуқодир қизи иқонлик бўладилар.

Ота томондан Назар қози узоқ йиллар Иқонда қозилик қилганларини қариндош-уруғлари-

¹⁰ Каримов Н. Олимнинг илмий олами / Бахтиёр Аминович Назаров – 60. (биобиблиографик китобча) – Тошкент: Фан, 2005. – Б. 5.

миздан эшитганим бор. Онаси ҳам ўзига бадавлат Абдуқодирбой Юсуф қози ўғлининг фарзанди. (Демак, Бахтиёр Назаров икки қозининг зурриёди)”¹¹.

Бахтиёр Назаровнинг ота-оналари тағли-зотли одамлар бўлиб, Иқонда катта обрў-эътиборли кишилар бўлган. Айниқса, олимнинг феъли-табиатидаги дипломантликни (адолатли қозиликни) шахсан ўзим Илмий кенгаш раиси сифатида олиб борган ҳимоя жараёнларида жуда кўп бора кузатганман. Домла ниҳоятда толерантлик фазилати кучли эди, удоимо ёшларни қўллаб-қувватларди. Ёш тадқиқотчиларни чин юракдан янги ишлари билан табриклай оларди. Бахтиёр Назаровдаги бағрикенглик ва самимият жуда кўпчилик катта Устоз олимларда кузатилмас эди. Шунинг учун, ҳатто Бахтиёр Назаровга расман шогирд бўлмаган ёш тадқиқотчилар ҳам домлани ўзига Устоз деб билган, у кишига талпинган. Камина ҳам шундай шогирдлардан бириман.

Бўлажак олим 1961-1966 йилларда Тошкент давлат университетининг (Ҳозирги ЎзМУ) филология факультетида таълим олди. Университетни тугатгач, Тошкент вилояти Юқори Чирчиқ туманидаги 36-мактабда ўқитувчи лавозимида иш фаолиятини бошлади. Оддий ўқитувчиликдан бошланган фаолият академиклик даражасигача етиб келди. У 1967 йилдан эътиборан Ўзбекистон Фанлар академияси А.С.Пушкин номидаги Тил ва

¹¹ Мамаев Т. Ҳамқишлоғим / Эътироф. – Тошкент: Тамаддун, 2018. – Б. 56.

адабиёт институти Ўзбек совет энциклопедияси бўлимида оддий лаборантликдан иш бошлади. 1969-1972 йиллар мобайнида Бахтиёр Назаров институт аспирантурасини ўтади. 1972 йилда “Ўзбекистонда адабий танқиднинг қарор топишида Ойбекнинг роли” мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. 1972-2020 йиллар оралиғида институтда кичик илмий ходим, бош илмий котиб ўринбосари, катта илмий ходим, илмий кенгаш аъзоси, институт директори, илмий кенгаш раиси, бош илмий ходим, “Адабиёт назарияси ва адабий алоқалар” бўлими мудир сифатида фаолият олиб борди. 1984 йилда олим “Ўзбек адабий танқидчилиги методологик принципларининг шаклланиши ва қарор топиши” мавзусида ёзилган докторлик диссертациясини муваффиқли ҳимоя қилди.

Бахтиёр Назаров Ўзбекистон ҳукуматининг кўплаб адабий, ижтимоий ҳаётида мазмунли фаолият олиб борди. Буларни санаб, адоғига ета олмаймиз. 1990-1992 йиллар оралиғида Ўзбекистон Президенти Давлат маслаҳатчиси, Ўзбекистон Маданият Фонди бошқаруви аъзоси, 1993-1995 йилларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация комиссиясининг экспертлар кенгаши аъзоси, 1998-1999 йилларда Ўзбекистон Фанлар академияси Ижтимоий фанлар комплекси раиси ўринбосари, раиси, 1999-2000 йилларда ЎзФА вице президенти вазифасини бажарувчи ва ҳ.зо. лавозимларда ишлади.

Бахтиёр Назаровнинг “Олим маданияти” (1977), “Ўзбек адабий танқидчилиги. Ғоявийлик, метод, қаҳрамон” (1979), “Бу сеҳрли дунё” (1980), “Ҳаётийлик – безавол мезон” (1985), “Ҳамза абадияти” (1988), “Ғафур Ғулом олами” (2004) илмий монографиялари чоп этилган. Бундан ташқари, “Ўзбек адабий танқиди тарихи”, уч жилдлик “Адабий турлар ва жанрлар” каби фундаментал тадқиқотларни яратишда муаллифлардан бири сифатида иштирок этди. Шунингдек, 20 жилдлик “Ойбек. Мукамал асарлар тўплами”ни тайёрлашда Бахтиёр Назаров фаол қатнашди.

Олим илмий мақола ва маърузалари билан Америка Қўшма штатлари (1987, 1990, 2003), Германия (1975, 1988, 1990), Туркия (1992, 1993, 1994), Норвегия каби мамлакатларда ташкил қилинган илмий анжуманларда иштирок этди. Муаллифнинг қатор илмий тадқиқотлари АҚШ, Польша, Белорусия, Қозоғистон, Россия илмий журналларида чоп этилган.

Домла таржимонлик билан ҳам бироз шуғулланган. Жумладан, бу ўринда Лессингнинг “Лаокоон ёхуд тасвирий санъат ила шеъриятнинг ҳадлари ҳақида” номли асари таржимасини эслаш кифоя. Бахтиёр Назаров адабиётшуносликнинг жуда кўп соҳалари билан шуғулланди, танқидчилик тарихи, XX аср адабиёти тарихи, адабий алоқалар, Ҳозирги адабий жараён, жаҳон адабиёти тарихи муаммолари ва ҳ.зо.

Бахтиёр Назаровнинг йиллар давомида кўнглидан шеър бўлиб тўкилган тўртликлари

вафотидан олдин шеърӣ тўплам сифатида чоп этилди. Мазкур тўплам “Менинг лаҳзаларим” номи билан босилди. Академик Бахтиёр Назаровнинг 75 йиллик таваллуди муносабати билан “Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари” халқаро конференция (2020 йил, 16-19 сентябрь) ўтказилди. Шогирдлари бошчилигида “Эътироф. (Академик Бахтиёр Назаров портретига чизгилар)” (Тошкент: Тамаддун, 2018) номли китоб яратилди.

Домлага миннатдорчилик сифатида ўзим бош-қош бўлиб, шогирдлари билан ҳамкорликда “Ижоднинг жон томири” номи билан монография ва мақолаларини йиғиб чоп этдик. Афсуски, бу китоб жуда кам нусхада чоп қилинди. Ушбу китобга XX аср ўзбек адабиётининг йирик истеъдодли вакиллари Ғафур Ғулом, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Одил Ёқубов кабилар ҳаёти ва ижодига доир тадқиқотлари; шунингдек, Ҳ. Ёқубов, М. Қўшжонов, О. Шарафиддинов, Н. Каримов, Л. Қаюмов, К. Нурмуҳаммедов, Э. Каримов каби атоқли олимлар ҳақида ёзилган адабий портретлари; қардош туркий халқлар адабиётининг машҳур намоёндалари Махтумқули, Ажиниёз, Тўлапберган Қайипберганов, Мухтор Авезов каби ижодкорлар ҳақидаги туркум мақолалари; шунингдек, Дурдона Худойберганова, Зулхумор Мирзаева, Марҳабо Қўчқороваларнинг шеърӣ ва илмӣй монографияларига ёзган сўзбошилари жамланди. Домла ўз илмӣй

тадқиқотларида “Ижоднинг жон томири” бўлган бадиият қирраларига синчков нигоҳ билан қараган, илмий-назарий хулосаларида ана шу муҳим муаммога эътибор берган.

Академик Бахтиёр Назаров серқирра ижодий фаолияти ва ўзига хос бадиий таҳлил маҳорати билан ўзига тенгдош замондош олимлар орасида алоҳида ажралиб туради. Унинг қизиқишлари ва қалам теккизган адабиётшунослик мавзулари шу қадар кўп ва хўпки, бир олимнинг шунча ишни эплаганига ҳайрон қоласиз.

Домла доим мени негадир “Нўъмоннинг кичкинтой шогирди” деб айтишни, чақиришни яхши кўрарди. Менимча, Нўъмонжон Раҳимжоновнинг шогирди эканлигимга урғу бериш орқали дўстининг мақомини янада кўтариб қўяр эди. Бир куни (2010 йиллар кузи) эски “Академикларшаҳарчаси”нинг “Бахтуйи” кафесига овқатланиш учун кирсам, домла овқатланиб ўтирган эканлар. Домла билан саломлашдим. У киши овқатланиб бўлдиларда, “Нима ишлар билан машғулсиз?” – деб сўради. Мен айна шу кунларда номзодлик диссертациям ва ҳимоядан сўнг чоп қилинган мақолаларимни йиғиб, илк китобимни нашрга тайёрлаётган эдим. “Монографиямни нашрга тайёрлаяпман”- деб жавоб бердим. Домла шу заҳоти “Монографиянгизни номи нима?” – деб сўради. “Ҳали ном қўймадим” – деб жавоб бердим. Устоз “Монографияга енгил

ном топиш керак”, дер экан. Монографиямга қайси тадқиқотларимни киритганимни сўраб олдиларда, “Монографиянгизни номини “Бадий сўз ва руҳият манзаралари” деб номланг” – деб таклиф билдирдилар.

Шу билан домланинг кафедра каминага маслаҳат тарзида айтган ном билан менинг илк монографик китобим “Бадий сўз ва руҳият манзаралари” (2011, 232 бет) “Мухаррир” нашриётида чоп этилди.

Отабек Жўрабоев билан ҳамкорликда Абдулла Қаҳҳор уй музейида учта грант доирасида иш олиб бордик. Энг охирги грант 2016-2018 –йилларга мўлжалланган амалий лойиҳа эди. Мазкур лойиҳа раҳбари ўзим эдим. Шу лойиҳа натижаси сифатида “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи” ҳамда “Абдулла Қаҳҳор Истиқлол адабиётшунослиги кўзгусида” номли монографияларимни яратдим. Аслида, “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқининг кенгайтириб ишланган варианты бир йилдан сўнг “Абдулла Қаҳҳор Истиқлол адабиётшунослиги кўзгусида” монографик тадқиқотимга асос бўлди. Мен узоқ ўйладим. Китобимга қайси устоздан “Кириш сўзи” ёздириб олсам деб... Узоқ мулоҳазалардан сўнг, “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи”нинг қўлёзмасини қоғозга чиқариб, Бахтиёр Назаров домлага бердим. Домла олдинига “Вақтим йўқ, ишингизни ўқишга” – дегандай қилдилар. Мен ҳам бўш келмадим, “Домла Сизнинг

мақолаларингизни йиғиб, китобингизни нашрга тўплаб, тайёрлайман” – деган таклифни айтдим. Домланинг жуда кўп тадқиқотлари, мақола, тақризлари матбуот саҳифаларида сочилиб ётган эди. Сўнгги йилларда, йирик китоби нашр этилмаганлигини билардим. Менимча, домлага бу таклифим маъқул бўлди.

Шу тариқа мен Бахтиёр Назаров домланинг “Ғафур Ғулом олами” монографик китобини компьютерда териш ишларини бошлаб юбордим. Матбуот саҳифаларида чоп қилинган жуда кўп мақола, тақриз, кириш сўзларини йиғиб, 600 бетдан зиёд китобни тайёрладим. Домла китобга “Кириш сўз”ини ҳам ўзингиз ёзаверинг”, деганларидан кейин кичик сўзбоши ҳам ёздим.

Домла “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи” китобимни ўқиб, 6 саҳифалик кириш сўзи ёзибдилар. Орада Отабек Жўрабоев китобимга “Кириш сўзи” қилиб, Абдулла Қаҳҳор уй-музейининг қистови билан олдинига биринчи китоб нашрга тушиб кетди. Домладан ниҳоятда хижолат бўлдим. Чунки, китоб Отабек Жўрабоевнинг “Кириш сўзи” билан чиқиб кетган эди. Лекин, мен иккинчи катта монографиямга Бахтиёр Назаровнинг “Кириш” мақоласини қўйиб нашр этишни режалаштиргандим.

“Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи” китобимни бир нусхасини Раҳматилла Баракаев домлага бериб, хонамга чиқиб ўтирсам, кўп вақт ўтмай, домла “Китобингизни Назаров олиб чиқиб кетдилар”, - деб қолди. Янада хижолатпазлигим

ошди. Дарров китобга дастхат ёзиб, домланинг олдига кирдим. Чунки, домлага тушунтириш беришим керак эди. Шундай қилдим. Домла умуман индамадилар. Ниҳоят, иккинчи китобим “Абдулла Қаҳҳор Истиқлол адабиётшунослиги кўзгусида” китобим “Академнашр” нашриётига олинди. Бу китоб академик Бахтиёр Назаровнинг “Кириш сўзи” билан чоп қилинди. Яхшиям, шу ишни ўз вақтида қилган эканман, деб кўпинча ўз-ўзимдан фахрланиб қўяман. Ахир домлаларимиз ҳам ғанимат экан. Бугун улуғ устозларимизнинг бирортаси бу ёруғ оламда йўқ...

Домла “Кириш сўзи” да тадқиқотимга холислик билан ёндашиб, жуда самимий фикрларни ёзган. Мен ҳалигача “бир ёш тадқиқотчини” домланинг руҳан қўллаб-қувватлашларини эсласам, домладан жуда миннатдор бўлиб кетаман. Мана шу сатрлардан бир парча: *“Тадқиқотда муаллифнинг ўзи мақсад қилиб қўйганидек, қиссадаги бадиий қатламлар ва тарихий фактларга, улардаги тафсилотлар орқали ёзувчининг қатор асарлари, хусусан, ҳикояларидаги сюжетлар, образлар, характерларнинг реал ҳаётга заминини, қаҳрамонларнинг прототипларини аниқлашга муваффақ бўлади. Бу, шунчаки, осонлик билан амалга ошадиган иш эмас. Бунинг учун чуқур синчковлик керак, ёзувчи ҳаёти ва ижодига катта муҳаббат ва садоқат керак, адиб ижодининг сир-синоатларини билиш ва уларнинг боғланишларини тусмоллаш билан эмас, аниқ билиш керак. Марҳабо бунинг уддасидан чиқади ва назаримда олқишга муносиб иш қилади.*

Буларга у ўз-ўзидан эришган эмас, албатта. М.Қўчқорова Абдулла Қаҳҳор уй-музейидаги ҳужжатлар, дастхатлар, қўлёзмалар устида кунт билан, игна билан қудуқ қазигандек ишлади.

Адибнинг кундаликлари, аксар, мактублари илк бор муомалага киритилди. Бундай китоб мутахассисларучунгина эмас, Қаҳҳор ижоди билан қизиқувчи, кенг китобхонлар оммаси, айниқса, ўқувчи, талаба ва муаллимлар учун, қадрлидир. Делитантликка йўйманг-у, агар Абдулла Қаҳҳор ҳаёт бўлганида олиманинг бу изланишлари ва муваффақияти учун миннатдорчилик билдирган бўлармиди, деган хаёлга ҳам бораман.”

Мени айниқса, домланинг “Абдулла Қаҳҳор тирик бўлганида олиманинг бу изланишлари ва муваффақиятлари учун миннатдорчилик билдирган бўлармиди, деган хаёлга ҳам бораман” – деган жумлаларини ўқиганимда ҳар сафар энтикиб кетаман. Хаёлимда ҳозир Абдулла Қаҳҳор тирилиб келадида, менинг қўлларимни сиқиб-қўйиб, раҳмат айтадигандек, тасаввур пайдо бўлади... Кимгадир, бу гапим кулгили туюлиши мумкин. Лекин, мен ичимдан ўтганини ёздим. Домланинг бу қадар самимий ёзилган муносабатини ўқиб, демак, Абдулла Қаҳҳор ҳаёти ва ижоди бўйича яратган янги тадқиқотим домлага маъқул келганки, Абдулла Қаҳҳорга ҳам маъқул бўлишини билиб ёзаяпти, деб ишониб кетаман. Академикдан бундай мақтовни эшитиб, бўйим ўн баробар ўсгани ҳали-ҳали ёдимда...

Домла умрининг охирида жуда қаттиқ бетоб бўлиб қолдилар. Бахтиёр Назаровнинг ўнлаб шогирдлари, дўстлари, ижодкорлар у кишидан тез-тез хабар олиб туришди. Бир куни домланинг садоқатли шогирдларидан бири Гулноз Сатторова билан уйларига ўтдик. Домла ниҳоятда озиб кетган, кўзлари киртайиб, кўриниши унчалик ҳам яхши эмас эди. Шундай аҳволда ҳам домла тузалиб кетишига, бир кун албатта, ўз оёғи билан юриб ишхонага боришига ишонди. “Мен ишхонага бораман, тузалиб олай” – дедилар. Домлага қўшилиб мен ҳам бу гапга қаттиқ умид боғладим.

Лекин, бу алдамчи ҳиссиёт чиқиб қолди. Домла институтга ўзи истаганидек, ўз оёқлари билан юриб келаолмади. Ўшанда домланинг руҳан тетиклиги, ҳаётсеварлиги, ётган жойида бўлса ҳам, адабиёт, ижод ҳақида тинмай ахборот ва янгиликларни эшитиб-билиб ётиши мени ҳайратлантирди. Қўлларида радио билан ётгани кўз ўнгимда қолиб кетди... Домла радио орқали институтимиз ходимларининг интервью ва суҳбатларини биронтасини қолдирмай эшитар экан. Хайриддин Султоннинг “Навоий-30” ҳикоя ва эсселар тўпламини ўқиб, шу ҳақда радиога интервью бергандим. “Академик Бахтиёр Назаров шу интервьюни эшитади”, деб хаёлимнинг кўчасига ҳам кириб чиқмаган. Домла радиодаги ҳар бир чиқишимни тинглар экан. “Эшитдим интервьюнгизни сал умумлаштириб гапиринг, Марҳабо. Жуда майдалашманг...” – деди. Домланинг

эътирозларини дарров тушуниб етдим. Чунки, мен баъзан ҳикояларнинг сюжетларини эринмасдан гапириб юборган жойларим ҳам бор эди. Домла шу маънода умумлаштириб, конкретлаштиришимни маслаҳат берди.

Аммо ўша куни домла менга жуда қаттиқ ишонч билдирди. Мен билан жуда самимий ва қуюқ суҳбатлашди. Бунинг оғамдаги Гулноз Сатторова ҳам сизди. Домланинг уйдан қайтар эканмиз, “Домла мени ёқтирмайди” – деб қолдилар. Домланинг бутун эътибори, самимий муносабати менга қаратилганиданми, Гулноз опамда бошқача ҳиссиёт пайдо бўлдим, деб ўйладим. “Қўйсангизчи, Сиз энг садоқатли, ишончли шоғирдисизку Назаровнинг” – деб кўнгиллик бердим...

Домла менга меҳр кўзлари билан қараб, қўлимни ушлаб самимий ишонч билдиргани менинг ҳеч қачон ёдимдан чиқмайди...

Институтимизда йиллик ҳисоботлар, айниқса, тугалланган катта лойиҳаларнинг якуний ҳисоботларини ёзиб тайёрлаш энг мураккаб ишлардан бири. Академик Бахтиёр Назаров “Адабиёт назарияси ва адабий алоқалар” бўлимида кетма-кет иккита лойиҳа доирасида ходимлари билан иш олиб боришди. Китоблар чиқаришди, халқаро конференциялар уюштиришди... Хуллас, баҳоли қудрат анчагина ишлар қилинган эди. Якуний ҳисобот тайёрланиши керак эди. Назаров

домла 40 бетдан ошиқ лойиҳани қўлёзмада ёзиб келибди. Лекин уни компьютерда териб берадиган ходим топилмаган... Айни шу кунларда бўлим илмий ходими Гулноз Сатторованинг муҳим иши чиқиб қолиб, уйига кетган эди. Шу сабабли, “Адабиёт назарияси” бўлимидагилар шу қўлёзмани компьютерлаштириб беришимни илтимос қилишди. Шу пайтда қўлимда 7-8 ойлик қизим Шаҳризода бор эди. Ишхонага коляскада келаман. Қизимни коляскага солиб ухлатиб қўйиб, ижодий ишларимни қилаверардим. Назария бўлимининг ҳисоботини компьютерда териб, тайёрлаб, домлага қоғозга чиқариб бердим. Чунки, техника... териш жараёнида имло ва техник хатолар кетиши табиий жараён...

Домла ўқиб бўлиб, тузатиш ва таҳрирлар қилинган қўлёзмани кўтариб, хонага кира солиб, гулдирак овоз билан “Марҳабо, мана буларни қайтадан тузатиш қилинг” – дедилар. Коляскада ухлаб ётган қизим уйғониб кетмасин, деган маънода академик устозга қараб бармоғимни бурнимга олиб бориб, “Тшш, секин домла секин гапиринг” – дебман. Бу гапимдан очиғи ўзим уялиб кетдим. Домла ҳам гуноҳ иш қилиб қўйгандек, кейин овозини пастлатиб, топшириқни тушунтирди. Мен Назария бўлимининг барча ҳисоботларини қилиб тугатишга ёрдам бердим. Ўшанда домла ойлик тушган куни “Марҳабога хизмат ҳаққини берамиз” – дебдилар. “Йўқ, керак эмас” – дедим. Аммо домла гапида туриб, ойлик тушган куни билмайман, қанчадир сўм пулни

менга ташлаб кетибдилар. Домла мана шундай одам эдилар... Одамнинг меҳнатини қадрлар эди...

Бир куни домла бўлимимизга кириб келди, ходимлар ўтирган эди. Домла Санобар опага қараб, “Марҳабо ўнта қизнинг ўрнини босади, шундай қизинг бўлса, армонинг йўқ” – деди. Домланинг бу мақтови менга янаям ёқиб кетди. Домланинг шогирдларга берадиган баъзи бир ўғитлари бор эди. Масалан, бир куни “филолог одам булбулигўёдай сайраши керак”- деган эди. Ёки “Илм игна билан қудуқ қазишдай гап. Илмни тирноқларинг билан қазиб-қазиб эгаллайсан” – деган гаплари ҳам эсимда қолган.

Бахтиёр Назаров домла ўз шогирдларига нисбатан ниҳоятда меҳрли ва айни пайтда қаҳрли ҳам эди. Ҳар бирининг диссертациясини эринмай ўқир, қоғоз чеккасига фикрларини ва мулоҳазаларини ёзиб кетарди. Домла ниҳоятда талабчанлик билан шогирдлари билан ишлашар, кези келганда қаттиқ урушиб ҳам ташларди. Бундай воқеаларнинг баъзиларига ўзим ҳам гувоҳ бўлганман. Шу билан бирга домла шогирдларини қаттиқ ҳимоя қилишни, қўлидан келган барча ёрдамни беришни ҳам биларди.

Бўлим муҳокамаларини қўшма йиғилишларида вазиятга қараб, баъзан Бахтиёр Назаров, баъзан Наим Каримов устоз бошқарар, ўшандай пайтларда мен бу икки катта устозни кузатишни ёқтирардим. Ҳар ҳолда академиклик унвонини

Наим акадан олдин олган Бахтиёр Назаров бор жойда домла у кишининг ҳурматини жойига қўйиш учун “Бахтиёр ўзингиз олиб боринг мажлисни” – дер эди. Бахтиёр Назаровнинг нутқи жуда тез, шошилиб гапирар эди. Наим аканинг нутқида эса ниҳоятда сокин руҳ бор эди. Иккита бир-бирига тескари академик олимлар эди, назаримда. Биттаси олов, иккинчиси сув эди...

Баъзан устозларимиз бир-бирининг шогирдларининг бўш диссертациялари юзасидан келишмай қолган пайтлари ҳам бўлган, албатта. Аммо шунга қарамасдан, илм йўлида, чинакам илм ва ҳалоллик олдида ҳар икки Устоз мурсага келишар эди.

Сўнгги йилларда, илмий раҳбарим филология фанлари доктори, профессор Нўъмонжон Раҳимжонов ва Наим Каримов ўртасида анчайин келишмовчиликлар келиб чиқди. Охири устозим ўз қўли билан ариза ёзиб ишдан кетди. Домла Наим акани ҳеч кечира олмас эди. Наим акага қўшиб, Т.Мирзаев ва Б.Назаровни ҳам кўпда ёқтирмай қолди.

Домлаларимиз ўзаро иш юзасидан келиб чиққан зиддиятлар ва шахсий ҳаётидаги муаммолар туфайли бир-бири билан келишмай қолиб, гаплашмай қўйган бўлсаларда, барибир уларнинг одамийлиги виждонини уйғотиб юборарди. Масалан, устозимнинг ўғли бевақт вафот этди. Бу шумхабарни тўшакда ётган Назаровга кимдир етказибди. Домланинг уйларига борганимизда: “Нўъмоннинг ўғли ўтиб қолибди, нима бўлди,

Марҳабо” – деб сўраганлари эсимда. Домла ўзлари ҳам бундай азоб ва дардни бошидан ўтказгани учун дўсти ва ҳамкасби Раҳимжоновга ниҳоятда ачиниш билан чин юракдан ҳамдард бўлиб гапиргани ҳали ҳамон эсимда...

Айни пайтда шу воқеадан сўнг, Раҳимжонов домланинг уйларига ўтганимда, Назаровнинг ҳамдардлигини билдириб қўйдим. Домлам бирпас жим турдилар, “Нима бўлибди унга” – деб Назаровнинг соғлигини суриштирди.

Менимча, уч катта устоз умрининг охирида бир-бири билан келишмайроқ қолган бўлсаларда, юрагида бир-бирини кечирган эди... Мен буни ҳис этдим.

Ҳаётда “Идеал инсон” бўлиш қийин. Айни пайтда устозимиз Наим Каримов айтганларидек, “Идеал тадқиқот” яратиш ҳам мураккаб иш. Бир куни эслолмайман, бўлимимизда анчайин бир бўш диссертациянинг муҳокамаси бўлиб ўтди. Катталар ва бизга ўхшаган мундайроқ олимлар ўз фикрини айтиб, диссертацияни яхшилаш, мукаммалаштириш ҳақида диссертантга анчагина маслаҳатлар берилди. Шунда Наим Каримов домла “Ҳа, энди ўзимиз ҳам идеал тадқиқот яратолмадик...” – деб айтдилар. Домланинг шу гапларини кўп такрорлаб юраман. Ҳақиқатан ҳам шундай. Яратилган тадқиқотлар мангуга яратилмайдику! Ҳар бир тадқиқот ўзининг даври учун муҳим бўлсада, вақт ўтиши

билан қандайдир даражада эскиради. Ахир, тузумлар, қарашлар, тутумлар, мафкуралар, янги назариялар, дунёқараши ўзгарган авлодлар тез-тез ўзгариб, алмашилиб туради. Аммо том маънодаги **ҲАҚИҚИЙ ИЛМ** барибир фундамент бўлиб қолаверади.

Бахтиёр Назаров, Наим Каримов, Тўра Мирзаев, Нуъмонжон Раҳимжонов, Баҳодир Саримсоқов, Маматқул Жўраев каби қанчадан-қанча илми ва тафакқури баланд устозларга шогирд бўлиб, улардан кўп нарсаларни ўргандим. Ҳаёт ва илм йўлларимда уларнинг ёзган тадқиқотлари, қилган ишлари, гапирган гаплари доимо “Йўлчи юлдуз” бўлиб порлаб туради.

Назаров домла ҳаёт бўлганларида бу йил 80 ёшни қаршилаган бўлар эдилар. Кетма-кет устозларимиз бу оламдан кетишди. Бугун Тўра Мирзаев, Бахтиёр Назаров, Наим Каримов, Нуъмонжон Раҳимжонов, Баҳодир Саримсоқов, Маматқул Жўраев ва бошқа устозларнинг ҳеч бири орамизда йўқ... Ҳаммаси бу оламни тарк этишди... Уларнинг қадри ва ўрни мен учун тобора кундан-кунга сезиляпти... тириклигида кўпам қадрламагандаймиз.. Уларнинг суҳбатини кўпроқ олиш керак эди, деб ўйлаб қоламан. Энди эса кеч... Уларни етарлича ҳурматини жойига қўя олмадикми, деб ўйланиб қоламан... Билмасам... Ҳар ҳолда бандамиз, бандалигимизга борамизда...

Ҳеч нарсадан, ҳеч кимдан кўнглимиз тўлмайди...
Яратилишимиз шундайда... Чора йўқ...

Устозларимиз ҳалол инсонлар эди. Уларнинг тийнатидаги, ишидаги ҳалоллик, ўз касбига садоқат ва муҳаббатни кўриб, доим ҳайратланганмиз. Уларнинг адабиётга ва илмий ижодга бўлган меҳри-муҳаббати барчамизга ўрнак, ҳавас қиларлик даражада ибрат бўлди.

Бахтиёр Назаров домланинг охиратлари обод бўлсин. Бу дунёда қилган илмлари у дунёсида бошларига соябон бўлсин, деб дуо қиламиз.

Тошкент,
29.08.2025.

Зулҳумор МИРЗАЕВА,
Тошкент давлат ўзбек тили ва
адабиёти университети профессори, ф.ф.д.

ТЎРТЛИКЛАРГА ТЎКИЛГАН ТУШУНЧАЛАР

Шеър, ижод лаҳзалари, шоир дунёси ҳақида буюклардан тортиб унинг оддий ихлосмандларигача кўп ва хўп гапирганлар. Аслида шеър индивидуал ҳаёт маҳсули ўлароқ аксланиши нуқтаи назаридан у ҳақида янги фикрлар пайдо бўлаверади. Ижод лаҳзалари инсоннинг аслиятини кўзгулантирувчи, ҳар қандай жамият ёки муҳит таъсиридан қатъий назар шахснинг ўз ҳақиқатларини акслантирувчи, руҳан юксалиш даражаларини белгиловчи ғайриоддий жараён ҳисобланади.

Профессор, устоз Нажмиддин Комилов таъкидлаганидек, “Шеър тили туйғу ва тафаккур тили, ҳикмат тилидир, шеърсиз инсон дил розини, энг маҳрам ва малҳам фикрларини айтиб дардлаша олмайди”¹²

Мазкур мақолада ўзбекадабиётшунослигининг энг ёрқин вакилларида бири, фан арбоби, халқ ва миллат адабиёти, маънавияти ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган, ўзбек тилининг давлат тили мақомига олиб чиқиш жараёнларига раҳбарлик қилган, академик Бахтиёр Назаровнинг тўртликларида аксланган

¹² Комилов Н. Бу қадимий санъат... Тошкент, 1988, 86- бет

эътиқод, адолат, тўғрилиқ, ҳалоллик, яхшилик тушунчаларининг поэтик талқинлари ҳақида сўз боради. Зотан, биз Бахтиёр Назаровнинг йўл йўлакай, “қўл учи” да ёзилган шеърларини бадий эстетик жиҳатдан бақувват шеърлар қаторига киритиш, ёхуд устозни шоирлик рутбасига олиб чиқиш фикридан йироқмиз. Аммо мана шу “махрам” у “малҳам” тўртликларида ҳазил - мутоиба, некбинона руҳ қиёфаси ортига яширинган АСЛИЯТИ, ЎЗЛИГИ, ҳаётнинг кескин курашларида чарчаган руҳий оғирликлари, изтироблари ифодаларига бир қур назар ташлаб, уларни баҳоли қудрат таҳлил этишга жазм қилдик. Зеро шахс АСЛИЯТ ини (нафақат шахс, балки бизни ўраб турган борлиқ, воқелик, ҳатто фикр, ғоялар ҳам) ҳар доим ҳам зоҳир бўлиш имконига эга бўлмаган, баъзан, инсонларнинг умри охирига қадар ҳам юзага чиқ (ол)майдиган феноменон ҳолат дейиш мумкин.

*Яширин қўп йиғладим енг ичига,
Юраккинам боқдингми сен ичига?*

*Айни ишлай, тер тўкай деганимда,
Чўтир дунё қўймади тенг ичига.*

(05.01.12)

Устоз эрмакка эмас, балки “хомуш дилдан дилга ҳатлаш”, “ўзи билан ўзи баҳсга киришиш”, руҳиятидаги маънавий эҳтиёжларни тўйинтиришдек “гўзал лавҳа” ларни “дилга тилаш” учун шеър ёзади:

*Шеър ёзмоқлик дилни хатламоқдир,
Хомуш дилдан дилга хатламоқдир,*

*Эмас сир, шеър битмоқ
Эрмак учун ёзилмас, шеър –
Дилга гўзал лавҳа тиламоқдир.*

(26.11.11).

Олим ўзига ва ўзгаларга айтмоқчи бўлган розларини, Яратган (“кўринмас тингловчи”) га мурожаатларини мухтасар поэтик шакллардан бири – тўртликларда акс эттирган.

Маълумки, лирик тур таркибига кирувчи тўртликлар Шарқ ва Ғарб адабиётида ҳам кенг қўлланилган шакллардан бирidir. У маълум бир ифода услуби ва кенг қўламли мазмунга эга фикрларни ихчам ифода этиш хусусиятига кўра бошқа формалардан фарқ қилади.

Устознинг шеър ёзишга эҳтиёжи қуйидаги, битикда ажабтовур услубда аксланади:

*Мен асло шеър эмас, ЎЗИМни ёздим,
Юрак қатидаги ЮЗимни ёздим.
Дунёда ўзидан ўзган йўқ, мен ҳам
Атойи насиба, тузимни ёздим.*

(24.09.11).

Ҳаёт ўта мураккаб ва чигал, инсон ҳамиша бу мураккабликлар, муаммолар устидан ғолиб келавермайди. Олим адолатсизлик, эътиқодсизлик, субутсизлик, дохил ҳаётнинг қора чизиқлари, зиддиятли гирдобларида имконсиз, иложсиз қолган онларида, сукутдан бошқасига суяна олмаган нуқтада айнан шеърга суянади, чунки айни лаҳзада устознинг ўзлиги, ўзи, аслияти, “юрак қатидаги юзи”, “мен” и фаол объектга айланади. Шеър яратиш “лаҳзалар” и ўз ўрнида

бу дунёни бурилиш нуқтаси билан уйғунлашади. Худди ЯРАТГАН бизга эътиқодларимиз орқали зоҳир бўлгани каби устоз ҳам мана шу шеърларида ЎЗЛИГИНИ кўради. Зотан, файласуфлар мукамал эътиқоддан тўйинган аслият ҳам ўлик кўзларда, сўқир қалбларда зуҳрланишини инкор этганлар.

*Бир шоир бор эди, сенсирамасди,
Жиддий, ҳеч бир замон алжирамасди,
Туғилгандан буён қалтироқ қўли
Фақат шеър ёзганда қалтирамасди.*

(24.09.11).

Юқоридаги тўртликда ҳам муаллиф шеърнинг Азалдан, У билан боғловчи, икки дунё аро туташтируви нур, устознинг ўз таъбири билан айтганда, “икки дунё аро кўприлизода” эканлигини жуда оддий лекин таъсирчан тасвирлайди. Тўйинган фикрнинг сўзларда аксланиш онлари моддий оламдан ихоталанган, на вужудга ва на руҳга сиғдириш мумкин бўлмаган, фақат самовий хотиржамлик ҳиссини топишга интилиш онларидир. Ана шу самовий хотиржамлик, не ажабки, “туғилгандан буён қалтирайдиган шоир қўллари” ни ҳам ўз измига солади. Ана шу лаҳзалар “қалтироқ қўлли шоир”- лирик қахрамон учун ўзини, ўзлигини топиш имконини беради ва натижада шеър ЭЪТИҚОД шакли мақомига кўтарилади.

*Ҳеч гап эмас боғ-умрни ўтин қилмоқ,
Ҳатто маъқул сўзни чалпиб тутун қилмоқ,
Яхши-ёмон кўп нарсанинг амали бор
Мушуқул экан эътиқодни бутун қилмоқ.*

(04.01.12).

Устоз тўртликларида эътиқод тушунчасининг бадий талқини ўқ чизиқни ташкил этган. Бу ўринда эътиқод тушунчаси диний эътиқод маъносида эмас, балки инсоннинг миллат, халқ ва виждон олдидаги вазифаларини аслият қонунлари доирасида, ўз даражаси ва мавқеида амалга ошириш жоизлиги мазмунида келяпти.

Бахтиёр Назаровнинг ижтимоий муносабатларда эътиқодни бутун сақлаб қолишнинг машаққати ҳақидаги ҳалол ва холис қарашлари ҳаёт чиғириқларидан ўтиб ўзини оқлаганлиги билан характерлидир. Азал юрагига муҳрлаган эътиқодни типик шароитлар сабаб бутун сақлаб қолиш имкони йўқлигидан азият чекади, бундан маълум бўладики, лирик қаҳрамон эътиқод масаласида ҳеч қачон ўзидан қониқмаган.

Дарҳақиқат, инсоннинг энг улуғ мақсади, истак - хоҳиши, халқ ва миллат олдидаги бурчини чуқур ҳис қилиш туйғуси унинг эътиқоди билан чамбарчас боғлиқ. Хоҳ у шоир бўлсин, хоҳ олим ёки оддий инсон гарчи у аъмолида собит тура олмаса, у нафақат миллат ёки жамият, балки ўзи учун ҳам хавфли саналади. Эътиқод инсонларда турлича аксланади, кимдадур ҳаётнинг оғир синовларидан қувват олиб янада фаоллашса, бошқаларда бунинг акси – жонсараклик кузатилади. Замин меҳвари дея улуғланишнинг чин маънодаги меҳварга айланишида ҳам мана шу эътиқод бирламчи фактор бўлиб хизмат қилади. Аниқроқ қилиб айтганда, синовларда тобланган ЭЪТИҚОД ларгина инсонни ШАХС

даражасига олиб чиқади. Бу каби инсонлар эса ўз “имзо” ларига эга шахслар, “афсонавий одам” лар сифатида тарихда қолади, улуғланади, шарафланади ва халқ уларни ардоқлайди.

Устоз эътиқод, тўғрилиқ, яхшилик, виждон ҳақидаги қарашларини турли хил услубларда таҳлил қилади.

*Кураш енгилсанг ҳам, мағрур бўлганинг,
Енгсанг ўз шаънига маҳбуб бўлганинг,
Виждон буюрса-да ундан юз бурсанг,
Курашмасдан туриб мағлуб бўлганинг.*

(14.12.11).

Виждон – шахснинг ахлоқий қадриятларга зид ҳатти - ҳаракатларини тақиқлайдиган ёки инсоннинг хулқ - атворига тўғри келадиган туйғуларига рағбат берадиган ахлоқий тамойиллар мажмуидир. Виждон эътиқоддан озиқланади. У инсонларда маълум айни пайтда муҳим вазиятларда, турли хил эътиқодлар, шахс ва ижтимоий муҳитнинг ўзига “хос” принциплари ўртасидаги курашларда ўз- ўзини баҳолаш ва тафтиш этиш сифатида намоён бўладиган мажозий маънодаги “қонун”, шахснинг ички “мен” идаги ҳакам. Инсон виждони ҳаётнинг муросасиз курашларида юзага чиқади, у ўзига нисбатан қанча талабчан бўлса шунча кўп зиддиятлар ва курашлар гирдобига кириб бораверади. Ҳаёт тарозисининг ҳар икки палласида турмоқлик – салбий маънодаги қиёфасизлик эса тирик бўлиб ўлмоқликдир. Бахтиёр Назаровнинг эътиқод, виждон, аслият, ўзликни англаш

ҳақидаги қарашлари мавҳум билимлар асосида эмас реал ҳаётӣй тажрибалардан тўйинади. Устоз юқоридаги тўртлигида ҳам ўз шахсияти талқинини яратади, виждон амрига зид бўлмаган ҳолатдаги мағлубиятни ёқлайди. Муаллиф талқинида виждон билан ёлғиз қолган кезида, унинг амрига терс борган ғолиб асли мағлубдир. Мукаммал виждон ёҳуд, эътиқодда собит бўлган зоҳиран мағлуб эсада асли ғолибдир.

Тўғрилиқ бу, нафақат йўл очмоқликдир

Ва наинки, зулматга нур сочмоқликдир,

Кўп нарсага эга бўлмоқ эмас асло,

Тўғрилиқ кўп нарсадан воз кечмоқликдир.

(27.08.11).

Юқоридаги тўртликда ҳам устознинг ўз ҳаётӣй тажрибаларида зуҳр топган индивидуал шахс талқини ифода этган. Чиндан ҳам, тўғрилиқ кўп нарсага эга бўлиш, кўп нарсадан ва ҳатто ўзидан ҳам воз кечиш эвазига зулматга ёруғликни бахш этади.

Муаллифнинг яхшилик, эътиқод, тўғрилиқ, умуман ҳаёт ҳақидаги ҳалол ва холис, ҳаётӣй қарашларида Азалнинг юрагига муҳрлаган меҳри, муҳаббати, эътиқоди инъикос топаётгандек, гўё.

Жаҳон, шу жумладан ўзбек адабиётининг таҳлил марказида бўлган “тақдири азал” тушунчасининг образли талқинлари Бахтиёр Назаров шеърларида ҳам фалсафӣй алпоз ва алфозда ўз ифодасини топган. Тўртликларда ислом шу билан бирга бошқа халқлар диний

қарашлари асосида шаклланган “тақдир инсонларни ўз измига солади” каби тушунчага уйғун – тақдир қаршисида инсон ва унинг истак хохишларию, орзу армонларининг ҳеч қандай аҳамияти йўқ, тақдирдан ҳеч ким қоча олмағай каби паралел талқинлар акс этса, иккинчи бир жиҳатдан, инсон табиати, феъли унинг тақдирини белгиловчи энг муҳим омилдир каби устознинг ўзига хос ёндашуви тақдири азал ҳақидаги қарашларимизни яна бошқа бир ўзанга етаклайди, ўйлашга мажбур қилади:

*Кимга овлоқ, кимга қошона,
Кимга хирмон, кимга нишона,
Тақдиридан қоча олган ким?
Феълига яраша пешона...*

(24.01.12.)

Муқаддас китоблар, хусусан, Қўърон ва Инжилда тақдири азал тушунчасига алоҳида эътибор берилиб, тақдир одамларнинг ҳатти-ҳаракатларини бошқарадиган ягона куч сифатида қаралади. Таъкидланганидек, деярли барча халқлар дини ва маданиятида инсонларнинг тақдир измида юриши муқаррар ҳақиқат сифатида талқин қилинади. Айниқса, мусулмон халқларида тақдирга ишониш ҳисси бошқа динларга нисбатан юқори туради. Бинобарин, инсонлар ҳаётидаги бахтли ва бахтсиз воқеалар, “кимгадур хирмон”, “кимгадур овлоқ” ёки “қошона” “кимгадур хирмон” ёки “нишона” ҳаммаси тақдир томонидан тартибланади ва бошқарилади.

Олимнинг “инсон тақдирининг феълига яраша берилиши” га муносабати “феълинг қисма-

тингдир” қабилидаги қараши қуйидаги тўрт-лигида яна бир бошқачароқ шаклда ифодага кўчади:

*Манглайдаги ажин битикдир қат-қат
Ҳар кимга у ҳақдан жўнатишган хат,
Барча тилда унинг маъноси бир хил:
Феълинг қисматингдир алал-оқибат...*

(20.10.11).

Инсоннинг тақдири унинг характери маҳсули ўлароқ белгиланар экан, яхшиликка ёки тубанликка юз тутиши ҳам муайян ижтимоий тузум ёки тақдирнинг аввалдан белгиланган “режа” си эмас, аксинча унинг дунёқараши меваси, феъли, табиати ўлароқ яраллади. Ҳатто инсон феъли нафақат ўзининг тақдирини балки муайян бир тузум ёки тизимнинг ҳам қандай бўлишини белгиловчи муҳим омилдир.

Алалхусус, устознинг юқоридаги талқинидан чиқарилиши мумкин бўлган хулоса, бизнинг назаримизда, ҳар бир ҳаёт сўқмоғидаги қоқинишлар, бахтсизлигимиз, толеъмиздаги кемтикликлар ўз хатоларимиз, “феъл” ва “табиатимиз” сабаб юз беради ва янаям аниқроқ айтсак, инсон тақдири азал оқибати эмас балки тақдири азал сабабчисидир.

*Бахт бор дейиш, ёлғон дунё камоли бу,
Уни излаш эса, умр заволи бу,
Бирор замон толеъ бутун бўлдимиз ҳеч?
Мақбарадан ярим ойнинг саволи бу...*

(20.01.12).

Дарҳақиқат, инсон туғилиб, вояга етибдики, ўзи учун муайян режаларни амалга оширишга, тақдирни ўз измига солишга ҳаракат қилади. Аслида эса тақдир уларнинг истак хоҳишларидан кучлироқ эканлигини англамайдилар ёки англолмайдилар. Устоз ҳеч бир замонда инсон толъеси бутун бўлмаганини, ярми тўлмаган ой образи мисолида, оҳори тўкилмаган ташбеҳлар орқали, ўзига хос услубда ифодалайди.

*Уқдикми мағзини бу дунёмизнинг,
Ўнг, бир нав эҳтимол тушларимиз ҳам,
Тушимиз шунчаки туш эмас, балки
Биздаги машқидир у дунёмизнинг?..*

(19.05.11).

Мазкур сатрларда ўзбек адабиётида маълум бўлган туш мотиви сирли, фараз асносидаги савол зайлида талқин қилинган. Фикримизча, ҳеч ким, ҳеч қайси ижодкор тушнинг бундай реал хусусияти ҳақида гапирмаган. Зотан, туш чиндан ҳам руҳиятга, онг ости ҳисларига дахлдор, кўнгилда тўлиб кетган туйғуларнинг натижаси ўлароқ юзага чиқадиған ғайри табиий ҳодиса. Туш руҳга дахлдор ҳодиса экан, демак, уни қадимий манбаларда, масалан, мисрликларнинг ёзма ёдгорликларида ҳам қайд этилганидек, Худо томонидан юборилган хабарлар, шаклида талқин қилиниши нуқтаи назаридан “тушимиз шунчаки туш эмас, балки у дунёмизнинг машқи” эканлиги хусусидаги устоз қарашлари моҳиятан ўзини оқлайди ва англашиладики, олимнинг мазкур

шеърӣ сатрлари ҳам икки оламнинг туташ нуқтасида, руҳиятдаги англанмаган ҳисларнинг сарҳадларида дунёга келган сатрлардир.

Академик Бахтиёр Назаров тўртликлари мутолааси жараёнида шундай хулосага келдимки, домла ҳаёт тақдим этган ҳисобот – кечинмаларини қоғозга туширишга эҳтиёж сезган ва шеър турларидан энг мос шакл – рубоийсимон тўртликни танлаган. Тўртликлари мазмуни, руҳи ранг - баранг. Уларда жиддий қараш, мутоиба, киноя- истеҳзо ўрин алмашинади. Гоҳо ҳеч кутилмаган фикрларга ҳам дуч келасиз:

*Минг шукр қариган, қаритганга ҳам,
Кўздаги ёшга ҳам, аритганга ҳам,
Шаккокликка йўйманг, чоғи, йилдан-йил
Осон бўлмаётир Яратганга ҳам.*

(18.05.11)

Аслида устоз Яратганга ҳамиша осон бўлганига шубҳа қилмайди, чунки Аллоҳ “Кун” (“Бўл”) дейиши биланоқ исталган нарса яралади. Аммо бадий матнда киноя учқунлари кўринадик, бу Қодирга эмас, бандасига йўналтирилган. Зотан бугун бандаларнинг ўзи турмушни мураккаб алпозга келтирмоқдалар, тараққиёт йўлида бир-бирларига кўмак бериш, қўллаб қувватлаш, мураса фалсафаси ўлароқ бирлашиши ўрнига бир-бирларига ҳалал бермоқдалар. Рубоий монанд мазкур тўртлик фалсафаси, ҳеч бир муболағасиз унутилмас даражада кучли, дея оламиз.

Сўз дунёсида шоирнинг олимлиги кўп учраган, олимнинг шоирлиги эса камёб ҳодисадир.

Бинобарин, “Бахтиёр Назаров шеър ёзибди” хабарининг ўзи эстетик дунёмизни орзиқтириб юборади.

Академик Бахтиёр Назаровнинг ҳеч қандай макон ёки вақт танламаган, гоҳ маршрутқада, гоҳ қайсидур бекатда, “йўл-йўлакай туғилган”, “қўл учи” да яратилган тўртликлари оддий, эрмак учун ёзилган шеърлар эмас, балки Азалнинг устоз юрагига муҳрлаган меҳри, муҳаббати, эътиқоди, хурликлари, аслияти ва ўзлигининг акс садоладир.

Машхур файласуф Синесий: “Поэзияни ёқтирмайдиганлар ожиз одамлар, Тангри уларни истеъдоддан бенасиб қолдирган. Улар кўнглидагини сўз орқали ифодалай олмайди ва шу боисдан ҳам ўзларини сирли кўрсатишга уринади. Аслида эса уларда ҳеч қандай сир йўқ”, деган экан.¹³

Синесий нуқтаи назаридан қаралганда, устоз Бахтиёр Назаровнинг шеъриятга меҳру муҳаббати, иштиёқи ёзув лаёқати боис қаршимизда сирли алпозда намоён бўлади. Тўртликларга тўкилган тушунчалар эса ўз шеършуносларини топиши муқаррар ва вақти келиб устознинг илмий-ижодий фаолиятига бағишланган катта тадқиқотлар залвори мана шу тўртликлар таҳлили билан янада бойишига ишонч билдирамыз.

13 “Адабиёт надир”. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, № 23 (4578) 2020 йил, 3 июль.

Dilrabo QUVVATOVA,
BuxDU professori, f.f.d.
Nafosat O'ROQOVA,
BuxDU dotsenti, (PhD)

MUNAQQIDNING TERAN NIGOHI

Annotatsiya. XX asr o'zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligi taraqqiyoti akademik Baxtiyor Nazarov nomi bilan chambarchas bog'liq. Uning qator monografiyalari, risola va maqolalarida badiiyat masalalari, ijodkor mahorati va individualligi singari jihatlar nihoyatda chuqur va teran yoritilgan. Munaqqidning "Hayotiylik – bezavol mezon" kitobi shu silsilada alohida o'ringa ega. Maqolada olimning ushbu kitobdagi ilmiy-nazariy qarashlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tanqidchiligi, munaqqid, badiiylik mezoni, satira, mahorat qirralari, shakl, mazmun, uslub, individuallik.

Аннотация. Развитие узбекского литературоведения и критики XX века тесно связано с именем академика Бахтияра Назарова. В его монографиях, брошюрах и статьях глубоко освещаются вопросы художественности, мастерства и индивидуальности писателя. Особенно значимое место в этом ряду занимает труд учёного «Жизненность – непреходящий критерий». В данной статье рассматриваются научно-теоретические взгляды автора, изложенные в указанной книге.

Ключевые слова: узбекская критика, литературный критик, критерий художест-

венности, сатира, грани мастерства, форма, содержание, стиль, индивидуальность.

Abstract. The development of Uzbek literary studies and criticism in the 20th century is closely associated with the name of academician Bakhtiyor Nazarov. His monographs, brochures, and articles provide profound insights into the issues of artistic expression, literary mastery, and the individuality of writers. Among his works, the study “Vitality – an Everlasting Criterion” occupies a special place. This article examines the scholar’s scientific and theoretical views presented in this book.

Keywords: Uzbek literary criticism, literary critic, criterion of artistic value, satire, facets of mastery, form, content, style, individuality.

Adabiyotshunos olim, zukko munaqqid, akademik Baxtiyor Nazarov tadqiqotlari XX asrning ikkinchi yarmidan hozirgacha bo'lgan o'zbek tanqidchiligidagi salmoqli o'rin egallaydi. Olimning turli yo'nalishdagi adabiy qarashlari adabiyotshunoslar diqqat markazida bo'lib kelgan. Bu hodisa munaqqidning adabiyot olamida hamisha o'z aytar so'zi bo'lganligi va uning fikr-mulohazalari ahamiyatga molik ekanligini ko'rsatadi.

B.Nazarov “Bu sehrli dunyo”, “Hayotiylik – bezavol mezon”, “Olim madaniyati”, “Mehr kuychisi”, “G’afur G’ulom olami”, “O’zbek tanqidchiligi. G’oyaviylik. Metod. Qahramon” nomli o’nga yaqin risola va monografiyalari; taqriz, suhbat, maqola va portret maqolalarida XX asr o’zbek adabiyoti tarixi, adabiyot

nazariyasi, hozirgi adabiy jarayon va adabiy tanqid masalalariga doir qimmatli fikr-qarashlarini bayon etgan. Shuningdek, zabardast olim A.Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon, G'G'ulom, Oybek, H.Olimjon, A.Qahhor kabi yangi adabiyot darg'alarining asarlarini tahlil qilib, estetik qarashlarini ifoda etgan; A.Oripov, R.Parfi, H.Xudoyberdiyeva, U.Azim, S.Salimov, M.Kenjabek singari shoirlar she'rlarini badiiylilik mezonlari asosida tadqiq etgan.

Olimning, ayniqsa, G'G'ulom ijodi bilan bog'liq izlanishlari katta qiziqish uyg'otadi. "G'afur G'ulom olami", "Hayotiylik – bezavol mezon" kitoblarida shoir ijodiga turli tomondan yondashilganki, bu hodisa munaqqidning mahorat qirralarini yanada kashf etilishiga imkon yaratgan.

Badiiylilikning hayotiylik bilan aloqadorlikdagi muammolarini nazardan o'tkazishga qaratilgan mulohazalar aks etgan kitob – "Hayotiylik – bezavol mezon"da "Ustozlar tajribasi – mahorat maktabi" nomli qism mavjud bo'lib, dastlab unda o'zbek tanqidchiligining shakllanish davri bo'lgan 20-30-yillarga e'tibor qaratiladi: "O'zbek tanqidchiligi 20-30-yillarda hozir biz bilgan ma'nodagi an'analariga ega emas, inqilobgacha hozir biz bilgan ma'nodagi professional munaqqidlarimiz ham yo'q hisobi edi. "Majolis un-nafois" tipidagi asarlar nechog'lik katta ahamiyatga ega bo'lmasin, ularning keng xalq ommasi va ijodkorlarga ta'sir doirasi ancha cheklangan, Sharq klassik an'analariga binoan poetik asarlar doirasida ilgari surilgan adabiy-tanqidiy fikrlar hozirgi ma'nodagi tanqidchilik o'rnini bosolmas, inqilobgacha

Turkistonda vujudga kelgan matbuot sahifalaridagi adabiy tanqidchilik ham endigina tetapoya bosqichda edi” [1, 17]. Ushbu kuzatishlar asosida munaqqid 20-30-yillar o‘zbek tanqidchiligining shakllanishi va jadal rivojida muhim rol o‘ynagan omillarni yoritib bergan. Qolaversa, hozirgi tanqidchiligidan e’tibor berilmay kelinayotgan G‘.G‘ulomning ayrim maqolalarini tilga olib, munaqqidga munaqqidning nigohi nuqtayi nazaridan munosabat bildirgan. Uning ijodida yirik fundamental tadqiqotlar va nazariy ishlar bo‘lmasa-da, 20-30-yillar o‘zbek tanqidchiligi shakllanishi va rivojlanishidagi o‘rni beqiyosligini misollar bilan dalillagan; adabiyotshunos olim va tanqidchi sifatida bo‘y ko‘rsatgan asosiy fazilatlarini jangovarlik, hozirjavoblik, nuktadonlik, targ‘ibotchilik, tashviqotchilik va tadqiqotchilikning o‘zaro uyg‘unlashuvida namoyon bo‘lganligini ta’kidlagan.

Darhaqiqat, G‘.G‘ulomning kichik-kichik maqolalarida davrning muhim masalalari o‘z aksini topgandi. 20-yillar adabiyotimizdagi muhim muammolardan biri eskilik sarqitlarini fosh etish bo‘lgan. A.Qodiriy va G‘.G‘ulom kabi ijodkorlarning bu davrda satiraga yanada ko‘proq ahamiyat berishlari shu bilan izohlanishi bejizga emas. Munaqqid bir o‘rinda: “Bizning satirik asarlarimiz maslakdoshlarimizni kuldirib, “g‘ayri unsurlarga o‘lim zarbasi berishi, ular bilan qat’iy kurash olib borish vazifasini gardaniga” olishi lozim, deb yozadi u 1928-yilgi maqolalaridan birida. Bu badiiy adabiyotimizning ham, tanqidchiligidan ham shakllanish davri uchun zarur gap edi” [1, 20], – deb

yozadi. Bu kabi mulohazalar kitobxon ko'z oldida G'G'ulomning tanqidchilikdagi uslub qirralarini namoyon etishda g'oyat muhim omil hisoblanadi. Binobarin, shoir va adib sifatida tanilgan ijodkorning o'zbek tanqidchiligidagi faoliyati borasida ma'lumotlar kam va bori ham deyarli o'rganilmagan edi.

Bundan tashqari, B.Nazarov G'G'ulomning birinchilardan bo'lib kinotanqidchilikni boshlab berganligini, boshlaganda ham, ancha teran fikr yuritgan munaqqidlarimizdan biri ekanligini kashf etdi: "U 1929-yilda ikki filmga taqriz yozadi. Birinchisi, "Baxtli xalq" filmi, ikkinchisi Amerika kinematografiyasiga mansub "Uchuvchi baxt" filmidir" [1, 20]. Garchi ushbu taqrizlarda sho'ro davridagi qarashlar, mafkuraviy yondashuvlar sezilib tursada, bu qarashlar o'zbek tanqidining shakllanishi, taraqqiyoti uchun muhim edi.

"Hayotiylik – bezavol mezon" kitobidagi ushbu tadqiqotda 20-yillarning oxiri – 30-yillarning boshlarida o'zbek poeziyasida juda balandparvozlikka berilib ketgan she'rlar ko'p yaratilganligi, G'G'ulom adabiy jarayondagi bu kamchilikka tanqidchilikning e'tiborini qaratgan dastlabki olimlarimizdan bo'lganligi ham yoritilgan: "Aksar shoirlarimiz, – deydi u "Proletariatning har bir ijodi bir ilhom" (1931) nomli mo'jazinamaqolasida, – zavodlarning baland trubalari uchiga qarab she'rlar yozadilar, aslida tuzumning buyukligini, ulkan qurilishlar, inshootlarning mohiyatini ko'kka ko'tarilgan trubalarning uchidan emas, yerdagi gigantlarning, ya'ni odamlarning ichidan qidirmoq kerak. 1931-yilda aytilgan bu fikr adabiyot

uchun ham, tanqidchilik uchun ham nihoyatda zarur edi” [1, 22]. Darhaqiqat, 30-yillarda rus adabiyotida insonning oʻzidan koʻra uning mehnatini madh etish, yaratgan narsasini kuylash, bor eʼtiborni moddiyatga qaratish tendensiyasi shakllandi va bu, oʻz navbatida, oʻzbek adabiyotiga ham taʼsirini oʻtkazmay qolmadi. Badiiy asarlarni kuzatadigan boʻlsak, bunday anʼana istiqlolgacha boʻlgan davrda yaratilgan koʻpgina asarlarda koʻzga tashlanadi. Mustaqillik yillari va undan keyin yaratilayotgan asarlarda ham shakl, ham mazmun yangilanishlari yuzaga keldi. Ijodkorlarimizning mohiyatni poetik idrok etishlari, olamga estetik munosabat uslub va individuallik bilan bogʻliq tub oʻzgarishlarni ham maydonga chiqardi.

Koʻrinadiki, akademik Baxtiyor Nazarov “Hayotiylik – bezavol mezon” kitobida oʻtgan asrning 20-30 yillari adabiy hayoti haqida fikr yuritgan. Shu bilan birga, olim Gʻ.Gʻulomning munaqqidlik mahoratini ayrim maqolalari orqali ochib bergan. Ayniqsa, akademik shoirning satira va kinotanqidchilik borasida bildirgan fikrlariga munosabat bildirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Назаров Б. Хаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Ёш гвардия, 1985. – 218 б.
2. Назаров Б. ва бошқалар. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Тафаккур қаноти, 2012. – 396 б.

Обитжон КАРИМОВ,
филология фанлари номзоди,
НамДУ доценти

ДОНИШМАНД УСТОЗ, МЕҲРИБОН МУРАББЙЙ

Аннотация: мақолада Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, академик Бахтиёр Назаровнинг адабиётшунослик фаолияти ёритилган. Шу билан бирга филолог-олимлар тайёрлашдаги хизматлари, олимнинг ибратомуз фазилатлари мисоллар билан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: академик, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, адабий танқид ва адабиётшунослик, тақриз, монография, поэзия, метафора, адабий тур, мажоз, публицистика.

Ўзҳаётини адабиётимиз равнақига бағишлаган фидойи олим, жонкуяр муаллим филология фанлари доктори, профессор, академик, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Бахтиёр Назаровни ҳеч иккиланмай машҳур танқидчи-олимлар Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Наим Каримов, Умарали Норматов, Салоҳиддин Мамажоновлар қаторига қўшгим келади. Зеро, бу муболағасиз фикрларга устоз чин маънода арзийди. Бобокалон шоиримиз Юсуф Хос Ҳожиб “Қутадғу билиг” асарида илм аҳдлари – олимларни шундай васф этади:

*Тағин бир тоифа донишманд, доно,
Улар илми элга машғал доимо.*

*Эъзозла уларни то бор имконинг,
Билимларин ўрган токи бор жонинг¹⁴.*

Ўзбекистонимизнинг қаерига борманг, қайси илммасканида бўлманг, уердаги адабиётшунослар, кенг илм аҳли Бахтиёр ака Назаров номини ҳурмат ва эҳтиром билан тилга олади. Олимнинг фидойи меҳнати, касбига садоқати, принципиаллиги, самимий ва камтар инсон эканлиги бир-бир ёдга олинади. Қандайдир ширин хотиралар, хаёллар гирдобидида устозга бўлган самимий ҳурмат, эҳтиром ҳисси ортиб бораверади. Агар устоз ҳаёт бўлганларида 80 ёшни қаршилаган бўлар эдилар...

Биз яхши биламизки, йиллар – инсон умрининг пиллапоялари каби уни юқори мартабаларга кўтаради. Йиллар – йўллар каби мақсад манзилларига етказди. Йиллар – кеча-кундуз интилишдан ва изланишдан тинмайдиганларни бахту иқбол билан сийлайди. Ҳаёт устоз Бахтиёр акани ҳар соҳада синади, уларни сабр ва матонат билан енгди, охиروқибат шу даражага етди. Устозимиз Бахтиёр Назаров адабиётга ошуфта халқимизга қатор-қатор илмий монография ва илмий рисоалар ёзиб тухфа этдилар, кўплаб ўзларига ўхшаган зукко адабиётшунос шогирдлар тайёрлаб, улар камолотига қанот бердилар, ҳаётларининг сўнгги дақиқаларигача ҳам ижоддан тинмадилар, ёшларга ибрат бўлгудек даражада фаоллик кўрсатиб келдилар. Айта оламанки, бу унча-

¹⁴ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Тошкент, “Юлдузча” нашриёти, 1996. 94-бет.

мунча инсонларга насиб этавермайдиган толе, омад ва бахту саодатдир, албатта. Эсимда, устозим кўпинча давраларда ва суҳбатларда ҳамда бирга суҳбатлашиб ўтирганимизда шогирдлари Қурдош Қаҳрамонов, Шоира Ахмедова, Исломжон Ёқубов, Зулхумор Мирзаевалар номини фахрланиб тилга олардилар, ютуқларидан қувонардилар. Лекин уларнинг олдида устоз-шогирд муносабатларини сақлардилар. Мана, устоз дуосини олиб улар ҳам фан доктори, профессор илмий даражаларини олиб, кўплаб шогирдлар тайёрлашдек шарафли ва машаққатли ишни давом эттиришмоқда...

Мен устозни таниганимга 35 йилдан кўп вақт бўлди. Ўшанда Ўзбекистон халқ шоири Сўфизода таваллудининг 120 йиллигига бағишлаб катта анжуман шоир туғилган юрт Наманганда ўтказилган эди. Мен Наманган давлат университетида ишлардим. Бизга Тошкентдан келадиган меҳмонларни кутиб олиш топширилганди. Ўзбекистоннинг кўзга кўринган олим ва шоирлари қаторида Салоҳиддин Мамажонов, Озод Шарафиддинов, Наим Каримов, Бахтиёр Назаров, Абдуғафур Расулов, Ўткир Ҳошимов ва Абдулла Ориповлар бор эди. Биз наманганлик адабиётшунос олимлар Ўғилой Азимова, Тожибой Ғозибоев, Нуриддин Бобоҳўжаев, Одилжон Носировлар (Аллоҳ уларни ўз раҳматига олган бўлсин) меҳмонларни кутиб олдик ва меҳмонхонага жойлаштирдик. Меҳмонлар орасида менинг илмий раҳбарим, академик Салоҳиддин Мамажонов ҳам бор эди. Мен устоз раҳбарлигида “Абдулла Орипов

шеърларида метафорик образлар тизими” номли мазуни ишламоқда эдим. Тадбир баҳона мен барча устозлар билан янада яқинроқ бўлиб кетдим. Шу тариқа ҳар гал Тошкентга келганимда мен устозларим билан учрашиб ўз ишларим ва наманганлик устозларим саломларини етказиб турдиган бўлдим. 1990 йилда устозим маслаҳати билан битта илмий мақолани “Ўзбек тили ва адабиёти” журнаliga топширдим. Ўша вақтда Ўзбекистон Фанлар академияси Тил ва адабиёт институти директори, журнал бош муҳаррири профессор Бахтиёр Назаров эди. Мақоламни ўзи ўқиб чиқди ва тезда чоп этишга тавсия қилди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, устозим академик Салоҳиддин Мамажонов вафот этди. Бунинг устига мен ҳаётда узоқ йиллар машаққатли кунларни бошимдан кечирдим, кетма-кет яқинларимни йўқотдим, фарзандларим жуда ёш эди, ҳатто бошлаган илмий ишимни ташлаб кетмоқчи ҳам бўлдим. Лекин вақтни орқага суриб бўлмайди, иш, оила ташвиши... Шундай бўлса-да, оғир қийинчиликларни ўзимга олиб, ниманидир ёзишда, ўқишда давом этдим.

2009 йили Қаршида Ҳамид Олимжон таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан республика миқёсида илмий-амалий конференция ўтказилди. Бу конференцияда мен ҳам (НамДУ ўзбек адабиёти кафедраси ўқитувчиси) ўз илмий мақолам билан қатнашиш учун бордим. Тасодифни қарангки, тадбир раиси устоз академик Бахтиёр Назаров бўлиб чиқди. Мен уларга котиб эканман. Устоз тадбирдан бўш вақтларда

мени таниб, илмий ишларим ва оилам ҳақида хотиржам суҳбат қурдилар. Менинг фикрларимни эринмай эшитдилар. Кейин акаларча оҳангда “академик Салоҳиддин Мамажонов иккимизнинг ҳам устозимиз эдилар. Сени аспирантурада ўқиган пайтларингдан яхши биламан. Кел, энди ўзим раҳбарликни зиммамга олай, илмий ишингни охирига етказ”, - дедилар. Кейин академик, филология фанлари доктори, профессор Бахтиёр Назаров раҳбарлигида илмий тадқиқот ишимни давом эттирдим. Илмий ишимга алоқадор кўплаб мақолаларим ва монография бевосита устоз маслаҳатлари ва кўрсатмалари асосида дунёга келди. Бахтиёр ака ҳам устозим раҳбарлигида иш қилганларини, уларга шогирдлик эҳтиромлари баланд эканлигини кўп бора таъкидлардилар.

Серқирра олим Бахтиёр Назаровнинг илмий текширишлари, умумлашма ва хулосалари унинг “Олим маданияти”, “Ўзбек адабий танқидчилиги”, “Бу сеҳрли дунё”, “Ўзбек адабий танқиди” икки жилдлигидаги айрим қисмларда ривожлантирилди. Айниқса, мустақиллик йиллари маҳсули бўлган “Ғафур Ғулом олами”, ҳаммуаллифликда яратилган “Ўзбек адабий танқиди тарихи” каби монография, дарслик ва рисоаларини кузатиш фикримизни далиллайди. Б.А.Назаров Абдурауф Фитрат, Иззат Султон, Ҳомил Ёқубов, Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўшжонов, Салоҳиддин Мамажонов, Зоя Кедрина, Эрик Каримов, Наим Каримов, Абдуғафур Расулов сингари атоқли назариётчилар, адабиётшунос ва мунаққидлар тўғрисидаги портрет-мақолалари

ва бошқа ўнлаб тадқиқотларида ҳам ўзининг профессионал маҳорати, олимлик салоҳияти, иқтидор ва талантини, методолог ва назарийчи, муаллим ва олим сифатидаги қиёфасини ёрқин намоён эта олди. Ўз вақтида бугун олимнинг ўттизга яқин шогирдлари ҳам фанда катта янгиликлар яратиб номзодлик ва докторлик диссертацияларини ҳимоя қилдилар. Бугунги кунда Бахтиёр Назаров илмий қиёфасида ўзбек адабий танқидчилигининг шаклланиши ва тарихий тараққиётини жиддий равишда ўрганишни бошлаб берган, кенг кўламли тадқиқотлари билан шу йўналишнинг асосчисига айланган йирик олим, адабий-эстетик мактаби ва уни изчил ривожлантириш йўлига чиқаётган кўплаб шогирдларига эга бағрикенг инсонни кўрамыз.

Устоз шогирдларига ибрат мактабини яратди, деб баралла айта олишга ҳақлимиз. Бахтиёр Назаров ўндан ортиқ монография ва рисоалар ёзди. Жаҳон ва қардош халқлар адабиётининг долзарб масалалари ва уларнинг ўзбек адабиёти билан уйғунлик жиҳатларини илмий жиҳатдан асослаб берувчи баҳсталаб жиддий мақолалар ёзди ва улар ўз вақтида мутахассислар томонидан илиқ қаршиланди. Ўнлаб мақолалари Америка Қўшма Штатлари, Олмония, Туркия, Венгрия, Норвегия, Польша, Болгария, Словакия, Афғонистон ва бошқа кўплаб хорижий мамлакатлардаги мажмуаларда, журналларда, халқаро анжуман тезисларида чоп этилди. Бу жиддий ҳодиса бўлиб, салоҳиятли олим номини эл-юрт назаридан

кўтариб, жаҳоннинг етакчи илмий марказлари аҳлига танитди, забардаст танқидчи номини эгаллади. Ўрни келганда таъкидлаш жоизки, мунаққид тажрибалари шаклланишида унинг ўзи томонидан маълум бир қисмлари ўзбек тилига ўгирилиб чоп этилган Л.Н.Толстой қаламига мансуб “Санъатнинг моҳияти тўғрисида” мақоласи, Н.Г.Чернышевскийнинг “Санъатнинг воқеликка эстетик муносабати” номли тадқиқоти, Г.Е.Лессингнинг “Лоокон ёхуд тасвирий санъат ила шеърятнинг ҳадлари ҳақида” асари ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Шубҳасиз, адабиётшунос бу ишлардан бадий ижоднинг назарий ва амалий муаммолари аро узвий боғланиш мавжудлиги билан боғлиқ сирларни аниқлаш маҳоратини ўрганишга ҳаракат қилди.

Бахтиёр Назаров дарсликлар яратишда ҳам кўп ишларни амалга оширди. Ўрта мактабларнинг юқори синф ўқувчилари учун Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги тасдиқлаган “Ўзбекадабиёти” дарслиги (Н. Каримов, Б. Назаров, У. Норматов), Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги университетлар ва педагогика институтлари бакалавр ихтисосини олувчилар учун дарслик сифатида тавсия этган “XX аср ўзбек адабиёти тарихи” (Н. Каримов, С. Мамажонов, Б. Назаров, У. Норматов, О. Шарафиддинов), “Ўзбек адабий танқиди тарихи” (Б. Назаров, А. Расулов, Ш. Ахмедова, Қ. Қаҳрамонов) каби дарсликларнинг ҳаммуаллифи ҳамдир. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, устознинг бу дарслиги НамДУ ахборот-ресурс марказига талабалар фойдаланиши

учун 50 та совға қилинди. 2012 йилда “Чўлпон” нашриётида чоп этилган “Ўзбек адабий танқиди тарихи” дарслиги 2013 йилда Олий таълим вазирлиги томонидан ўтказилган “Йилнинг энг яхши дарслиги ва ўқув адабиёти муаллифи” Республика танловида рағбатлантирувчи ўринга муносиб топилди ва Олий таълим вазирлигининг фахрий ёрлиғи билан мукофотланди.

Хурсандманки, устозим ишимни кескин ўзгартириб юбормади, барчасига, иложи борича, аввалги фикрларимни давом эттиришимга имконият берди. Зарур ўринларда баъзи жузъий, ғализ хатоларимни қайта-қайта ўқиб чиқиб, ишни муваффақиятли ҳолга олиб чиқа олдилар. Домланинг беминнат кўмакларидан умр бўйи миннатдорман. Ниҳоят, узоқ давом этган қийинчиликлар ортда қолди.

Тинимсиз меҳнатлари эвазига забардаст олим ҳаётда ва ижодда ўз ўрнини топиб олган. Энг асосийси, халқимиз устозни атоқли ижодкорларимиз, олимларимиз қаторида яхши танийди ва ҳурмат қилади. Бахтиёр Назаров тенгқур шоир, носир ва олимларнинг қадрдони, ёшларнинг эса севимли устози. Чиндан ҳам, Ватаннинг обод, элнинг бахтиёр, ҳаётнинг гулу райҳонларга айланиши устоз билан. Устозлар бор ҳаёт гўзал. Устозлар меҳрини қозонган академик Бахтиёр Назаров ҳам бугун ўзи чин маънода, керак бўлса катта ҳарфлар билан ёзиладиган УСТОЗ мақомида кўплаб шогирдлар, адабиёт аҳли қалбидан жой олишга улгурди. Зеро, халқимизнинг севимли шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Эркин Воҳидов айтганидек:

Соҳибқирон ётар устоз пойида,
Жомийни пир тутган Навоий ҳазрат.
Устоз буюк деган буюк қоида
Бу қайтар дунёда азалий ҳикмат.
Афлотунга шогирд эди Арасту,
Ул шогирдга шогирд бўлди Искандар.
Бу олтин силсила давоми мангу,
Ўзи устоз бўлар устоз кўрганлар.

“Ижод – бу ўзини қийнаш, ҳузур-ҳаловатдан
воз кечиш, том маънода фидойилик демакдир”.
Бу доно фикрларни нозиктаъб танқидчи,
мамлакатимиз илмий ҳаётида фаол иштирок этиб
қўплаб шогирдлар тайёрлаган устозим академик
Бахтиёр Назаров ижодига нисбатан қўлласак
янглишмаган бўламиз.

Эсимда, 2012 йилда устозим Андижонга
келаётганини айтди. Биз Наманганга кириб
ўтишларини сўрадик. Университетда филолог-
талабалар ҳамда профессор-ўқитувчилар
иштирокида учрашув ташкил қилдик.
Тўпланганларга ҳозирги адабиётнинг долзарб
муаммолари тўғрисида баҳсга чорловчи қисқача
маъруза қилиб бердилар. Бунда иштирок этган
талабалар ҳам турли саволлар билан кечани
янада жонлантирдилар. Кечани тугашини ҳеч ким
истамасди. Кейин бир пиёла чой устида гурунг
давом этди. Ўнга яқин вилоятимиз олимлари ҳам
устоздан сабоқ олишганини, домланинг беғараз
ёрдамларини эътироф этишди.

Устозим маслаҳатлари натижасида 2014
йилда “Абдулла Орипов шеъриятида метафорик
образлар” номли илмий монография тайёрладим.

Рисолага устоз “Гулбаргдаги учқунлар ёхуд Абдулла Орипов шеърларида метафора...” номли сўзбоши ҳам ёзиб бердиларки, бу ҳам уларнинг шогирдлар ишига ўта масъулият билан қарашларини, безътибор эмасликларини кўрсатувчи ноёб фазилатдир. Нашриёт менга китоб тайёр бўлганини айтгач, устоз ҳузурига ошиқдим. Китобни кўриб устозимнинг севингани, мени қайта-қайта табриклагани ҳеч эсимдан чиқмаса керак. Узоқ йиллардаги орзуларимни амалга ошишида Бахтиёр аканинг хизматлари катта. Бебаҳо инсон эртасига мен билан Ўзбекистон Қаҳрамони, халқимизнинг севимли шоири Абдулла Орипов хонадонига ҳам бордилар. Шоир бетоб экан. Устозни кўриб ўзида йўқхурсанд бўлди. Монографиядан совға қилдик. Китоб ҳам маъқул келди. Севинганидан янги ижод намуналаридан ўқиб берди, бизга эсдалик тарзида дастхати билан берди. Расмларга тушдик. Шеърларига сабаб, туртки бўлган воқеаларни гоҳ табассум билан, гоҳ хорғинлик билан сўзлаб берди. Мен учун бу тушга ўхшарди, қани энди давом этаверса. Ўзбекистоннинг кўзга кўринган йирик олими билан машҳур шоирнинг баҳслари ҳар қандай кишини бефарқ қолдирмаслиги аниқ эди... Устозда ана шундай олижаноб фазилатлар кўп. Бунимендан бошқа шогирдлари Курдош Қаҳрамонов, Шоира Аҳмедова, Ислон Ёқубов, Баҳодир Каримов, Гулноза Сатторовалар (барчалари филология фанлари доктори, профессор) ҳам тез-тез эслаб туришади, Бахтиёр акани устозимиз дея эъзозлашади, фахрланишади. Яна устознинг

француз философи Дидронинг “Ким ўқишдан тўхтаса, у фикрлашдан ҳам тўхтайди” фикрларини кўп такрорлашлари ҳам суҳбатдошини янада кўпроқ ўқишга, изланишга чорлайди.

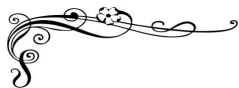
Устоз ҳаёт бўлганларида 80 ёшни қаршилаган бўлардилар. Биз яхши биламизки, Шарқ мутафаккири, улуғ шоир ва файласуф Мирзо Абдулқодир Бедил илм ва тарбияни бир-бири билан боғлиқ ҳодиса деб билган. Чинакам ахлоқли одамда кучли билим бўлади, *саодатга элтувчи тенгсиз восита* бўлмаган кишида бахт йўқ. Мен тенгсиз олим, камтар ва самимий инсон Бахтиёр Назаров тимсолида ҳар иккисининг мукамал тажассумини кўраман. Бу гапларда заррача муболаға йўқ.

Домладаги ғайрату шижоат, ўзидаги бор билимларни шогирдлари ва касбдошларига “илиниш” бугун ҳам одатдагидай давом этмоқда. Ҳа, устоз ўзи қолдирган илмий мероси билан шогирдлари ва яқинлари хотирасида бир умрга сақланиб қолаверади!

Зеро шоир айтганидек:

*Ўлди, кетди деманглар эслаганда тирикмиз,
Яхши-ёмон кунларда мададкормиз, шерикмиз.
Вужудимиз тупроқдир, гул руҳимиз ҳавода
Бизни эслаганларнинг умри бўлсин зиёда!*

Мунисжон ҲАКИМОВ,
филология фанлари
бўйича фалсафа доктори

МЕҲРИНИ АЯМАДИ...

Ҳаёт сўқмоқлари инсонни борган сари қуюқроқ хотиралар оғушига етаклаб бораверади. Ширин хотиралар инсонга таскин бериб, кўнгли ором олади. Устоз Бахтиёр Назаров билан боғлиқ хотиралар менда шундай кечади.

Домлани илк бор 2009 йил – ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти аспирантурасига кирган вақтимда кўрганман. Институтнинг 3 қаватидаги мажлислар залида ҳимоя кенгаши йиғилишига раислик қилиб турган, соқоли ўзига ярашган, турли-туман фикрларни қатъият билан бир тизгинда тутиб турган ўктам киши эди. “Ана шу инсон академик Бахтиёр Назаров бўладилар”, – дея домлани кўрсатди танишим. Устоз муаллифлигидаги дарслик ҳамда мақолаларни мактаб ва олийгоҳда ўқиганлигимиз боис у кишини шахсан танимасам-да, бу ном менга таниш эди.

БухДУдаги устозим Шоира Аҳмедова диссертация ва монографияларининг қораламасини домлага ўқитиш учун мен билан бериб юборар, мен эса суҳбатлашиш илинжида завқ билан уларни Б.Назаров хонасига олиб кирардим. Оддий хона, бурчакда бир паррак. Домладан рухсат сўраб кирар эканман, исмимни сўрамасдан

“кел, шоир”, деб ўтиришга имлади. (Шундан то домланинг умр сўнгигача мен домланинг “шоир”и бўлдим.) Мен “Ўзбек адабий танқиди тарихи” номли китобнинг қораламасини бердим. Бухорога – Ш.Аҳмедовага жўнатиш учун бир ҳафтада қайтариб олиб қарасам, домланинг ўзига хос дастхати билан жуда кўплаб маълумотлар қўшилган, таҳрирланган. Домланинг тезкорлиги, илмининг пухталигига қойил қолганман. Китоб бир йилча таҳрирлар ва ҳужжатбозликлардан сўнг нашрдан чиқди. У Давлат мукофотига қўйилди. Ҳаммуаллифлардан фарқли тарзда Бахтиёр Назаров бунга унча хоҳламади. Билишимча, домла ўшанда “қора рўйхат”га киритилган, натижа самарасиз бўлишини сезган экан. Шундай бўлди ҳам. Кейинчалик домланинг олтмиш, етмиш йиллик юбилейлари ҳам катта тантана шуқуҳи билан бошланиб, “қора рўйхат” туфайли ими-жимида қолдирилди. Лекин домланинг бу борада ўқинганини кўрмадим. Мағрур турди. Ниҳоят устоз президент Ш.Мирзиёев қўлидан “Ўзбекистон Республикаси фан арбоби” мукофотини олиши билан “қора рўйхат”нинг куни битди. “Табриклайман, домла”, десам, “Кўрдингми, каттанинг ўзи берди”, деди жилмайиб.

Институтдаги фаолиятим И.Ҳаққулов мударлигидаги Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи бўлимида бошланган. Янги бинога кўчиб ўтганимизда хонам Адабий алоқалар ва адабиёт назарияси бўлими мудир Б.Навзаров хонаси билан рўпара эди. Домла келиши билан одига

кираверардим. Баъзан домланинг ўзи келиб: “Шоир, чой дамаламайсанми”, деб қоларди. Апил-тапил чойни дамлаб домланинг суҳбатини олардим. Кеч бўлганда домла нега келди экан деб турганимда Сайди Умиров устоз пайдо бўлиб қолар, домла иккаласи шахмат ўйнашарди.

Институтнинг молиявий аҳволи оғирлашиб, штатлар қисқариб бораверди. Тақдир тақазоси билан “Тил ва адабиёт таълими” журналида муҳаррир бўлиб ишга ўтдим. Бир муддат ишлаганимдан сўнг – 2017 йилда институт қайта ташкил қилиниб штатлар кўпайгани боис домла қўнғироқ қилиб мени ўз бўлимига ишга чақирди. Илмий тадқиқот билан бирга бўлим ишларини ҳам қўлдан келганча бажарардим. Бир куни домланинг қабулига амалиётчи талабалар келди. Суҳбатни тинглашга мен ҳам кирдим. Гап айланиб “Ўткан кунлар”га тақалди. “Яхши сюжетли асар нонга сурилган асалдек. Аммо унинг тили зўр бўлса, асал билан бирга сариёғ ҳам сурилгани каби тотли. Қодирийнинг ютуғи шунда!”, деб асарга баҳо берди домла. Ёшларга адабиётнинг ўқитилиши борасида турли саволлар бердим. Домла ўзига хос оҳорли жавоблар берди. Мен уларни ёзиб олиб “Тил ва адабиёт таълими” журналида чоп эттирдим.

Домла хонасининг ёнида Шомирза Турдимов хонаси эди. “Шоир борми?” деб сўрарди мендан домла. Мен Шомирза акани чақирардим. Бироз ўтмай Ҳаққулов, Тўра Мирзаевлар келарди. Хуллас, суҳбат баҳсга айланарди, баҳс суҳбатга...

“Илмий ишинг нима бўляпти?”, деб сўраб қолди домла мендан. Оғриқли саволдан бир амаллаб ўтиб олдим. “Тандем ҳодисаси бор. Буюк шахслар маслакда, дунёқарашда бир-бирига яқин бўлса, бир-бировини юксалтиради. Масалан Румий ва Табризий шундай: бир-бирисиз туролмаган. Эркин акани (Эркин Воҳидовни) буюк қилиб танитган И.Ғафуров. Худди шундай сенинг илмий раҳбаринг (И.Ҳаққулов) ҳам Жамол Камол билан тандем ҳолатида, шу муносабатларга эътибор қил”, деди домла илмий ишимга ишора қилиб. Ўзимача Назаров домланинг “тандем”и ким бўлиши мумкин деб ўйлайман. Домла ҳеч қачон олимлик қобиғига биқиниб олмаганди. Домла мени турли давраларга етакларди. У давраларда фақатгина адабиётчи эмас, сиёсатчи, банкир, инженер каби турли соҳа вакиллари бор. Домла улар билан доимий алоқада эди. Домланинг мен билган “тандем”лари Тўра Мирзаев ҳам, Иброҳим Ҳаққул ҳам, Акмал Саидов ҳам, Сайди Умиров ҳам, Муҳаммад Али ҳам, Ёдгор Саъдиев, Тоҳир Қаҳҳор, Шухрат Ризаев, Исажон Султон ҳам...

Домла шогирдларини, қолаверса, адабиёт илмида одимлаётган ёшларни жуда қўлларди. Бу билан Б.Назаров қатиикқўл ва талабчан устоз бўлмаган демоқчи эмасман. Кези келганда шундай гапирардики, одам ўзини зўрға тутарди. Лекин домла ўрнини топиб гапиришни яхши билгани учун ҳеч ким ундан ранжиб юрмасди. Яъни шогирдни ўзаро танқид қилгани билан, бировга умуман хафа қилдириб қўймасди, диссертация

ҳимояларида ота каби диссертантга қайишарди. Айниқса, бўлим аъзоларининг ҳаммасида шундай кечмиш бор. Домла иккиюзламачилик қилмагани, кўпол қилиб айтганда бировга “тишлатмаган”и учун уни ҳамма хурмат қиларди. Назаров нафақат илмда, ҳаётда ва ташкилотчиликда ҳам ШАХС эди. Майда гаплар ва ғийбатга умуман бош қотирмас, биров ҳақида яхши гапни айтмаса, ёмон гапни, иғвони айтмасди, кичикларни рақиб деб кўрмасди.

Ҳимоя кенгаши раиси сифатида имзо қўядиган қоғозлари кўп бўлганлиги боис диссертант билан суҳбатлашиб, авторефератнинг бир нусхасига имзо чекарди. Оввора қилишни истамай, факсимильесини бериб қўярди. “Осмон узилиб ерга тушмайди, Раҳматилла (Раҳматилла Баракаев) хужжатга пишиқ, ОАК билан боғлиқ хужжатларда бирор муаммо чиқмаган. Муҳими диссертант ортиқча сарсон бўлмасин, иши юришсин”, дерди. Бу фазилатлар устозга узоқ йиллар раҳбар лавозимида ишлашига асос бўлган. Ана шу шахсият меҳри бугун соғинчга айланган десам, муболағасиз.

2018 йилда институтда Исажон Султоннинг китоби тақдимоти бўлди. Тақдимот сўнгида иккита хонада аёл ва эркаклар учун алоҳида-алоҳида камтаргина дастурхон ёйилди. Назаров домла фикрларини китоб варақларидан жой топиб ёзиб чиққан экан. (Кейинчалик уни муаллифга берди.) Кунботарга яқин менга:

- Шоир, Шукруллони кўрганмисан? – деб қолди.
- Йук, домла учрашмаганман.
- Бугун туғилган куни. Хоҳласанг, обораман.
- Албатта, – дедим ҳеч иккилнмай.

Иккимиз таксига ўтириб Оқтепага йўл одик. Оқтепа айланма йўлида қурилиш ишлари олиб борилган, йўллар ўзгартириб юборилган экан. Шукруллонинг уйини қидириб деярли ҳар бир кўчага кириб чикдик. Домла билан ортга қайтсак керак деб ўйладим. “Мен ҳар йили бораман, Отахон албатта кутяпти”, деб таксини кейинги кўчага чорлайверди. Шофёр ғулдурай бошлагач “юраверинг, айтган пулингизни оласиз”, деб кескин гапирди домла. Ниҳоят манзил топилди. Тохир Қаҳҳор ҳам уша ерда экан. Дастурхон тузалган, шоир Шукрулло хурсанд бўлиб бир нималар қидирарди. Ниҳоят Турк дунёси танловининг “Йил одами” мукофоти ёрлиғини олиб келди. Яқиндагина Исажон Султон ва унинг ижоди ҳақида гапириб турган домла энди Шукрулло ва унинг ижоди теграсида мутлақо янги фикрлар билан ўртоқлашарди. Тохир Қаҳҳор ҳам фикр қўшганлиги боис давра қизигандан қизиди...

Бахтиёр Назаров табиатни – кенгликларни яхши кўрарди. 2015 йилда Охангароннинг Қизилтоққа яқин ҳудудидан бир қатор олимлар дала ҳовли учун ер олди. Ҳудуд институтдан 60 километрча узоқликда эди. Домла ҳам жойни бориб кўрди ва ер олди. Аммо бориш йўлини билмасди. Ҳар гал мен олиб борардим. Паркент

йўллари бўйлаб борар эканмиз табиатнинг деярли ҳар бир унсури домлани ҳаяжонлантирарди. Қипқизил бўлиб гуллаган арғувон дарахтини кўриб ҳайдовчидан машинани тўхтатишни сўради. Дарахтга бироз қараб турдик ва йўлда давом этдик. Қирда ўтлаб юрган отларни кўрганда “ҳоо отлаар, хоо отлаар”, дея жуда завқланарди. Манзилга етгач домла ҳудудни қозиқ қоқиб белгилаш учун оғир тўқмоқни елкасига олди-да, шахдам қадам билан тепаликка чиқа бошлади. Биз қийналиброқ чиқадиған тепаликка домланинг оғир тўқмоқ кўтариб жаҳд билан чиқишини кўриб ҳайрон қолганман. Баландликдан қирнинг этаги кафтдек кўринар экан, “ажойиб панорама, шабада ҳам шу ерда экан”, узоқларга боқарди. Ҳали сув ва электр йўқ жойни обод қилиш масаласи домлани умуман ташвишга солмасди. Унинг хаёлини баҳорий шабада, майса ва кенгликлар батамом чулғаб олганди. Домладаги шоиртабиатлик кейинчалик шеърий китоби нашр этилганда кўпчиликка маълум бўлди.

Ана шунака... Домла билан боғлиқ хотираларим кўп. Уларни эсга оларканман, нафақат адабиёт, балки яшаш, ҳаёт моҳиятини англаш, эзгуликни улуғлаш, мушоҳада қилиш завқини қайтадан туя-вераман. Устознинг охирати обод бўлсин!

МУНДАРИЖА

Буюклар Бахтиёр Назаров ҳақида	3
Қурдош ҚАҲРАМОНОВ. Бахтиёр Назаров – адабий танқид назариётчиси сифатида	21
Їсо НАВИББАЙЛИ, Yashar QOSIM. Akademik Baxtiyor Nazarov va yangi o'zbek poeziyasi	31
Боқижон ТЎХЛИЕВ. Адабиётшунослигимиздаги азиз ва мўътабар сиймо	44
Жаббор ЭШОНҚУЛ. Ёнимиздаги улуғлар	52
Ғайрат МУРОДОВ. Бахтиёр Назаров шахсияти	61
Тоҳир ҚАҲҲОР. Оқланган уй	71
Баҳодир ҚОБУЛ. Устоз отангадай улуғ	99
Баҳодир КАРИМ. Бағрикенг олим	104
Эргаш ОЧИЛОВ. Ўтироф топган мақола	111
Шоира АХМЕДОВА, Зилола ЖАМОЛОВА. Академик Б.Назаров. Зукко мунаққид сифатида	134
Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА. Устоз ҳақида нурли хотираларим	150
Зулҳумор МИРЗАЕВА. Тўртликларга тўкилган тушунчалар	170
Dilrabo QUVVATOVA, Nafosat O'ROQOVA. Munaqqidning teran nigohi	182
Обитжон КАРИМОВ. Донишманд устоз, меҳрибон мураббий	188
Мунисжон ҲАКИМОВ. Меҳрини аямади... ..	199

ФАНИМИЗ ФИДОЙИСИ

МУҲАРРИР: ОЛИМ ЖУМАБОВ

ТЕХНИК МУҲАРРИР: ОЛМОС МУХТОРОВ

САҲИФАЛОВЧИ ВА ДИЗАЙНЕР: ҲУСАН САФАРАЛИЕВ

Нашриёт лицензияси

5209

Босишга рухсат етилди 30.08.2025.
Бичими 84x108 1/32. Офсет қоғози. Офсет босма
усулида босилди. “Cambria” гарнитураси.
Шартли босма табоқ 10.
Адади 100 нусха.

“Тафаккур” нашриёти
Тошкент вилояти, Тошкент тумани,
Бунёдкор МФЙ, Кўл 17-тор кўча, 9-уй.
Тел: 71 244-75-88; +998 94 664 40 03.
Email: tafakkurmaktub@mail.ru

Оригинал макет
“Тафаккур” нашриётида тайёрланди.
“Тафаккур” нашриёти босмахонасида чоп етилди.

O'ZBEKISTON JURNALISTIKA VA
OMMAVIY KOMMUNIKATSIYALAR
UNIVERSITETI

2025 йилнинг 17 сентябрь. Ўзбекистон

September 17, 2025. Uzbekistan

2025 год 17 сентября. Узбекистан